

Park i stadens kuperade natur

Ett gestaltungsförslag för Talludden i Sköndal, Stockholm

Titel på svenska: Park i stadens kuperade natur - Ett gestaltningsförslag för Talludden i Sköndal, Stockholm
Titel på engelska: Park in hilly urban nature - A design proposal for Talludden in Sköndal, Stockholm
Författare: Elis Annersten Puranen
Handledare: Sofia Sandqvist, SLU, Institutionen för stad och land
Examinator: Petter Åkerblom, SLU, Institutionen för stad och land
Bitr. examinator: Roger Elg, SLU, Institutionen för stad och land
Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Kurskod: EX0860
Program/utbildning: Landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2023
Omslagsbild: Vy över utsiktstorn på Talludden. Skala 1/200 (A4)
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovsrättsinnehavarens tillstånd. Där inget annat anges är bilder författarens egna.
Elektronisk publ.: <https://stud.epsilon.slu.se>
Nyckelord: bergspark, förtätning, kuperad urban natur, parkgestaltning, tillgänglighet, upplevelsevärden

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Avdelningen för landskapsarkitektur

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Läs om SLU:s publiceringsavtal här:

- <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Förord

Fröet till detta examensarbete såddes under våren 2022. Som nyligen tillbakaflyttad till Stockholm, föräldraledig och nästan färdigutbildad landskapsarkitekt, såg jag möjligheten att återupptäcka min nygamla hemstad. Målsättningen blev snart att besöka ett nytt grönområde varje dag tillsammans med min dotter. Jag kände tacksamhet för alla parker och all natur som fanns att upptäcka. Hon var nog mest tacksam över att kunna krypa runt på marken som äntligen torkat upp efter vintern.

I samma veva som vi kröp omkring i stans parker lyssnade jag igenom podden "Stockholm växer" och fastnade särskilt för ett avsnitt. I detta diskuterar programledaren betydelsen av Stockholms grönområden med stadsarkitekten, stadsträdgårdsmästaren samt en landskapsarkitekt på Exploateringskontoret (Stockholm växer 2018). Panelen är rörande överens om hur viktig grönskan är för invånarnas välbefinnande och lyfter särskilt kombinationen av stadsliv, parker och vildare naturområden. Samtalet glider sedan över till hur tillgängliga grönområdena är för stadens invånare. Här konstaterar stadsträdgårdsmästaren, med hänvisning till Stockholms stad (2015), att tillgången är mycket god med bland annat högst 200 meters gångavstånd till en så kallad "grön oas" för hela 83% av stockholmarna. Samtidigt kommer den övriga panelen med funderingar kring tillgång utöver de rena distanserna. Stadsarkitekten nämner svårigheter med att hitta till grönytor och landskapsarkitekten resonerar kring tillgång till grönområden i förhållande till stadens topografi; att stadens grönytor till stor del består av otillgängliga kuperade marker som lämnats orörda på grund av bland annat svårigheter att bebygga och att det är brist på plana grönytor i det allt tätare Stockholm (Stockholm växer 2018).

Resonemangen kring tillgångens begränsningar och olika typer av grönytor gav upphov till ett antal frågor hos mig: vilken roll kan de många inslagen av kuperad naturmark ha i en allt tätare stad där behov och nyttjande av parker ökar? Till vilken grad är det möjligt och lämpligt att öka dessa kuperade naturmarkers funktion som rekreativa grönområden? Frågorna aktualiserades ytterligare i samband med att jag och min dotter besökte två nybyggda parker (figur 1) på stadens höjder: Vårbergstoppen som är en ny stadspark på en konstgjord höjd i de sydvästra förorterna (Stockholms stad 2022b) och Årstaberget som är en ny stadsdelspark på kuperad naturmark strax söder om Södermalm (Nyréns u.å.). Dessa besök väckte min nyfikenhet att djupare undersöka frågan om möjligheter och utmaningar med parker i stadens kuperade natur.

Tack

Sist men inte minst vill jag rikta ett varmt tack till Sofie för ditt ovärderliga stöd under uppsatsskrivandet och alla dessa år på landskapsarkitektprogrammet. Tack också till Sofia för din klarsynta och engagerade handledning som har gett värdefull riktning och inspiration till arbetet, och tack till Alice för alla trevliga och givande feedback-träffar.

Figur 1. Besök av Vårbergstoppen (bild 1-2) och Årstabergrsparken (bild 3-5) i maj 2022 inspirerade till ämnet för detta exjobb.

Sammandrag

I samband med att Stockholm förtätas och ytorna för traditionella parker i dalarna minskar kan relevansen öka i att utveckla stadens många utsparade kuperade naturmarker till mer funktionella rekreativa grönområden. En typ av park som även kan ha potential att bidra med höga upplevelsevärden. Stockholm har också, framförallt historiskt, utvecklat flera så kallade bergsparker i svårbyggd terräng. Dagens förhållanden och ideal ställer dock högre krav kring tillgänglighet och värnande av naturen. Detta arbete syftar till att undersöka möjligheterna och utmaningarna med att utveckla nya parker i stadens utsparade kuperade natur och ställer sig frågan hur dessa parker kan gestaltas för att stärka upplevelsevärden och aktiviteter samt på ett adekvat sätt bemöta dagens krav kring tillgänglighet och värnande av naturen.

Frågan har undersökts genom att ta fram ett gestaltungsförslag för Talludden som ligger i Stora Sköndal i södra Stockholm. Platsen är representativ för problemet utifrån sin topografi, sina höga upplevelse- och naturvärden, att det i området finns ovanligt höga behov av tillgängliga utemiljöer samt att det i Stora Sköndal planeras för en storskalig stadsutveckling.

Metoderna som har använts under gestaltungsarbetet är en litteraturgenomgång av relevant teori och planhandlingarna för Stora Sköndals stadsutveckling, inventering och analys av Talludden, undersökning av referensexempel samt olika former av skissarbete.

Det gestaltade resultatet är en, till hög grad tillgänglig, park med utvecklade stråk som leder till olika vistelsezoner samt sparar naturens vegetation och terrängformer. Upplevelsemässigt syftar gestaltungsningen särskilt till att ta vara på rörelsen genom landskapet och naturliga platsbildningar vilket är två aspekter som starkt påverkas av topografin och dess förmåga att skapa bland annat upplevda landskapsrum och visuella sekvenser mellan dessa, utblickar, tysta områden samt skyddade visten. I gestaltungsningen har särskild uppmärksamhet riktats mot flera av Talluddens upplevda krön eftersom gestaltade tillägg vid dessa har potential att fylla många syften. Krönen har nämligen identifierats som trivsamma platser med god överblick, platser som är väl synliga utifrån och därmed kan bilda karaktärgivande fokuspunkter, platser som skapar naturliga tröskeffekter samt platser som utgör stora hinder för tillskapandet av tillgängliga stråk.

I diskussionen lyfts bland annat hur föreslagna tillgänglighetsåtgärder på Talludden kan tänkas vara beroende av hur mycket som är rimligt att satsa rent ekonomiskt. Ett av argumenten för att de ekonomiska incitamenten kan anses öka i samband med den fortgående stadsutvecklingen är att den kuperade naturmarken erbjuder aktiviteter och upplevelser som har potential att komplettera, och till viss grad kompensera, parken i dalen. En rimlig utgångspunkt kan också vara att alltid vidta de åtgärder som krävs för att värna naturen och samtidigt se till att åtminstone vissa parker i stadens kuperade natur har en högre grad av tillgänglighet. Talludden kan anses ha god potential att utvecklas till ett sådant tillgängligt utflyktsmål.

Summary

In this thesis, a design proposal is developed for a hilly urban forest area named Talludden in Sköndal, Stockholm. The purpose of carrying out a real-world design is to investigate the problem picture and question posed below.

Background

The room for multifunctional and easy accessible parks in the valleys of the landscape are decreasing in Stockholm as an effect of ongoing urban densification. This may increase the relevance in developing the city's many unbuilt hilly forests into more functional recreational green areas. A type of park that can also have a potential to contribute with many experiential values. In the past, Stockholm has also developed several so-called mountain parks in terrain that is difficult to build on. However, today's conditions and ideals place higher demands on nature preservation and accessibility which leads to several challenges linked to how this type of park can be designed in the future.

Aim

Based on the effects that urban densification has on the availability of parks the aim is to, with Stockholm as an example, investigate the challenges and opportunities of creating new parks in unbuilt parts of hilly urban nature.

Question

The research question asked in this thesis is as follows: how can parks in the hilly nature of cities be designed to strengthen experiential values and activities as well as adequately respond to requirements regarding accessibility and nature preservation?

Methods

The design work has been functioning as an overarching meta-method, a sort of case-study, which have involved several underlying methods. These are: a literature review, inventories and analyzes of the site, studies of reference projects and different types of sketch work. The results of the methods are then presented in three theme-chapters, one for each aspect of the question, and in the final design proposal for Talludden.

The aim of the literature review has been to deepen the knowledge of various aspects of the problem as well as the specific site. The inventory and analysis aimed to get to know the place with all its conceivable strengths, weaknesses, threats and opportunities. Reference projects have partly been studied by compiling moodboards on [pinterest.se](https://www.pinterest.se), but above all by studying projects that are also located in hilly nature and can be inspiring examples of how design solutions can combine experiential values, accessibility and nature conservation in these places. The sketch work has largely been about finding suitable methods to adapt the built structures to the complex topography. The techniques have consisted of traditional hand drawn sketches, sketches on images of the site, real-world sketches at the site and sketches using a point cloud and a digital 3d model of the site in the Rhino3D software.

The Talludden area

The decision of carrying out a design proposal for Talludden was based upon the location having high recreational and nature values as well as a hilly terrain which is difficult to access. The location is also in a context where the issue of accessibility is particularly noteworthy because there are many people with mobility disabilities in the area and the nature in Sköndal is generally difficult to access due to its topography. The Stora Sköndal area is also facing a major urban development project. Talludden's immediate surroundings will therefore be transformed into dense housing and low-lying parks with a focus on sports and activities. This means that Talludden has high potential to develop into a mountain park that can offer complementary values.

Theme experiential values and activities

Under the theme experiential values and activities, a theoretical model is first examined for how the design of Talludden can create experiential values that are adapted to the location and complement the low-lying park next door. This primarily results in a decision to focus on restorative experiential values that highlight Talludden as a natural, serene, sheltered and cohesive place. Then a number of factors that have emerged as particularly noteworthy regarding activities and experiential values at the site are presented. These are about how the place is used today, experiencing sequences and landscape rooms, the visual experience of Talludden from the outside, viewpoints and other smaller site formations created by the topography and how noise levels relate to the topography.

The conclusions are, among other things, that visitors mainly come to Talludden to walk (where the function of the site as a circular route seems to be particularly valuable) and enjoy the views, that sequences and landscape rooms have the potential to be strengthened and that there are good opportunities to create landmarks at Talludden which can be seen from many directions and attracts visitors. Another important conclusion is that perhaps the most pleasant places on Talludden is where you have good views and the topography offers a place in the form of a plateau or bowl. In specific parts of Talludden, it has also been found to be significantly quieter thanks to the topography's function as a noise barrier, which is a valuable experience to take advantage of. The chapter then ends with a reference example that has above all given me inspiration about how routes with high experiential values can be built up in hilly nature.

Theme nature preservation

The theme of nature preservation aims to find out which ecological values and nature experiences exist at Talludden and to find suitable ways to retain these in the design. The nature of Talludden can be divided into three core areas: broadleaf forest, pine- and conifer forest and vegetated natural waterfronts. A number of species are associated with these environments, including several red-listed wood fungi, insects, birds and bats. The three core areas do also have different perceived characters which are valuable to preserve in the design.

Conclusions regarding how the design can relate to nature include that built elements should fit into the character of the natural landscape

and be as reversible as possible, that visitors should be lead past the vegetated waterfronts to more experiential and less sensitive cliff areas and that root systems on thin soil layers may need to be protected from wear. Further conclusions are that conservation management can increase ecological values and that lighting needs to be arranged with as little light pollution as possible. The chapter ends with a reference example that has primarily given me inspiration about how spaces and paths in an old pine forest can be designed in a minimalistic way that highlights the irregular shapes of the topography and preserves the existing vegetation.

Theme accessibility

The theme of accessibility begins with investigating what general opportunities, challenges and risks there may exist in making hilly nature more accessible. A clear opportunity appear in offering unique experiences to the benefit of all. At the same time, the biggest challenge is to make the place accessible for people with mobility disabilities, and there is a tangible risk that insensitively placed accessibility devices spoil the experience of wild nature.

Furthermore, the chapter aims to investigate what levels of accessibility can be considered reasonable at Talludden and here it is stated that large parts of the site can be made nearly fully accessible while other parts, with respect to the site's hilly terrain, cannot be expected to fulfill all regulations. For these more inaccessible parts, it is instead possible to proceed from a principle about achieving the highest possible accessibility without generating excessive costs or interventions in nature.

Concrete interventions in order to make Talludden more accessible to people with mobility disabilities are then discussed. This involves offering accessible gradients, surfaces and furniture. Furthermore, the paths should be wide enough as well as having flat resting areas and seating options at regular intervals. Lighting is also an intervention that can be important for communicating accessible routes and for the visitor's ability to assess the surface and detect obstacles. Achieving accessible gradients is the single biggest challenge to accessibility and as a response to this a plan is being drawn up on how the existing path can be developed with elevations of low points and rerouting around temporary high sections with steep slopes. The chapter then ends with a reference example that gave me inspiration about how an accessible elevated path also can form an appreciated place in itself and have sculptural qualities.

Design proposal

The primary idea of the proposal is to work with two main situations. One is about how existing place formations, movement patterns and experiences in the hilly terrain have the potential to be refined and made available in simple ways that blend into the natural landscape. The second situation is about how additions to Talludden's crests have the potential to create character, new experiences and accessible paths. The additions to the crests become remarkable elements that enable everyone to get around among the more natural areas (figure 2).

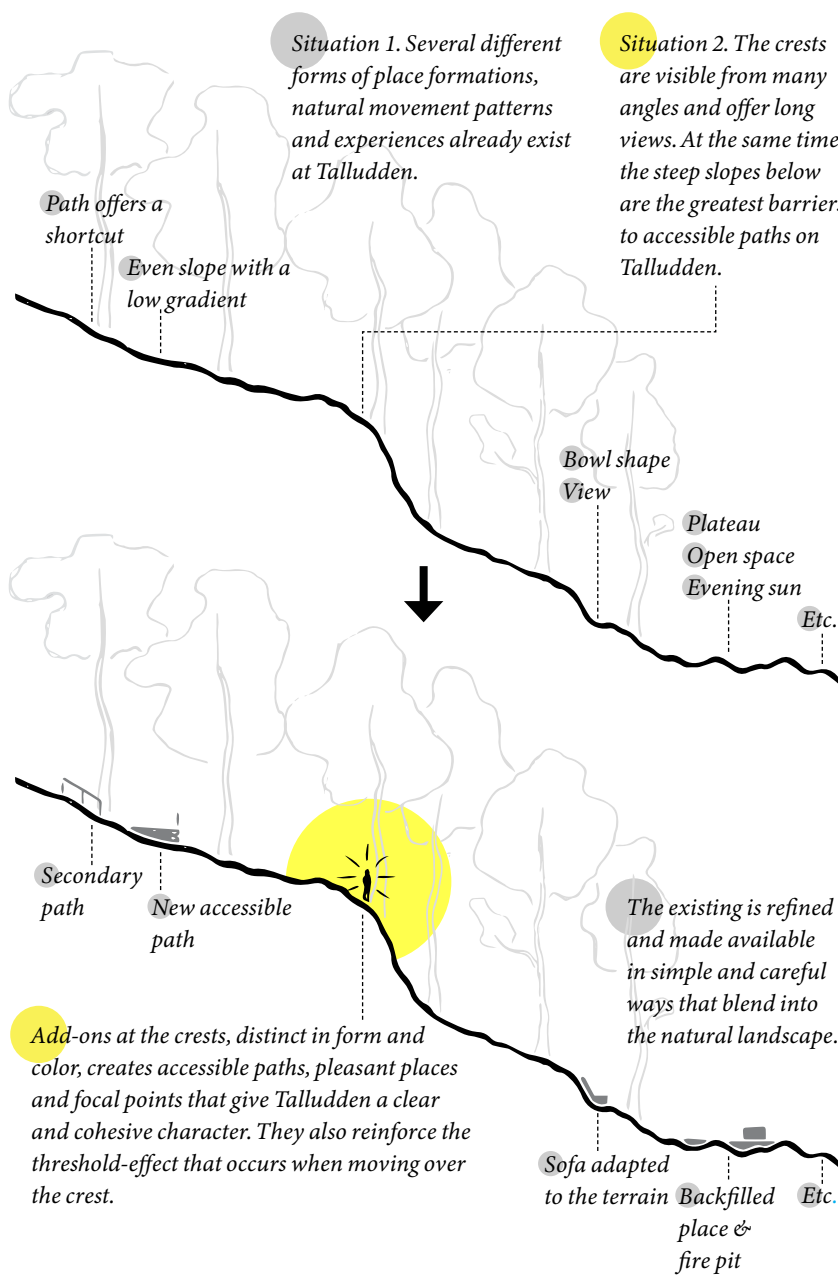

Figure 2. Principle sections on original situations (top) and on how the concept shaped the proposal (bottom).

Discussion

The discussion highlights, among other things, how several proposed interventions at Talludden could conceivably be dependent on how much it is reasonable to invest in purely financial terms. One of the arguments that can be considered to increase the economic incentives for such an investment is that the hilly nature offers activities and experiences that have the potential to complement, and to some extent compensate, the park in the valley. A reasonable starting point can also be to always carry out the necessary measures to protect valuable nature and at the same time ensure that at least some parks in the city's hilly nature have a higher degree of accessibility. Talludden could have the potential to develop into such an accessible target point.

Innehåll

Förord 4

Sammandrag 6

Summary 8

1. Introduktion 14

1.1 Bakgrund	16
1.1.1 Den täta staden i det kuperade landskapet	17
1.1.2 Bergsparkens möjligheter och utmaningar	18
1.1.3 Gestaltning med tre teman som utgångspunkt	21
1.1.4 Bergsparken - dels ersättare och dels komplement	21
1.2 Syfte	21
1.3 Frågeställning	21
1.4 Målgrupp	22
1.5 Avgränsningar	22
1.5.1 Geografiskt	22
1.5.2 Tematiskt	22

2. Metod 24

2.1 Gestaltning/fallstudie	26
2.2 Litteraturgenomgång	26
2.3 Inventering och analys	27
2.4 Referensexempel	28
2.5 Skissarbete	28

3. Platsen Talludden 30

3.1 Områdets historia	33
3.2 Området idag	34
3.2.1 Talluddens naturvärden	34
3.2.2 Talluddens rekreativa potential utifrån dagens situation	34
3.2.3 Nav för tillgänglighetsanpassade aktiviteter	36
3.3 Området i framtiden	36

4. Tema upplevelsevärden och aktiviteter 38

4.1 Talluddens roll i parkmiljön - en teoretisk utgångspunkt	40
4.2 Aktiviteter på Talludden	42
4.3 Sekvenser, siktlinjer och platsbildningar	44
4.3.1 Upplevda landskapsrum och sekvenser	44
4.3.2 Vyer mot Talludden	48
4.3.3 Utsikt och mindre topografiska platsbildningar	50
4.4 Tysta områden	51
4.5 Referensexempel: Tudela-Culip Restoration Project	52

5. Tema värnande av naturen 54

5.1 Att värna naturupplevelser och ekologi	56
5.1.1 Syftet med att värna naturen	56
5.1.2 Principer för att värna naturen	57
5.2 Referensexempel: Liasanden Rest-Stop	60

6. Tema tillgänglighet	62
6.1 Att tillgängliggöra kuperad natur	64
6.1.1 Nivå av tillgänglighet - att utgå från skälighetsprincipen	64
6.1.2 Åtgärder till stöd för personer med nedsatt rörelseförmåga	65
6.1.3 Lättare och svårare åtgärder	66
6.2 Lutningar på Talludden	67
6.3 Referensexempel: Scarborough Valley Land Trail	68
7. Förslag 70	
7.1 Koncept: krönet till naturen	72
7.2 Översikt	74
7.3 Tillgänglighet	76
7.4 Upplevelsevärden och aktiviteter	77
7.5 Detaljutsnitt	78
7.6 Stenmjölsstråken och dess platser	84
7.7 Belysning	86
8. Diskussion	88
8.1 Resultatdiskussion	90
8.2 Metoddiskussion	96
9. Referenser	100
10. Bilagor	104
10.1 Bilaga 1 - observerade aktiviteter på Talludden	104
10.2 Bilaga 2a - exempel ur skissarbetet: handskisser	106
10.3 Bilaga 2b - exempel ur skissarbetet: punktmolnet	110

1. Introduktion

A photograph of a rocky, snow-covered landscape. The foreground is dominated by a thick layer of white snow, with several green mossy patches and thin, dry sticks protruding from it. The background consists of dark, textured rock faces, some of which are partially covered in snow. The lighting is warm, suggesting a low sun, casting soft shadows and highlighting the textures of the rock and snow.

1.1 Bakgrund

1.2 Syfte

1.3 Frågeställning

1.4 Målgrupp

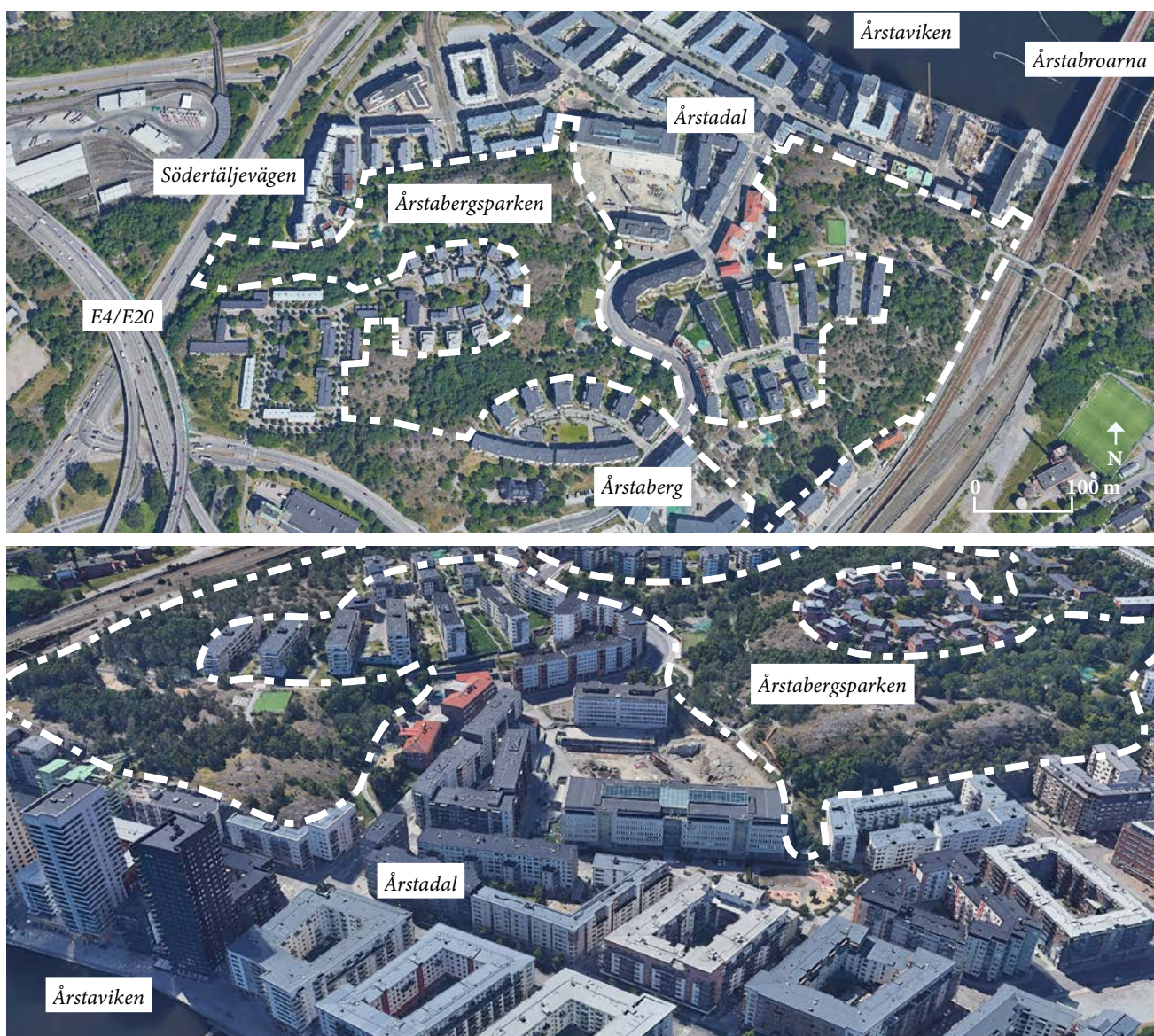
1.5 Avgränsningar

Föregående uppslag: Solljuset spelar mot en av Talluddens sydvända bergväggar.

1.1 Bakgrund

Figur 3. Årstabergsparkens läge i ett planutsnitt (överst) och ett fågelperspektiv med vy mot söder (nederst). Parken är en 12 hektar stor stadsdelspark som ligger på bergsknallarna mellan Årstadal och Årstaberg i Stockholm (Landezine 2020b). Den ritades av Nyréns Arkitektkontor på uppdrag av Stockholms stad och byggdes år 2015-2019 (ibid.). Gestaltningen har handlat mycket om att skapa spridda lekmiljöer anpassade till terräng och vegetation samt att tillgängligöra området med hjälp av stråk, trappor, soffor, belysning och skyltning (Nyréns u.å.). Kartdata copyright: Google 2023.

I samband med att Stockholm förtätas och ytorna för traditionella parker i dalarna minskar (Isling 2017) kan relevansen öka i att utveckla stadens många utspärade kuperade naturmarker till mer funktionella rekreativa grönområden. Stockholm har också en historia av att utveckla så kallade bergsparker i sådan mer svårbyggd terräng (Lundevall 2006:63-65; Isling 2017). Den nybyggda Årstabergsparken i Stockholm visar dock på hur dagens förhållanden och ideal ställer allt högre krav på hur dessa bergsparker kan anpassas till naturen och göras tillgängliga för alla (Nyréns u.å.). Årstabergsparken har också lyfts fram för sitt sätt att hantera den kuperade naturmarkens möjligheter och utmaningar på ett förtjänstfullt sätt (Bornstein 2019; Stockholms stad 2021b) och kan utgöra en referens vid gestaltning av liknande platser. Samtidigt kan gestaltungsalternativen vara många och frågan om parker i kuperad natur blir allt mer relevant i takt med stadens fortsatta förtätning. Något som visar på angelägenheten i att undersöka frågan brett. I det kommande bakgrundskapitlet används Årstabergsparken och berättelsen om dess uppkomst som ett sätt att konkretisera problembilden. I figur 3 presenteras lite inledande fakta om parken.

1.1.1. Den täta staden i det kuperade landskapet.....

Det nybyggda bostadsområdet i Årstadal har kommit att bli ett av landets hårdast exploaterade med hus på så gott som alla plana ytor (Bornstein 2019). År 2015 gjordes ett inlägg i debatten om tillgången på friytor i den täta staden som pekade på de framväxande kvarteren i Årstadal som ett skräckexempel med få och små tillgängliga utemiljöer vilka dessutom behövde hårdgöras (figur 4) på grund av det höga slitaget (Jensfelt 2015). Detta resulterade i att staden avsatte pengar till att istället utveckla stadsdelens kvarvarande bergsknallar till det som idag är Årstabergsparken (Bornstein 2019). Även om situationen i Årstadal kan anses vara ett extremt exempel så visar den på ett mer generellt mönster kopplat till det rådande förtättningsidealet. Lättillgängliga och plana parker i Stockholmslandskapets dalar (till exempel figur 5) ges inte längre plats på samma sätt som under 1900-talets modernistiska stadsbyggande (Isling 2017; Nyberg 2017). Detta gör frågan om friytor och parktillgång aktuell i ett bredare perspektiv samtidigt som exemplet med Årstabergsparken visar på potentialen i att använda stadens impediment av kuperad natur. En historisk tillbakablick kan ge en kontext till den utsparade gröstrukturen på stadens höjder.

En stad växer fram i kuperad terräng

Stockholms kuperade sprickdalslandskap kan tackas för att det fanns sparad naturmark som kunde utvecklas till en park i Årstadal. Särkilt innan dynamitens intåg i storskaliga stadsbyggnadsprojekt utgjorde stadens kuperade terräng marker som var svåra att bebygga (Isling 2017). Det kanske tydligaste exemplet på hur detta påverkade stadsbyggandet hittas i den inflytelserika Lindhagenplanen från 1866. Där utgjorde den täta kvartersstaden i rutnät idealet men strukturen bröts upp av parker som konsekvent placerades ut i de mest svårbyggda kuperade områdena (Lundevall 2006:63-65). Därmed slapp man bygga på höjderna och stadens invånare fick närhet till anlagda parker med lantlig grönska (ibid.). Dessa parker har blivit kända som Stockholms bergsparkar och de kanske tydligaste exemplen på dessa ur Lindhagenplanen är Vanadislunden, Kronobergsparken (figur 6), Tegnérlunden, Vitabergsparken och Tantolunden (ibid.).

Lindhagenplanen omfattar dock endast Stockholms innerstad och bergsparkerna är till hög grad anlagda utan spår av ursprunglig natur (Lundevall 2006:63-65). När staden sedan på allvar började växa ut med flerbilshus i förorterna rädde andra förhållanden och ideal. Funktionalismens idéer om hälsosammare bebyggelse med en mer upplöst struktur utan stenstadens brist på ljus och luft slog igenom stort under 1930-talet och de nya lamell- och punkthusen gjorde det betydligt enklare att bebygga ytterstadens tallskogsklädda höjder (Lundevall 2006:117; Åström 1993:39-49). En vanlig princip blev att istället förlägga parkerna i dalarna och låta bebyggelsen vandra upp på höjderna med bättre grundförhållanden (Isling 2017; Lundevall 2006:117). Ofta skedde bebyggelsen av höjderna med en medvetenhet om naturen som resurs vilket resulterat i en hög grad av utsparad kuperad natur nära bostäderna (Lundevall 2006:117). Ett tydligt undantag från dessa principer utgörs dock av miljonprogrammets mer rationella plansprängningar vilka raderade bort såväl den kuperade

Figur 4. Den plana men trånga Fredsborgsparken nere i Årstadal är helt hårdgjord sånär som på en sliten gräsyta och ett litet lekbuskage. Planteringarna runt parken har dessutom fått skyddas med staket på insidan.

Figur 5. Dälden i Farsta år 2001. Ett typexempel på ett modernistsikt parkrum i sprickdalslandskapets botten flankerat av bebyggelse i högre terräng (Nerlund 2017). Fotograf: Göran H. Fredriksson. Bild från Stockholmskällan.

Figur 6. Kronobergsparken är en av Stockholms klassiska bergsparkar. Här sedd från Kronobergsgatan någon gång mellan år 1900 och 1910. Fotograf: okänd. Bild från Stockholmskällan.

terrängen som dess vegetation (Åström 1993:92-93). Sammantaget är ändå Stockholm idag en stad där naturmarksklädda höjder, varav många ännu oexploaterade, är ett vanligt förekommande inslag (Stockholms stad 2020:78).

När staden nu växer inåt med tätare kvarter som inte sällan påminner om 1800-talets stenstäder kan också de naturmarksklädda höjderna återigen anses bli en allt viktigare resurs i form av rekreativa grönområden. Kanske står vi inför något av en bergsparkernas renässans även om förutsättningarna och idealen såklart är delvis andra idag. Det väcker frågor om vad som skulle kunna vinnas och förloras vid en utveckling där allt fler parker flyttar upp på höjderna.

1.1.2. Bergsparkens möjligheter och utmaningar.....

Årstabergsparken har, trots eller kanske tack vare den otacksamma utgångspunkten som nödlösning, blivit ett rosat projekt. År 2019 nominerades parken till Sveriges arkitekters pris för bästa landskapsarkitektur, dagens ”Landmärket”, med en motivering som lyfter fram hur gestaltningen lyckats vända utmaningar med den kuperade naturmarken till något positivt (Stockholms stad 2021b). Motiveringen nämner hur parken lyckas knyta ihop fragmenterade ytor, förbättra tillgängligheten, behålla den vackra och ekologiskt värdefulla naturen samt använda det kuperade naturlandskapets förutsättningar för att främja olika aktiviteter och upplevelser (ibid.). Även Bornstein (2019) stämmer in i denna hyllningskör som menar att mycket av Årstabergsparkens styrka ligger i en korrekt analys av möjligheter som kan tillvaratas och utmaningar som behöver lösas. Samtidigt är Årstabergsparken såklart endast ett exempel på hur en modern bergspark skulle kunna gestaltas och teoretiskt borde det finnas en mängd olika sätt att jobba med det kuperade naturlandskapet. Årstabergsparken kan iallafall anses peka på den höga potentialen i att anlägga parker på höjderna och vara talande för vilka möjligheter och utmaningar som förknippas med denna typ av miljöer. Det går att urskilja ett antal centrala teman: absoluta och relativa avstånd; upplevelsevärden och aktiviteter samt värnande av naturen.

Absoluta och relativa avstånd

300 meter från bostaden är ett vanligt angivet tröskelvärde för maximalt avstånd till ett grönområde på minst 1-2 hektar för att vara användbart på daglig basis (Grahn och Stoltz 2021). Vad gäller barn, äldre och funktionshindrade får avståndet gärna vara ännu kortare (ibid.) vilket rimmar väl med Stockholm stads mål att erbjuda invånarna en så kallad grön oas inom 200 meter (Stockholms stad 2015). I denna avståndsaspekt framträder den kanske främsta möjligheten med Stockholms kuperade naturmarker eftersom de, likt Årstabergsparken, ofta återfinns som utspärade delar mitt i den anlagda staden (Stockholms stad 2020:78).

Även om avstånden till Årstabergsparken och kuperade naturmarker överlag är korta kan dock avstånden inom områdena upplevas som långa. En orsak till detta är att impediment av kuperad natur inte nödvändigtvis behöver bestå av sammanhållna områden utan lika gärna kan vara fragmenterade över stora områden likt situationen i Årstabergsparken. I en sådan uppsplittrad miljö kan det dessutom vara svårt att orientera sig eller få en känsla för platsen som helhet

och situationen förbättras knappast av att den kuperade naturmarken skapar många små rumsbildningar jämfört med mer öppna och plana ytor. I Årstabergetsparken har Nyréns Arkitektkontor jobbat med att motverka fragmenteringens effekter med hjälp av bland annat gena stråk och, inte minst, en sammanhållen färg- och materialpalett (Bornstein 2019) vilket exemplifieras i figur 7.

En annan orsak till att avstånden inom kuperade naturmarker kan upplevas som långa handlar om tillgänglighetsaspekten. Nackdelen i att diskutera avstånd i absoluta tal likt Stockholms stad (2015) blir uppenbar när otillgänglig terräng kan göra det relativa avståndet mycket långt för den som inte har den fysiska kapaciteten att ta sig fram. Korta absoluta avstånd kan då istället få en direkt negativ effekt i form av sorg och irritation för den som ofta ser platsen men omöjligt kan ta sig dit (Corazon et al. 2019). Problemets omfattning tydliggörs av statistiken om att 7% av befolkningen i åldrarna 16-84 år har någon form av nedsatt rörelseförmåga varav drygt 4 % är beroende av hjälpmedel för att ta sig fram (Svensson 2012:31-33). Vidare sammanfattas nyttan av tillgänglighetsanpassningar överlag bra av Lundell (2014:63) som konstaterar att ”det som är nödvändigt för 10% av befolkningen underlättar för 40% och är bekvämt för 100%”. Till stöd för detta finns idag många bestämmelser och råd kring tillgänglighetsanpassningar i utemiljön som är viktiga att förhålla sig till (Svensson 2012:11-17)

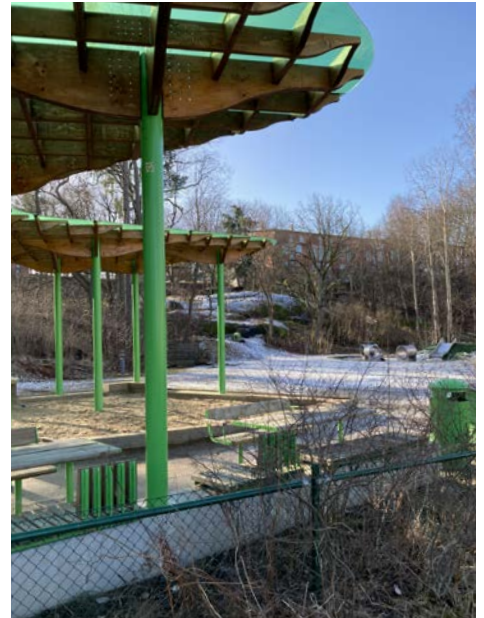
I Årstabergetsparken har tillgänglighetsarbetet till stor del bestått av att skapa tillgängliga stråk och möbler samt att jobba med belysning och skyltning (Nyréns u.å.). Trots det gedigna arbetet som gjorts för att tillgängliggöra området är det såklart svårt att uppnå samma tillgänglighetsnivåer som i en park byggd på planare mark. Vid mitt besök kunde jag till exempel konstatera att stråkens längslutningar ibland blev höga (figur 8) och det var inte helt lätt att ta sig fram med barnvagn på grund av de många trapporna som ibland dessutom saknade barnvagnsramp.

Möjligheter och utmaningar vad gäller absoluta och relativa avstånd kan följaktligen sammanfattas i punkterna nedan.

- Möjlighet: att skapa parker som ofta följer Stockholm stads mål om att ligga max 200 meter från bostaden.
- Utmaning: att ge en sammanhållen upplevelse av fysiskt och visuellt fragmenterade områden
- Utmaning och möjlighet: att tillgängliggöra natur som vanligtvis har egenskapen av att vara högst otillgänglig.

Värnande av naturen

Lindhagenplanens bergsparker anlades vanligtvis på berg som var kala på grund av såväl betestryck som veduttag och anläggningen innefattade ofta tillförsel av jordmassor och plantering av växter likt i figur 6 (Lundevall 2006:63; Isling 2017). På dagens höjder finns istället uppväxt vegetation vilket innebär andra förutsättningar (Isling 2017). Växtligheten bidrar med såväl höga ekologiska värden som alla de rekreativa värden som kan tillskrivas stadsnära natur (ibid.). Samtidigt innebär ett ianspråkstagande av dessa platser för utveckling av parker en utmaning där växtligheten på tunna jordlager och upplevelsen av orörd natur utsätts för risker. Där det förut var svårt att bygga på grund

Figur 7. Gläntan och den tillfälligt plana marken skapar en tydlig plats. Den gröna färgen och materialen trä, metall och betong används konsekvent som ett sätt att knyta ihop den fragmenterade parken.

Figur 8. Exempel på en svårtillgänglig sträcka. Trots stråkets serpentinform är längslutningen cirka 10%.

Figur 9. Makadam skyddar mot slitage i lekmiljöer. Efter att ha krasat lite på ytan av bark och förna visar sig det pålagda bärlagret.

Figur 10. Den kuperade terrängen möjliggör lekfulla genvägar.

av den kuperade terrängen är det idag istället svårt att bygga på grund av naturskydd och människors relation till platserna (ibid.). Isling (2017) beskriver hur detta har inneburit att viktiga mål i gestaltningen av Årstabergsparken har blivit att bevara vegetationen och få det gestaltade att smälta in i naturlandskapet. Den kanske mest extrema åtgärden som tagits till för att skydda växtligheten på tunna jordlager från slitage i lekmiljöer är att belägga marken med ett bärlager av tio centimeter stenkross toppat med bark (figur 9). Ett experiment som får utvärderas i framtiden (Jensfelt 2021).

En annan beaktansvärd aspekt är att utvecklingen av parker i kuperad terräng med höga ekologiska värden kan vara ett sätt att skydda platsen från till exempel framtida husbyggen. Något som också är logiskt eftersom det, trots dagens teknikutveckling, antagligen så gott som alltid är lättare att bygga på planare ytor.

Möjligheter och utmaningar vad gäller värnande av naturen kan följaktligen sammanfattas i punkterna nedan.

- Möjlighet: att bevara och stärka ekologiska värden genom medveten gestaltning och faktumet att marken fredas från framtida bebyggelse.
- Möjlighet: att stärka naturupplevelsen med hjälp av gestaltade element som passar in väl och får besökaren att interagera närmare med naturlandskapet.
- Utmaning: att slitage skadar växtlighet på tunna jordlager och eventuellt andra negativa effekter på ekologin kopplat till att platsen bebyggs och befolkas.
- Utmaning: att upplevelsen av till synes orörd natur naggas i kanten.

Upplevelsevärden och aktiviteter

Vid mitt besök i Årstabergsparken tilltalades jag av hur rörelsen kändes som en upplevelse i sig med många små målpunkter utmed stråken och lekfulla sätt att ta sig upp och ned i terrängen. Du kan välja att räkna höjdmeter i asfalten, byta ut vägen mot en rutschkana eller gena med hjälp av en trappa uthuggen i berget (figur 10). Ett smart grepp eftersom terrängen inte medger en samling av många funktioner på större ytor så som det ofta ordnas på planare mark. Bornstein (2019:27) resonerar också kring upplevelser i den kuperade terrängen och konstaterar att Årstabergsparken har möjlighet att erbjuda ”spektakulära naturupplevelser” genom tillgången på ”vidsträckt utblickar över staden, vackra parkrum och lummiga ekdungar”. Samtidigt menar han att Årstadals boendemiljö i stort hade tjänat på att utemiljöerna prioriterades tidigare i planarbetet (ibid.). Jag är beredd att hålla med om detta då gestaltningen av Årstabergsparken till synes har behövt utnyttja alla plana plättar till fullo och vissa inritade aktivitetsytor, till exempel fotboll och odling, antagligen hade passat bättre i dalen (figur 11). Det är knappast en vild gissning att mer plan friyta till förfogande i Årstadal hade möjliggjort fler och mer tillgängliga aktiviteter.

Möjligheter och utmaningar vad gäller upplevelsevärden och aktiviteter kan följaktligen sammanfattas i punkterna nedan.

- Möjlighet: att kuperad natur kan erbjuda många, och till viss del unika, upplevelsevärden och aktiviteter (figur 12).
- Möjlighet: att kompensera bristen på plan parkmark genom att flytta upp funktioner till höjderna.

- **Möjlighet:** att kuperad natur i anslutning till plana parker kan användas för att skapa större och mer varierade parkområden.
- **Utmaning:** att plana parker till för hög grad ersätts av kuperade vilket får konsekvenser för funktioner som egentligen passar bättre på plan mark.

1.1.3. Gestaltning med tre teman som utgångspunkt.....

Bakgrundskapitlet har informerat inriktningen för detta examensarbete och avgjort vilka aspekter som är angelägna att jobba vidare med. Vad gäller temat om absoluta och relativa avstånd är den främsta utmaningen i gestaltungsarbetet att tillgängliggöra den kuperade naturmarken. De övriga två temana, värnande av naturen samt upplevelsevärden och aktiviteter, är intressanta att jobba vidare med som helheter med alla dess respektive möjligheter och utmaningar.

1.1.4. Bergsparken..dels ersättare och dels komplement.....

Utifrån exemplet med Årstabergsparken kan också en annan viktig lärdom och utgångspunkt konstateras. Denna handlar om vikten av att planera för friytor och dess placering i landskapet redan i ett tidigt skede. I Årstabergsparken har istället plats behövt göras på bergen för aktiviteter som nonchalerats vid planeringen av den nedanförliggande stadsdelen. Något som inte minst har handlat om att skapa tillräckliga ytor för barns lek trots utmaningarna som detta innebär i form av till exempel slitage på tunna jordar och lekaktiviteter som vanligtvis kräver mer plana ytor. Även om jag inspireras av Årstabergsparkens finurliga lösningar så tror jag att stadens utemiljöer skulle tjäna på att dalarna och höjderna behandlades mer som en form av kompletterande helheter än att den ena ska kunna ersätta den andra. En helhet som möjliggör att bergsparken kan ersätta vissa värden som inte längre ryms i dalen och komplettera med helt nya värden som hör bergen till samtidigt som vissa funktioner som hör bättre hemma i dalen får finnas kvar. Då skulle konceptet med bergsparker kunna bli än mer anpassat till landskapets förutsättningar. I valet av plats för gestaltningen har jag därför utgått från ett stadsutvecklingsprojekt som, till skillnad från situationen vid Årstabergsparkens uppkomst, befinner sig i ett tidigt skede och där det planeras för en plan park intill en kuperad naturmark.

1.2 Syfte

Syftet med detta examensarbete är att, med bakgrund i förtätningens effekter på parktillgången, undersöka möjligheterna och utmaningarna med att skapa nya parker i städers utspärade kuperade natur med Stockholm som exempel. Utgångspunkten är de möjligheter och utmaningar som har identifierats utifrån temana tillgänglighet, värnande av naturen samt upplevelsevärden och aktiviteter.

1.3 Frågeställning

Hur kan parker i städers kuperade natur gestaltas för att stärka upplevelsevärden och aktiviteter samt på ett adekvat sätt bemöta dagens krav kring tillgänglighet och värnande av naturen?

Figur 11. Fotbollsplanerna i Årstabergsparken är små och riskerar att bollar flyger ner för slänten. En av planerna har möjliggjorts genom att den lagts på taken av ett teknikhus (översta bilden). Odling är en annan aktivitet som kan anses passa bättre i mer låglänt terräng. Här har knapp yta och tunn jordmån reducerat odlandet till enstaka pallkragar med påförd jord.

Figur 12. Vidsträckt utsiktsplatser är kanske den mest uppenbara och unika upplevelsen i kuperad terräng.

1.4 Målgrupp

Detta arbete är skrivet mot en tänkt målgrupp i form av landskapsarkitekter och stadsplanerare som jobbar med frågor om parker och grönstruktur i kuperade stadsmiljöer.

1.5 Avgränsningar

Arbetet har avgränsats till att ta fram ett gestaltungs-förslag för en specifik plats som exemplifierar hur frågeställningens dilemma kan lösas. Den valda platsen heter Talludden och ligger i stadsdelen Sköndal i södra Stockholm (Figur 13). En introduktion till platsen och dess relevans för frågeställningen följer under kapitel 3: *Platsen Talludden*.

1.5.1 Geografiskt.....

Arbetsområdet har avgränsats till hela det kuperade och skogsklädda området på Talludden vilket även hänger ihop med ett befintligt stråk som löper runt udden (Figur 14). Utanför är marken mer plan och exploaterad.

Eftersom det redan finns ett befintligt gångstråk på platsen har också mycket fokus vid inventering, analys och gestaltning kommit att riktas mot detta stråk utifrån principen om att ta vara på det redan byggda. Det har dock inte hindrat att Talludden ändå har undersökts och utformats i sin helhet.

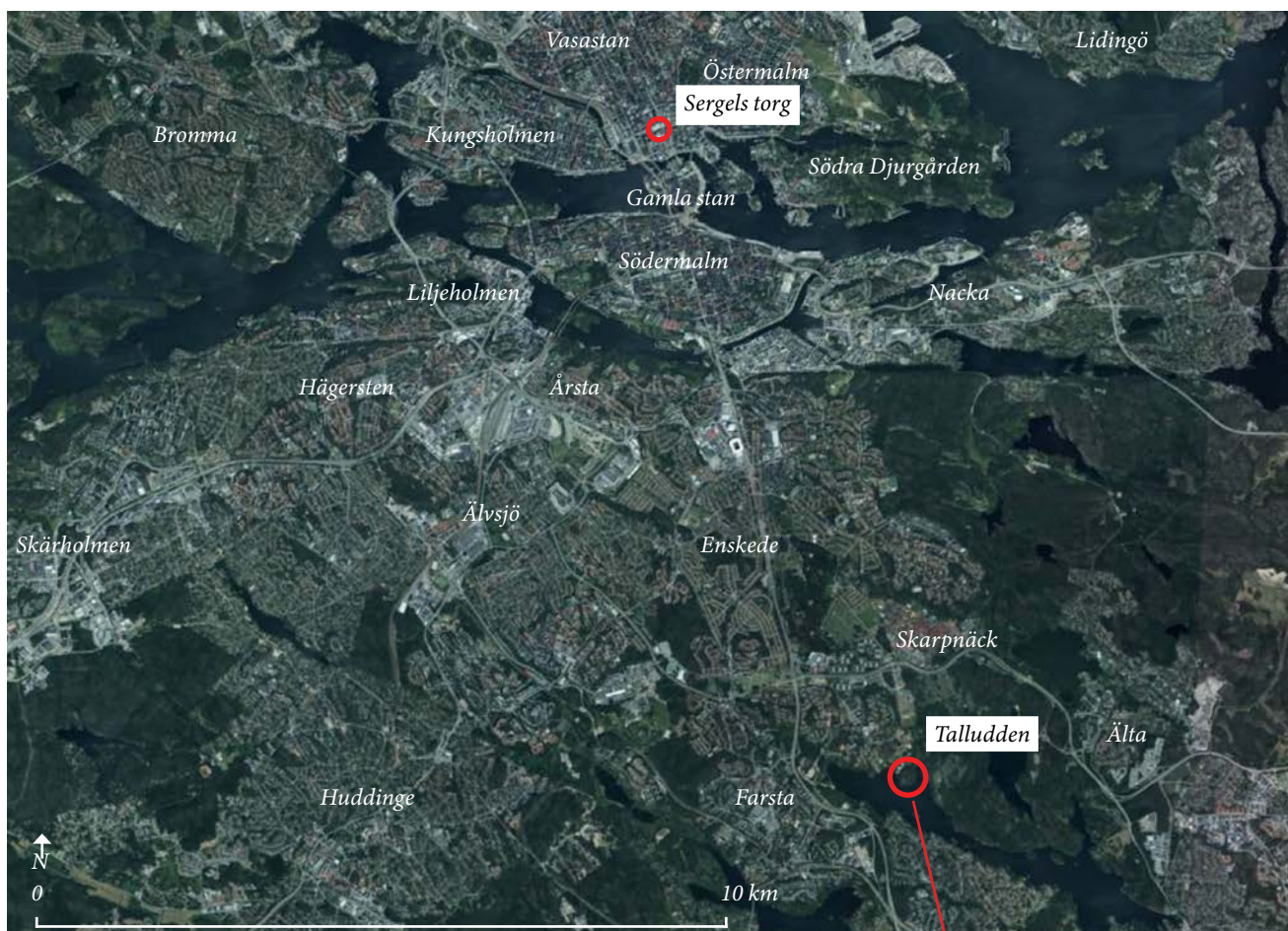
1.5.2 Tematiskt.....

Fokus genom gestaltungsarbetet har legat på att undersöka frågeställningens tre teman om upplevelsevärden och aktiviteter, tillgänglighet samt värnande av naturen. Det finns dock andra frågor som också kan tänkas vara särskilt angelägna i frågan om parker i kuperad natur.

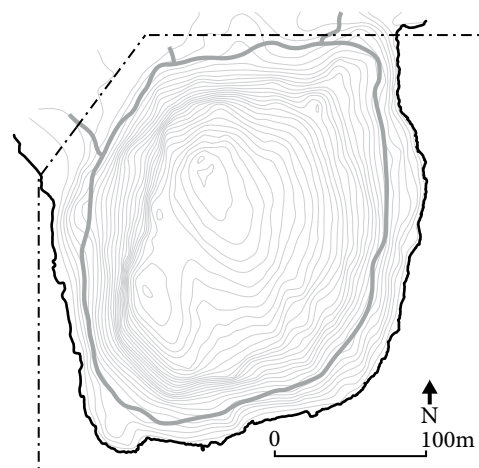
En av dessa frågor handlar om barns tillgång och lekvärden vilket varit centralt i gestaltningen av Årstabergetsparken (Nyréns u.å.). I detta arbete riktas dock inget specifikt fokus mot barnperspektivet eftersom programmerad lek i Talluddens närområde styrs till andra, antagligen mer lämpade, platser som inte är lika otillgängliga och känsliga för slitage (se s. 36-37). Däremot kan gestaltningen, genom det generella tillgänglighetsförändringen av platsen, anses främja de lekvärden som redan finns i naturmarken.

Andra viktiga frågor är de om trygghet och säkerhet. Talludden ligger mitt i stadsväven men upplevs samtidigt avsides och mörk. Skogens och topografins avgränsande effekt gör att det kan kännas otryggt att röra sig bortanför stråket och korta siktlinjer gör det svårt att veta om man är ensam eller flera. Vad gäller säkerhetsaspekten så har Talludden flera branta partier vilket såklart medför en risk för fallolyckor. Under gestaltningen har jag varit medveten om dessa frågor men de har inte undersökts på ett djupare plan.

Förslagets detaljeringsgrad bör också nämnas. Det ska ses som ett förslag i relativt tidigt skede och detaljer kring konstruktioner, höjdsättning och dylikt som hör till projekteringsfasen har inte inkluderats i detta arbete. Ambitionen har snarare varit att förslaget ska vara vägledande och rimligt att projektera och sedermera bygga efter.

Figur 13. Talluddens läge i Stockholm. Fågelvägen in till Sergels torg vid T-Centralen är ca 10 km. Bakgrundskarta: Eniro/copyright Lantmäteriet 2023.

Figur 14. Plan över Talludden i skala 1/5000 (A4). Ekvidistans 1 meter. Stråket runt udden och anslutningar i mörkgrått.

2. Metod

2.1 Gestaltning/fallstudie

2.2 Litteraturgenomgång

2.3 Inventering och analys

2.4 Referensexempel

2.5 Skissarbete

2.1 Gestaltning/fallstudie

Gestaltningsarbetet har fungerat som en övergripande metametod där frågeställningen och platsen har fått styra valet av underliggande metoder. Det har bedrivits som en slags fallstudie eftersom syftet med gestaltningen inte bara har varit att hitta en lämplig formgivning av den aktuella platsen utan också att hitta mer generella svar kring den större frågan om parker i städernas kuperade natur. Klassiska metoder för gestaltning av en plats som till exempel inventering och skissarbete har därför kombinerats med metoder som till exempel litteraturgenomgång och observationer utifrån fallstudiemetodikens idéer om att undersöka fallet på djupet för att senare kunna göra mer generella tolkningar.

Processen har varit iterativ och förslaget har inte växt fram utifrån metoder som genomförts i en specifik ordning utan snarare har tillfälliga insikter, idéer och behov av information fått styra arbetet framåt. Skissarbetet (se s. 28-29) påbörjades medvetet i ett tidigt skede för att bättre förstå vilka metoder jag kunde få nytta av längre fram. För att ändå ha överblick av arbetet och det insamlade materialet har jag skapat två olika arbetsböcker. Den ena har bestått av en virtuell whiteboardtavla på conceptboard.com där jag laddat upp skisser och bilder. I den andra arbetsboken har jag istället samlat text i form av egna anteckningar och information från källor i ett OneNote-dokument. Som ett sätt att lyfta in andras åsikter har också förslaget diskuterats veckovis under den mest intensiva gestaltningsfasen med min studentkollega på landskapsarkitektutbildningen, Alice Aaro, som också gjort ett gestaltningsbaserat examensarbete under samma period.

2.2 Litteraturgenomgång

Syftet med litteraturgenomgången har varit att fördjupa mig i aspekter relevanta för parker i kuperad urban naturmark samt att hitta information om det specifika fallet med Talludden. Litteraturgenomgången ligger till grund för bakgrundskapitlet, de tematiska fördjupningarna som utgår från frågeställningen samt en del av inventeringen och analysen. Litteratur har samlats genom muntliga rekommendationer, läsning av egna kursböcker, genomgång av planhandlingarna för stora Sköndal, genomgång av gällande styrdokument på Stockholm stads hemsida samt sökningar i Primo och Google. En del relevanta texter på temat parker i kuperad natur har också samlats i samband med studierna av referensexemplet Årstabergetsparken. Sökningarna på Primo och Google har främst behandlat temat tillgänglighet i naturmark. I Primo blev den slutgiltiga söksträngen: (forest* OR nature) AND (urban OR cit* OR town) AND accessibility AND disabilit*. I Google sökte jag på ”tillgänglighet handbok”.

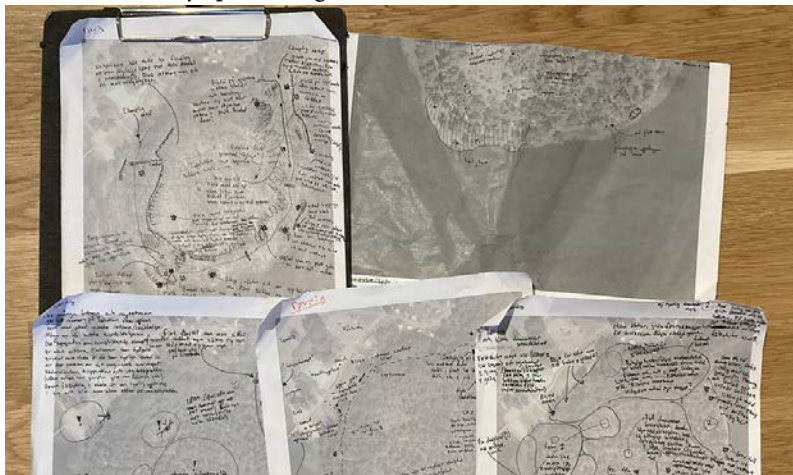
Nyckellitteratur har varit *Bygg ikapp - för ökad tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning* av Svensson (2012); *Parkstaden - Stockholms landskap och stadens rum* av Pålsson (red.) (2017); *Program för Stora Sköndal* av Stockholms stad (2019); *Perceived sensory dimensions: An evidence-based approach to greenspace aesthetics* av Grahn & Stoltz (2021) samt *Tillgängliga natur- och kulturområden - en handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer* av Mebus (2013).

2.3 Inventering och analys

I syfte att lära känna Talludden med alla dess möjligheter och utmaningar har platsen inventerats och analyserats. Bodin et al. (2018:158-161) kommer med tips kring inventering av landskap och listar olika beaktansvärda aspekter. Denna lista har använts som en utgångspunkt i syftet att inte missa viktiga delar. Alla punkter har vägts in i ett inledande skede men jag har bara gått vidare med att djupare undersöka och presentera de punkter som upplevts relevanta för Talludden och frågeställningen. Ett exempel på en punkt som valts bort är solstudier eftersom solinfallet på den jämnt rundade udden utan närliggande skuggande element är tämligen lättförståeligt. Andra inspirationskällor till inventeringen och analysen av platsen har varit Dee (2001:54-61) kopplat till Talluddens topografiska kvaliteter samt Stahlschmidt et al. (2017:89-91) vad gäller upplevelser av platsen i sekvenser.

Relevanta punkter har sedan undersökts genom platsbesök och skrivbordsstudier. Sju stycken platsbesök har genomförts i samband med inventeringen och analysen. Med mig till platsen har jag bland annat haft kartunderlag i form av ortofoton i skala 1:2000 och 1:1000 (figur 15). Att besöka platsen flera gånger vid olika tidpunkter har gett mig möjlighet att lära känna den bättre. Vid dessa tillfällen har jag även utfört en observationsstudie av andra människors aktiviteter på platsen inspirerad av Gehl & Svarre (2013:11-34). Denna studie har bestått av att jag har räknat antal personer som gör en viss typ av aktivitet samt uppskattat deras ålder. Anteckningarna har förts i telefonen och har sedan sammanställts i en tabell som redovisas i bilaga 1. I tabellen går det också att avläsa tidpunkt och väderförhållande för respektive platsbesök. En annan form av platsbesök som har utförts är att jag har cyklat omkring i de omgivande miljöerna för att få en uppfattning av de visuella kopplingarna till Talludden. Detta gjordes den fjärde oktober innan träden var avlövide.

Vad gäller skrivbordsstudierna kopplat till inventeringen och analysen av platsen har de främst bestått av att gå igenom och samla viktig information från programhandlingen för Stora Sköndal (Stockholms stad 2019) men en del information har också sökts på annat håll med hjälp av Google.

Figur 15. En viktig del av inventeringen och analysen har bestått av återkommande platsbesök. Många av anteckningarna om platsen har gjorts direkt på ortofoton i olika skalor.

2.4 Referensexempel

För att förstå hur andra har hanterat liknande problem och hitta inspirerande lösningar har jag studerat referensexempel. En metod i studierna av referensexempel har varit att sammanställa en moodboard med inspirationsbilder på pinterest.se. Denna användes främst i ett inledande konceptuellt skede av gestaltningen för att testa hur tidiga idéer skulle kunna översättas till form. Sökandet efter dessa bilder skedde högst intuitivt kopplat till webbsidans funktion att hela tiden visa nya relaterade bilder för varje bild man klickar på. Av upphovsrättsliga skäl kan dock inte moodboarden redovisas här.

Den andra, och mer omfattande, metoden i studierna av referensexempel har handlat om att hitta hela projekt som relaterar till frågeställningen. Möjligheten att ta del av mer skriven information och att betrakta gestaltningarna som helhet har gett givande fördjupningar kring problemets natur. Premissen för ett första urval var att hitta platser som liknar Talludden (med värdefull natur, kuperad otillgänglig terräng och höga upplevelsevärden) och som sedan presenterade gestaltade lösningar på aspekter av frågeställningen. Ett 40-tal kandidater till projekt listades genom personliga erfarenheter, tips från handledare, sökningar på pinterest.se och, framförallt, sökningar på landezine.com under kategorierna ”forests”, ”riverbanks”, ”nature paths” samt ”look-outs”. Sedan har tre projekt att studera närmare valts ut utifrån hur väl jag har ansett att de kan leverera svar på frågeställningen och inspirera min gestaltning. Gemensamt för dessa projekt är att de på ett adekvat sätt kan anses förhålla sig till alla tre av frågeställningens teman (tillgänglighet, värnande av naturen samt upplevelsevärden och aktiviteter). Tanken med att välja just de tre projekten var dock att de kompletterade varandra på ett användbart sätt där var och ett av projekten gav mig särskilt mycket inspiration till ett visst tema. Ett projekt har särskilt inspirerat hur man kan jobba med upplevelsen av det kuperade landskapet, ett projekt har särskilt inspirerat värnande av naturen och ett projekt har särskilt inspirerat tillgänglighetsanpassningen. De tre projekten presenteras i slutet av respektive temakapitel längre fram i arbetet.

2.5 Skissarbete

Handskissen har varit en avgörande metod för att snabbt kunna testa och jämföra olika idéer och alternativ under gestaltungsarbetet. Jag har försökt hitta effektiva skisstekniker som passat situationen med en gestaltning i komplex topografi och landat i att framförallt göra:

- Skisser på blankt papper i plan, perspektiv och sektion (se bilaga 2a).
- Planskisser på skisspapper över kartunderlaget i skala 1:1000 och 1:500. Jag använde relativt små skalor för att inte fastna i för mycket detaljer tidigt i processen (se bilaga 2a).
- Skissa direkt på 3D-utsnitt från Google Earths satellitbilder. Detta har fungerat som ett sätt att djupare undersöka hur gestaltningen förhåller sig till landskapet, samtidigt som det har varit snabbt, enkelt och intuitivt. Rent praktiskt har bilder lagts in i Adobe Illustrator och skisser gjorts med en anpassad penna direkt på en dator med touchskärm (se figur 16 och bilaga 2a).

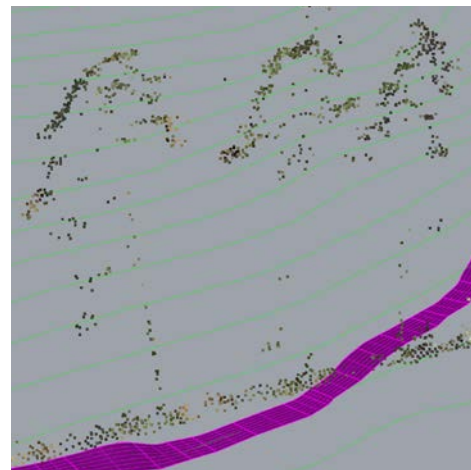

Digitala verktyg som använts i skissprocessen har haft funktionen att testa formgivningen mer i detalj och tillslut rita upp det slutgiltiga förslaget. Digitala underlagsmaterial har tillhandahållits av Stockholms stad i form av en baskarta i dwg format och ett punktmoln från laserdata. Utifrån dessa underlag har jag sedan främst jobbat med programvaran Rhino3D med Veesus plug-in (för hantering av punktmolnet). I Rhino3D har en digital modell av Talluddens terräng skapats med hjälp av baskartans höjdkurvor. I denna modell har sedan det slutgiltiga förslaget skissats upp. Punktmolnet har använts för att mer i detalj studera hur objekt landar i terrängen samt mäta in träd och det befintliga stråket (se figur 17 och bilaga 2b). Detta har varit en viktig metod för att uppnå resultat som, utifrån frågeställningen, är bättre anpassade till befintlig natur samtidigt som de till exempel uppfyller normer för tillgängliga lutningar. Av tidsmässiga och praktiska skäl har dock punktmolnet inte kunnat användas för att studera alla stråkdragningar utan fokus har legat på att anpassa olika platsbildningar till Talluddens träd och terräng. I den digitala modellen har också merparten av presentationsmaterialet till förslaget skapats.

Trots hjälpen av de digitala underlagen har också flera aspekter av förslaget undersökts på plats. Jag har under arbetets gång upplevt att det mest effektiva för att komma till viktiga insikter är att vistas på platsen med specifika åtgärder i bakhuvudet. Rent praktiskt har jag vid ett tiotal tillfällen åkt till platsen (bland annat då jag också varit på plats för inventering och analys) för att testa skisser i ett tidigt stadium. Den typiska arbetsgången har varit att jag har gjort enkla skisser och sen åkt tillbaka till platsen för att analysera hur dessa lösningar skulle te sig i verkligheten och om det finns andra sätt att göra det på. Platsbesöken har inte gjorts utifrån någon specifik strategi utan tidpunkt och syfte med besöket har varit helt behovsstyrt. Det har till exempel handlat om att testa att gå längs uppritade stråk, att fundera på exakt var en specifik konstruktion som bland annat en stödmur eller trappa skulle landa bäst i landskapet eller att undersöka hur konstruktioner kan förhålla sig till befintliga träd. I de allra flesta fall har jag bara använt min kropp som måttstock och tagit med mig bilder i telefonen på skisserna och en lista på saker att kolla upp. Alla insikter har därefter antecknats och förts vidare tillbaka till skissbordet.

Figur 16. Exempel på snabb skiss direkt på 3D utsnitt från Google Earth. Kartdata copyright: Google 2023.

Figur 17. Exempel på detaljstudier med hjälp av punktmolnet. Genom att tillfälligt skiva upp punkterna kan trädens stammar lokaliserars. Det lila stråket är Talluddens befintliga stensmjölsstråk som även det mätts in på ett liknande sätt med hjälp av punktmolnet.

3. Platsen Talludden

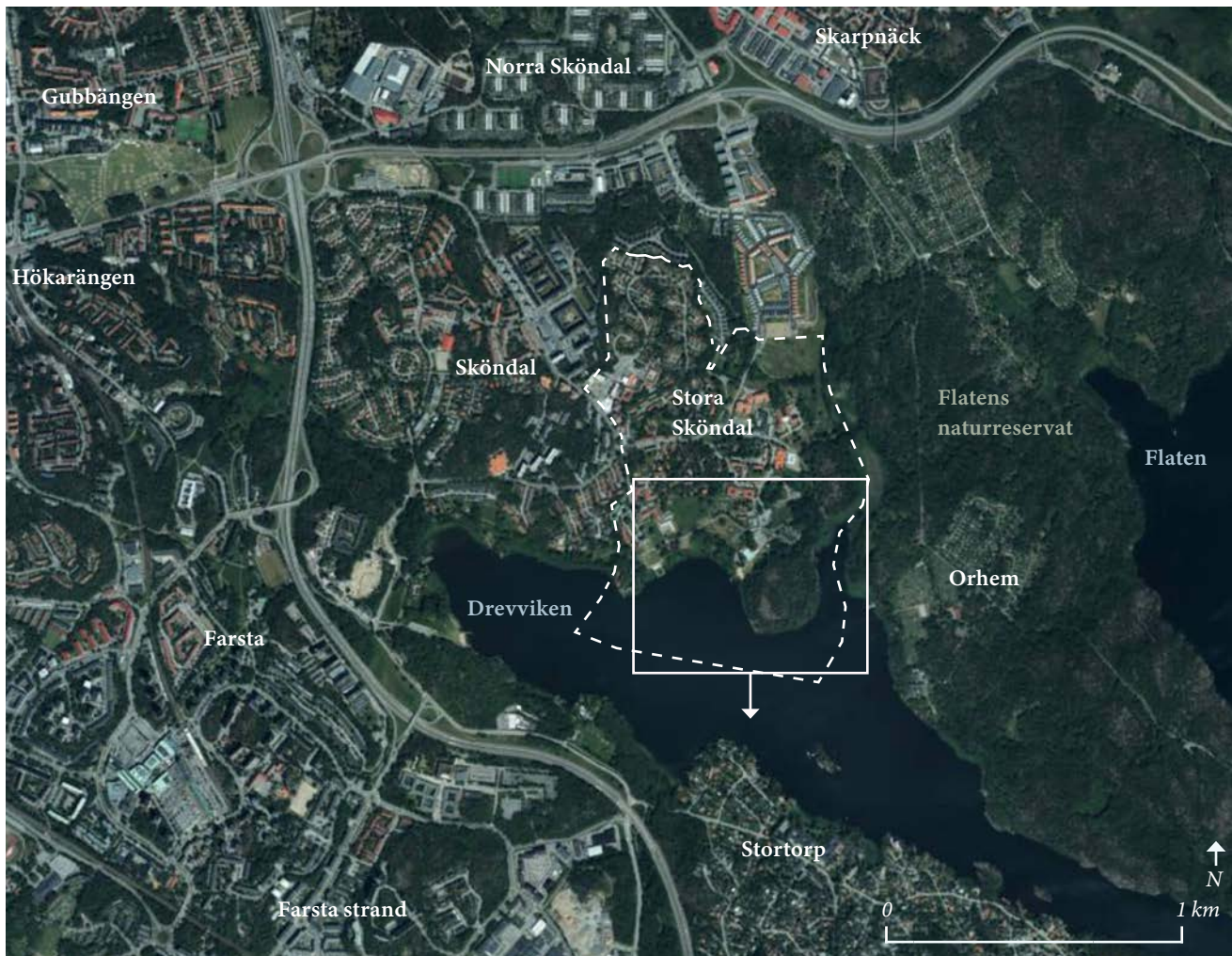

A scenic landscape featuring a rocky foreground with scattered pine trees and a body of water in the background under a cloudy sky. The foreground is dominated by large, grey, textured rocks with patches of moss and fallen leaves. Several pine trees of varying sizes are scattered across the scene, some with green needles and others with brown, dry branches. In the background, a calm body of water reflects the sky, with a line of trees and buildings visible on the far shore under a pale, overcast sky.

3.1 Områdets historia

3.2 Området idag

3.3 Området i framtiden

Figur 18. Överst: Talluddens läge i stadsdelen med gränsen för Stora Sköndal inringad. Underst: en bild som illustrerar Talluddens i huvudsak skogsklädda höjder och närområdet som snarare består av mer låglänta öppna gräsytor och skogspartier. Bakgrundskartor: Eniro/ copyright Lantmäteriet 2023.

Föregående uppslag: utsikt från platån uppe på höjden. Vy mot Stortorp i söder.

Detta kapitel introducerar Talludden (figur 18) och beskriver varför platsen är intressant att undersöka utifrån frågeställningen. Talludden har nämligen höga rekreations- och naturvärden samtidigt som den kuperade terrängen är svårtillgänglig. Platsen befinner sig dessutom i en kontext där tillgänglighetsfrågan är särskilt beaktansvärd eftersom många rörelsehindrade personer finns i området och naturmarken i Sköndal överlag är svårtillgänglig på grund av topografin. Området Stora Sköndal står inför ett stort stadsutvecklingsprojekt vilket innebär att Talluddens direkta omgivning kommer att omvandlas till tät bebyggelse och låglänta parker. Något som också innebär att Talludden har hög potential att utvecklas till en värdefull kompletterande bergspark. Till att börja med presenteras en kort historik över området.

3.1 Områdets historia

Området kring Talludden har varit bebott sedan förhistorisk tid och spår av två gravfält finns bevarade varav det ena ligger vid Talluddens norra fot (Stockholms stad 2019:95-96). På 1600-talet blev gården Sjuende (i betydelsen sjöända) säteri (ibid.) och år 1830 byter gården namn till Stora Sköndal (figur 19) (Nyréns 2019). 1904 säljs gården till det då endast sex år gamla Svenska Diakonisällskapet och vid den tiden innefattar ägorna cirka 220 hektar (ibid.). Diakonisällskapet kommer att omvandla den adliga jordbruksfastigheten till en diakonanstalt som den första tiden främst driver utbildning av nya diakoner och vård av epileptiker (ibid.). Under 1950-talet säljs de norra och västra delarna av fastigheten till Stockholm stad och där börjar snart en ny stadsdel växa fram som även den ges namnet Sköndal (ibid.).

Figur 19. Utsnitt av Topografiska corpsens karta från 1860-talet i skala 1:20 000. Inringat i rött är Talludden samt det dåvarande säteriet Stora Sköndals mangårdsbyggnad med tillhörande trädgård. Ägorna sträckte sig ända upp till det tidigare torpet Pottmyran som syns högst upp i bild och idag ligger norr om Tyresövägen (Nyréns 2019:6). Kartan kan jämföras med den övre bilden på sidan intill. Hämtad från Stockholmskällan. Objekt-ID: Stockholms stadsarkiv, Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 4 B:5, kartblad 6 "Södra bladet" ur Trakten omkring Stockholm i 9 blad, utgiven 1861, översedd 1891-1893.

Figur 20. Entré till Talludden från väst

Figur 21. Befintligt stråk och räcke.

Figur 22. Befintlig soffa utmed stråket.

Figur 23. En av stenarna med inristade budskap från den så kallade kärnordsvandringen

3.2 Området idag

Stora Sköndal är idag starkt förknippat med den diakonala andan. Markägandet och driften av verksamheterna ligger på en stiftelse som är idéburen och inte vinstdrivande (Stiftelsen Stora Sköndal u.å.). Inom stiftelsens verksamheter rymms nu äldreomsorg, förskola, ensamkommande flyktingbarn, neurologisk rehabilitering, högskola, och människor med funktionsnedsättning (ibid.). Det forna herrgårdslandskapet kan dock ännu avläsas i bland annat kvarvarande byggnader, gamla ekar (som sparats i form av adliga statussymboler) och spår av dalarnas åkertegar (Stockholms stad:95-96). Där Stora Sköndal möter sjön Drevviken ligger också alltjämnt Talludden (figur 24) i sin högresta och skogsbeklädda karaktär (figur 20).

Talludden är till ytan cirka 5 hektar och höjdskillnaden är ungefär 30 meter mellan sjön och de högsta delarna mitt på udden. Om man dividerar denna höjdskillnad med det ungefärliga avståndet ner till vattnet (120 meter) så får man en genomsnittlig lutning på 25% (1:4).

Runt udden löper ett stenmjölsstråk som bitvis har partier med längslutningar upp till cirka 20%. Stråket har en bredd som växlar mellan ca 1,5-2,5 meter. På vissa platser med stark sidolutning finns fallskyddsräcken i moduler av rostfritt rundstål (figur 21) och bitvis är stråket uppbyggt med kallmurade stödmurar i grå granit. Soffor finns utplacerade med jämna mellanrum (figur 22).

Talludden är också en del av en liten pilgrimsvandring i Stora Sköndal. Denna vandring består av totalt nio stenar med inristade kristna budskap (figur 23), så kallade kärnord, varav fem stenar har placerats ut på Talludden (Häll 2020).

3.2.1. Talluddens naturvärden.....

I Stora Sköndal har tre kärnområden för naturmiljön, och tillika viktiga ekologiska spridningssamband, identifierats och Talluddens naturmiljö innehåller inslag av alla tre (Stockholms stad 2019:98-100). Det gäller kärnområdena för ädelöv och tall samt fuktkrävande arter längs Drevvikens strand (ibid.). Talludden har idag inget formellt naturskydd men har potential att utvecklas till en nyckelbiotop (Skogsstyrelsen u.å.) och har föreslagits att bli en del av det intilliggande Flatens naturreservat (Stockholms stad 2019:101). I framtiden planeras också för ett återinfört strandskydd på 100 meter (Stockholms stad 2019:32).

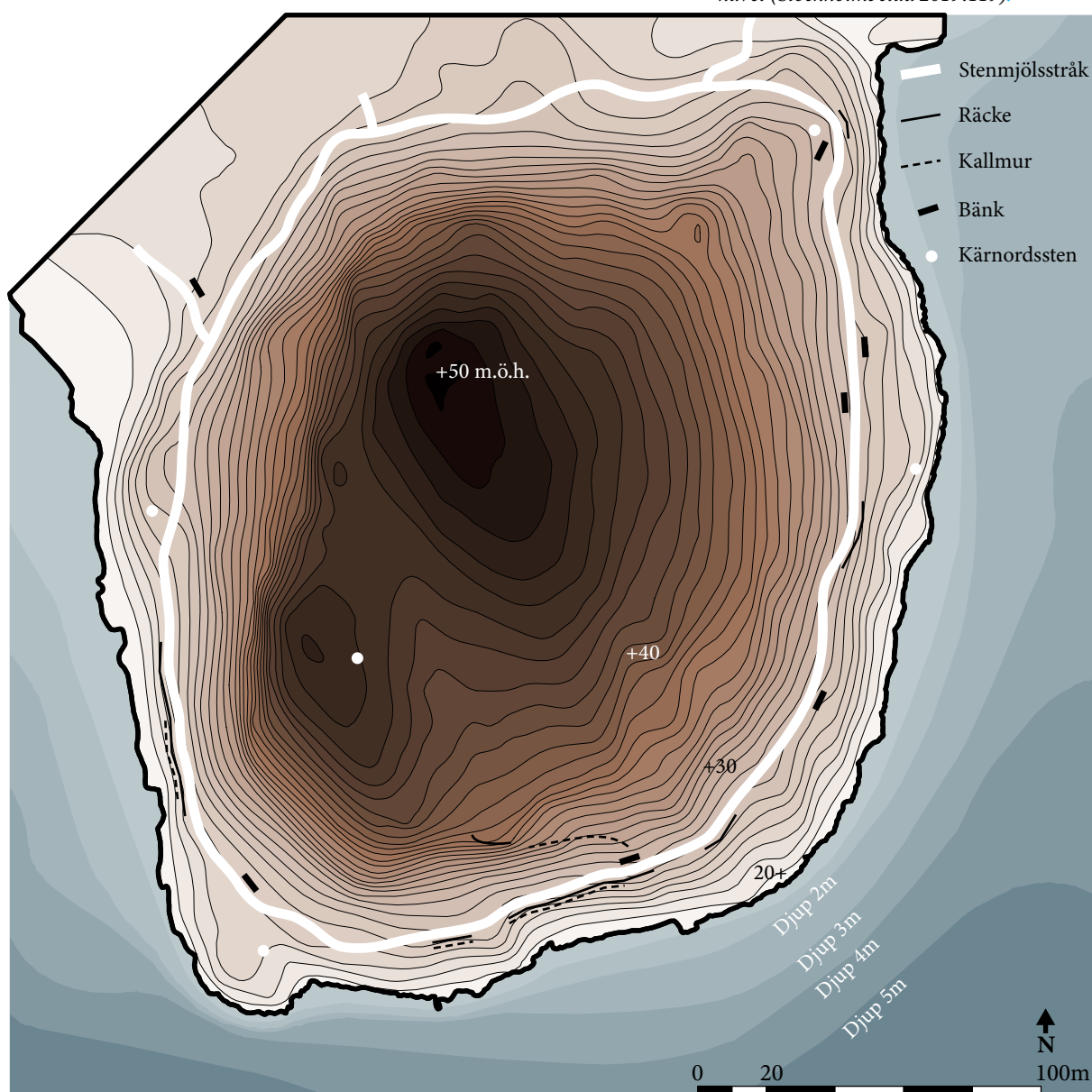
3.2.2. Talluddens rekreativa potential utifrån dagens situation.....

Utifrån Stockholm stads (2015) analys av grönytor i Stockholm kan Talludden med omgivande grönytor anses ha stor kapacitet att leverera rekreativa värden. De listade värdena är: grön oas, lekplats, naturlek, promenad, rofylldhet, picknick/solbad, utsikt, vattenkontakt, utomhusbad, skridskoanläggning samt badanläggning (Stockholms stad u.å. a). Talludden med omnejd uppskattas också ha ett lågt besöksstryck givet tillgången av offentliga grönområden i närheten som anses vara god (Stockholms stad 2015). Det går dock att göra några tillägg för att nyansera bilden av rekreativvärden, besöksstryck och tillgänglighet. Till att börja med är Talludden en plats vars popularitet sticker ut bland andra grönområden i Stora Sköndal när invånarna själva får säga sitt (Stockholms stad 2019:22-23). Något

som talar för att platsen också är mer välbesökt än andra liknande naturområden. Vidare vad gäller tillgänglighet och besöksstryck generellt i Sköndal saknas en stadsdelspark och antalet kvartersparker är för få (Stockholms stad 2019:105). De grönytor som finns i Sköndal består också till största delen av otillgängliga naturmarkshöjder (likt Talludden) och det finns en brist på plan parkmark (Stockholms stad 2017:61). En gestaltning av Talludden som vidareutvecklar platsens upplevelsevärden har följaktligen potential att:

- Göra platsen till ett än mer populärt besöksmål som på ett unikt sätt förenklar naturtillgången i Sköndal.
- Delvis kompensera bristen på funktionell parkmark i dalarna.

Figur 24. Analysplan över Talluddens topografi och byggda element i skala 1:2000 (A4) med ekvidistans 1m. Sjöns djup har bestämts utifrån Botkyrka kommun et al. (u.å.) där även referensvattenståndet uppges till 19,3 meter över havet. Detta kan jämföras med den högsta beräknade flödesnivån vid översvämningar i ett framtida klimat som ligger på 22,8 meter över havet (Stockholms stad 2019:119).

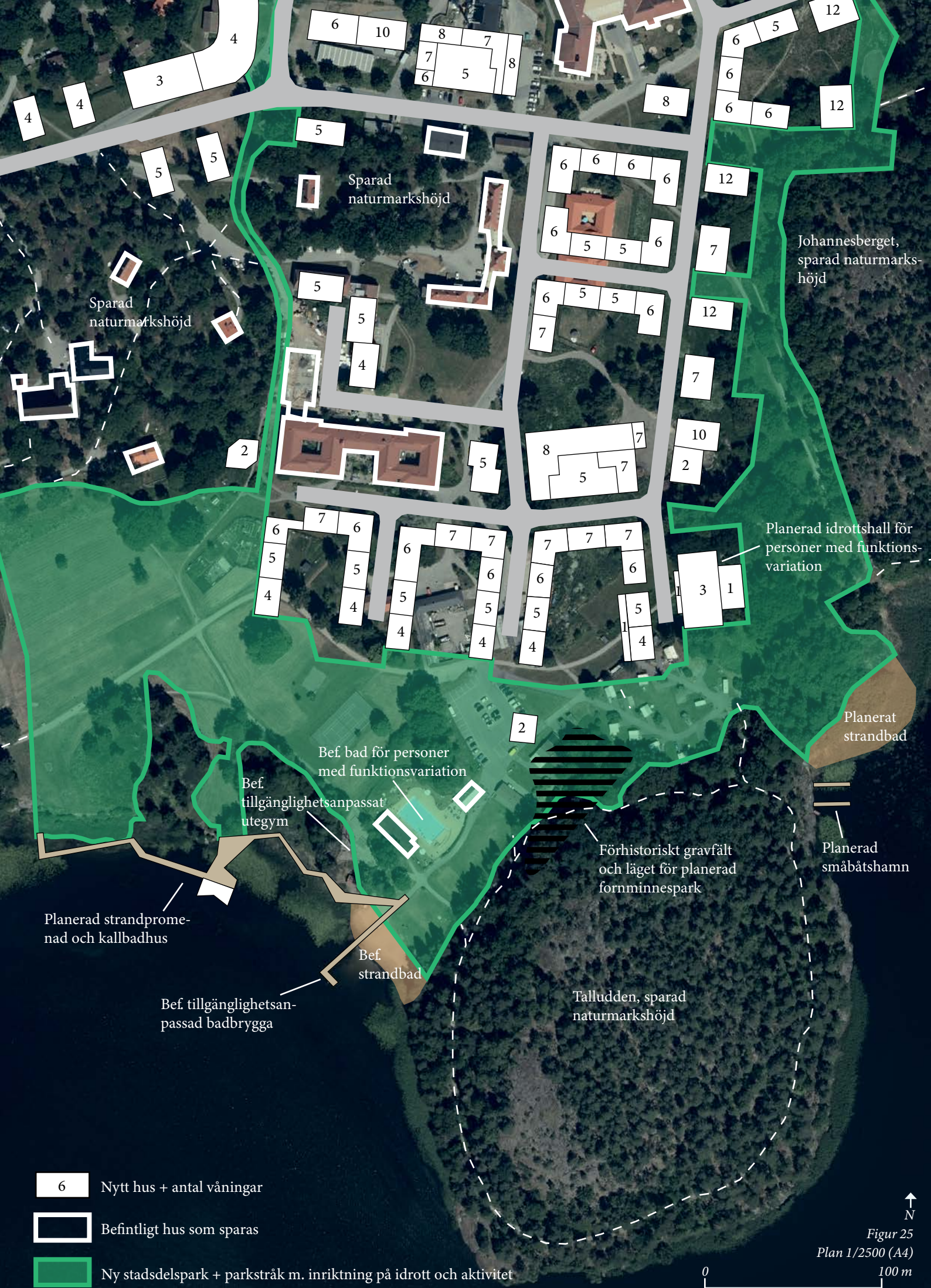
3.2.3.Nav för tillgänglighetsanpassade aktiviteter.....
Stiftelsen Stora Sköndals verksamheter innebär att det bor och rör sig många personer med funktionsvariation i området och flera är rullstolsburna (Stockholms stad 2019:105) vilket förstärker relevansen av att lösa problemen med dålig tillgänglighet till stadsdelens naturområden. Talludden ligger dessutom inom ett område med en ”sociohistoriskt intressant satsing på idrott för personer med funktionsvariation” (Stockholms stad 2019:33). Alldeles intill Talludden ligger Stockholms enda utomhusbassäng för personer med funktionsvariation (Stockholms stad 2022a) och stadens första tillgänglighetsanpassade utegym (Stockholms stad 2021a). Vid utbyggnaden av den nya stadsdelen planeras det även för en ny idrottshall med fokus på personer med funktionsvariation (Stockholms stad 2019:76). Genom stiftelsen har Stora Sköndal, och i synnerhet området kring Talludden, kommit att bli något av ett nav för äldre och personer med funktionsvariation. Tillgängliggörande av Talluddens kuperade natur kan tillföra höga värden för dessa brukargrupper och ytterligare stärka platsen som målpunkt för tillgängliga aktiviteter.

3.3 Området i framtiden

Det planeras alltså för en omfattande stadsutveckling i Stora Sköndal med cirka 3800 nya bostäder och 1500 nya arbetsplatser liksom utbyggda offentliga lokaler och utemiljöer (Stockholms stad 2019:12). Den planerade utvecklingen närmast Talludden illustreras i figur 25. Utbyggnaden sker mot bakgrund av bland annat Stockholms behov av bostäder och arbetsplatser samt stiftelsens behov av att utveckla sina verksamheter och fastigheter (Stockholms stad 2019:8). Givet det ökande invånarantalet kommer behovet av rekreativa grönytor att bli ännu högre. Nya parker är tänkta att i stort råda bot på parkbristen och naturmarken på höjderna lämnas till stor del orörda (Stockholms stad 2019:106). Att spara denna värdefulla natur kan i grunden ses som något positivt men faktum kvarstår samtidigt att den i så fall förblir otillgänglig med Talludden som ett målande exempel. I och med stadsutvecklingen finns det en möjlighet att se över områdets naturmarkshöjder och fundera på hur målet att spara värdefull natur kan kombineras med att erbjuda det växande invånarantalet en mer allsidig och inkluderande utemiljö.

I den framtida stadsstrukturen kommer Talludden att ligga totalt omgärdad av lågt liggande parkmark med en stark prägel av aktivitet och idrott (Stockholms stad 2019:39-40). Dessa ytor kommer dessutom bli förhållandevis öppna givet ett uttalat mål om att skapa långa siktlinjer ner mot vattnet och behålla det öppna strandlandskapet (Stockholms stad 2019:28, 104). Nordost om Talludden öppnas den befintliga alsumpskogen upp för anläggningen av ett nytt strandbad (utöver det som redan finns vid Talluddens nordvästra fot) och här planeras också för en småbåtshamn längs Talluddens strand (Stockholms stad 2019:30). Annat som planeras är bland annat en ny bryggpromenad med kallbadhus i väster samt ytor för lek, tennis, boule och odling (ibid.). Talludden och dess skogsmarker lämnas orörda med endast ett undantag i norra änden som innehåller ett förhistoriskt gravfält. Här skapas en så kallad fornminnespark (Stockholms stad 2019:30, 95). De omkringliggande parkmarkerna skapar en kontext där Talludden genom sin karaktär har potential att erbjuda kompletterande upplevelsevärden och genom sitt läge tydligt ingår som en del i det större området av planlagd parkmark.

Figur 25 (på nästa sida). Talludden med omnejd år 2035 utifrån Stockholms stad (2019:75-77). Området utgör den sydöstra delen av programplanen för Stora Sköndal. Illustrationen visar bland annat på utvecklingen med nya hus och parkmarker liksom mönstret med att Sköndals sparade natur huvudsakligen finns på otillgängliga höjder. Ortofoto copyright: Lantmäteriet 2023.

6 Nytt hus + antal våningar

Befintligt hus som sparas

Ny stadsdelspark + parkstråk m. inriktning på idrott och aktivitet

Figur 25
Plan 1/2500 (A4)

0 100 m

A winter landscape featuring snow-covered pine trees in the foreground and a frozen lake in the background. The sky is a pale, hazy blue, and the overall scene is bathed in soft, golden light, suggesting a low sun. The trees are heavily laden with snow, and the ground is also covered in a layer of white. The lake is a mix of white snow and dark, reflective water.

4. Tema upplevelsevärden och aktiviteter

4.1 Talluddens roll i parkmiljön - en teoretisk utgångspunkt

4.2 Aktiviteter på Talludden

4.3 Sekvenser, siktlinjer och platsbildningar

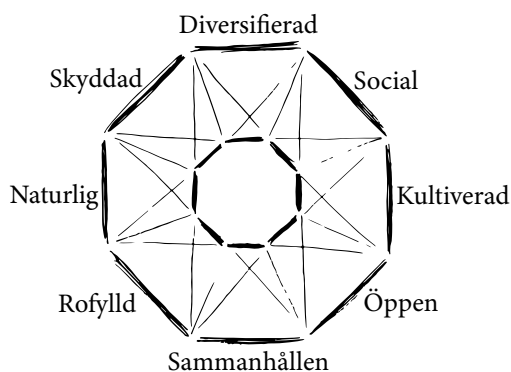
4.4 Tysta områden

4.5 Referensexempel: Tudela-Culip Restoration Project

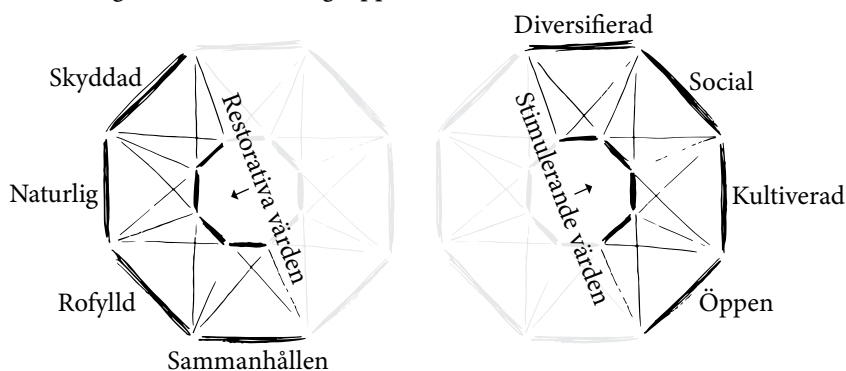

Föregående uppslag: en naturlig platsbildning uppstår på en platå där en lucka bland träden öppnar upp vyn mot sydost.

Figur 26. Skiss av Grahn & Stoltz (2021) modell för kompletterande upplevelsevärden i urbana grönområden. Närliggande värden liknar varandra och innehåller liknande attribut samtidigt som stora skillnader kan skönjas i värden på motsatta sidor.

Figur 27 (t.h.). Uppdelning i restaurativa upplevelsevärden (vänster) kontra mer stimulerande (höger) vilka man är mer mottaglig för när ens nivåer av stress och utmattning är låga (Grahn & Stoltz 2021).

I temat upplevelsevärden och aktiviteter undersöks först en teoretisk modell för hur gestaltningen av Talludden kan tänkas skapa upplevelsevärden som är anpassade till platsen och kompletterar den låglänta parken intill. Sedan presenteras ett antal faktorer som har framstått som särskilt beaktansvärda gällande befintliga och potentiella upplevelsevärden och aktiviteter på platsen. Dessa handlar om hur platsen används idag, upplevda sekvenser och landskapsrum, den visuella upplevelsen av Talludden utifrån, utsiktsplatser och andra mindre platsbildningar som skapas av topografin samt hur bullernivåer förhåller sig till topografin. Kapitlet avslutas med ett referensexempel som framförallt har gett mig inspiration kring hur upplevelserika stråk kan byggas upp i kuperad natur.

4.1 Talluddens roll i parkmiljön - en teoretisk utgångspunkt

Urbana grönområden och parker kan på olika sätt bidra till människors hälsa och välbefinnande. Grahn & Stoltz (2021) fokuserar på grundläggande behov av rekreativa grönområden ur ett miljöpsykologiskt perspektiv. De presenterar en modell som beskriver hur åtta kvalitativt åtskilda upplevelsevärden (figur 26) kan komplettera varandra och skapa grönområden av hög kvalitet. Teorin kring dessa åtta upplevelsevärden kan användas för att förstå Talluddens potential och roll i det större parklandskapet som planeras längs Drevvikens strand.

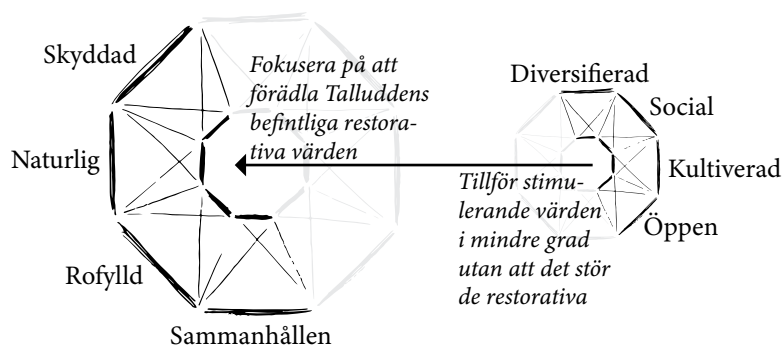
De åtta upplevelsevärdena borde enligt Grahn & Stoltz (2021) idealt finnas representerade inom 300 meter från bostaden, samtidigt som alla inte behöver finnas på en och samma plats. Olika grönområden kan lämpa sig bättre för vissa upplevelsevärden och sämre för andra. Grahn & Stoltz (2021) har, enligt figur 27, identifierat värden som är mer restaurativa (skyddad, naturlig, rofylld och sammanhållen) och att dessa står i kontrast till de mer stimulerande (diversifierad, social, kultiverad och öppen). Den restaurativa gruppen är dessutom mer känslig för störningar från den andra gruppen än vice versa (ibid.).

Den naturliga kvaliteten menar Grahn & Stoltz (2021) förknippas med spontan vegetation och platser som är till synes orörda av människan och att detta ligger nära den rofyllda kvaliteten som dock mer handlar om tystnad och få människor som stör. Motsatsen till detta är den sociala kvaliteten (här ses istället människorna och det sociala livet på en plats som en tillgång) och en närliggande kvalitet är den kultiverade vilken beskriver platser som till hög grad har formats av människan och kan bjuda på till exempel arkitektoniska eller konstnärliga uttryck

(ibid.). Den öppna kvaliteten handlar dels om siktlinjer men också om den öppna ytan som en plats för olika ytkrävande aktiviteter vilket står i kontrast till den skyddade kvaliteten som handlar om att kunna erbjuda en trygg egen plats där man har god uppsikt samtidigt som man är omsluten av till exempel skyddande vegetation (ibid.). Den sammanhållna kvaliteten beskriver Grahn & Stoltz (2021) som upplevelsen av en helhet (en egen värld) vilket mycket handlar om att området behåller en viss karaktär samtidigt som dess motsats i form av den diversifierade kvaliteten istället erbjuder många olika sinnesintryck på en och samma plats.

Utifrån Grahn & Stoltz (2021) beskrivningar av respektive upplevelsevärde är det möjligt att, genom en serie rimliga antaganden, argumentera för att Talludden har en särskilt hög potential att stödja de restaurativa upplevelsevärdena. Den kuperade terrängen och vilda vegetationen erbjuder en enkel och okonstlad identitet (sammanhållen) samt ett fysiskt avstånd från stadens många intryck och buller (rofylld). Topografin skapar ofta egna små skrymslen och platser som förstärks av en upp vuxen vegetation (skyddad). Naturen upplevs orörd med bland annat till synes självsådd vegetation, veteranträd, död ved, mossor, lavar och naturligt formade berg (naturlig).

Eftersom de restaurativa upplevelsevärdena redan finns starkt representerade på platsen borde gestaltningen av Talludden fokusera på att tillvarata och förädla dessa. Att fokusera på Talluddens restaurativa upplevelsevärden skulle också kunna vara nyckeln till hur platsen kan bilda ett komplement till den större parkmiljön som i övrigt, liksom förklarar på sida 36-37, består av en mer låglänt park med fokus på stimulerande upplevelsevärden. För att på ett effektivt sätt stärka de restaurativa värdena gäller det alltså dock, enligt Grahn & Stoltz (2021), att de inte blir allt för störda av platser med mer stimulerande värden. Men det kan knappast innebära att de mer stimulerande upplevelsevärdena borde undvikas helt på Talludden. Speciellt med tanke på att de ofta är högt värderade (Grahn & Stoltz 2021). Snarare borde kanske de stimulerande värdena tillföras på ett sådant sätt att de minimerar störningsmomentet gentemot de restaurativa (figur 28).

Figur 28. Den reviderade modellen intill illustrerar vad jag anser är en lämplig balans mellan upplevelsevärdena på Talludden. De restaurativa värdena (vänster) finns väl representerade och kompletterar den större parkmiljön samtidigt som de stimulerande värdena (höger) ändå borde kunna tillföras i viss mängd.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.1

- Främst lyfta fram platsens restaurativa upplevelsevärden eftersom Talludden redan kan förknippas med dessa och de erbjuder kompletterande värden till den större parkmiljön.
- Tillför stimulerande upplevelsevärden till viss grad.

4.2 Aktiviteter på Talludden

Eftersom Talludden tycks vara en mycket populär plats bland lokalinvånarna (Stockholms stad 2019:22-23) är det angeläget att förstå hur platsen används och därmed identifiera viktiga kvaliteter. Gehl & Svarre (2013:11-34) lyfter möjligheterna med att förstå platsers funktion genom att systematiskt observera människors aktiviteter i det offentliga rummet och intresserar sig för skillnaden mellan frivilliga och nödvändiga aktiviteter. Deras metodik och synsätt har inspirerat mig till att genomföra en observationsstudie på Talludden. I samband med platsbesök har jag passat på att notera aktiviteterna hos de jag möter. För att få mer jämförbara resultat har jag försökt vara på platsen under olika veckodagar och olika tider på dygnet. Det fullständiga resultatet från observationen redovisas i bilaga 1. Ett viktigt komplement till att direkt observera användare har också varit att leta efter spår av aktivitet (figur 31).

Utifrån dessa studier går det att dra ett antal slutsatser. En överväldigande majoritet av de observerade aktiviteterna är olika typer av rörelse längs huvudstråket. Samtidigt förklarar sig de många stigarna (figur 29) och upptrampade sidoområdena eftersom vissa gärna avviker från stråket för att upptäcka omgivningarna och då är det främst platser med utsikt som lockar. Det har även hittats ett flertal spår efter eldstäder som oftast ligger med god utsikt och kvällssol. Samtliga av de observerade aktiviteterna kan räknas som frivilliga. Särskilt med tanke på att Talludden inte ligger mellan några målpunkter utan alla som är där har valt att gå dit för att vara på platsen. De sovplatser som hittats på Talluddens höjder (figur 30) kan dock anses utgöra ett undantag i viss bemärkelse. Den eller de som övernattat ute på detta sätt gör det antagligen inte helt frivilligt. Samtidigt har de valt just denna plats, kanske för att den är både avsides och trivsamt.

Figur 29. Exempel på en upptrampad stig i skogen.

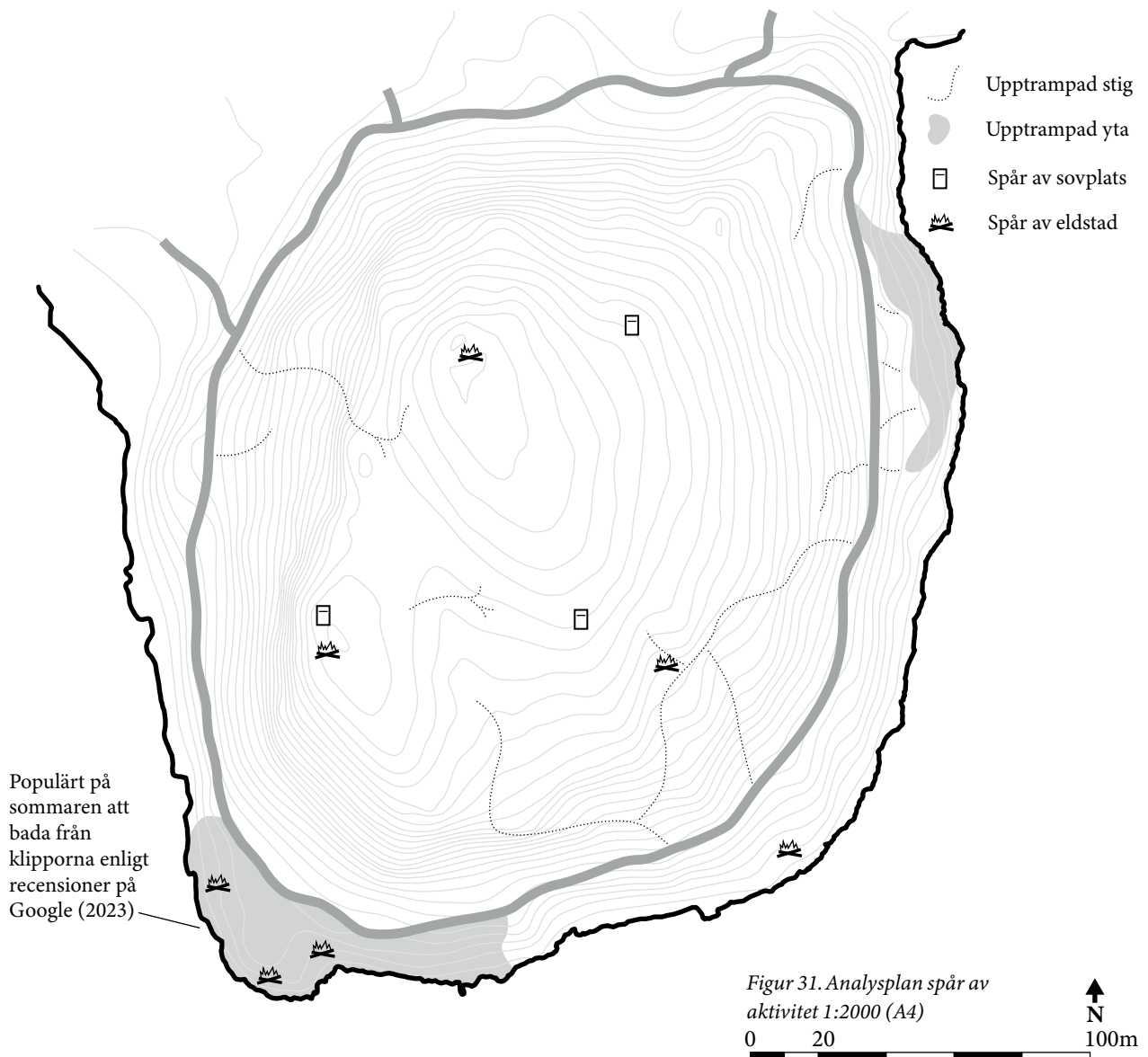

Figur 30. En kvarlämnad luftmadrass på högplatån. Ett av spåren av Talludden som sovplats.

Att Talluddens höjder används som sovplats kan också tänkas påverka tryggheten och detsamma gäller för ljuset. Efter mörkrets inbrott är det mycket få som rör sig på Talludden. Utifrån egna erfarenheter från platsen kan det också vara svårt att rent fysiskt ta sig fram när det är mörkt eftersom man inte ser vart man går på samma sätt.

På helgerna verkar antalet besökare gå upp markant och sommartid verkar Talluddens klippiga strandpartier användas för bad (figur 29). Till sist bör det också nämnas att platsen nyttjas främst av vuxna. Endast enstaka i åldersgruppen 10-20 har observerats och i åldrarna 0-10 är siffran noll (bebisar i vagn är borträknade). Det har inte heller observerats några tecken på lek i området. Det bör dock nämnas att majoriteten av besökstillfällena har varit under skoltid.

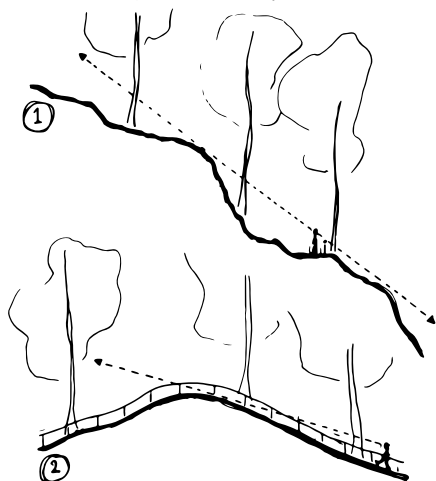
Från observationerna finns det också en del intressant fakta som inte går att utläsa i tabellen eller analysplanen. Det är till exempel populärt att gå eller springa flera varv runt udden och de allra flesta som rör sig på platsen gör det själva eller i par. En annan sak som har slagit mig är att jag inte har observerat någon som tar sig fram med hjälpmedel som krycka, käpp, rollator, rollstol eller dylikt. Nere vid strandbadet i nordväst har jag dock observerat det många gånger. Något som kan vittna om svårigheterna för denna grupp att ta sig ut på Talludden.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.2

- Rörelsen längs stråken i form av främst promenader och löpning är en central kvalitet. Talluddens funktion som runda är också populär då många går eller springer flera varv. Att ta sig fram och runt i området är oftast viktigare än att komma till en specifik plats.
- Det är också populärt att ta avstickare från stråket upp eller ned till målpunkter, främst utsiktsplatser.
- Befintliga stigar och upptrampade ytor vittnar om platser och rörelsemönster som föredras av besökarna. Det är strukturer med hög potential att bygga vidare på.
- Eldplatser får gärna ställas i ordning där det är utsikt och kvällssol.
- Tryggheten och möjligheterna att ta sig fram försämras drastiskt efter mörkrets inbrott.
- Klipporna kan användas som badplatser sommartid.
- Lek tycks inte vara någon vanlig aktivitet på Talludden.
- Idag är det få personer med nedsatt rörelseförmåga på Talludden även om många av dessa besöker områdena intill.

Figur 32. Principsktioner över hur krönen upplevs längs Talluddens stråk. Krönen uppstår vid konvexa landformer och kan begränsa sikten i sidled (1) eller i rörelseriktningen (2). Beroende på topografin kan dessa krön helt skymma vad som finns på andra sidan (tydliga krön) eller endast delvis skymma (mer diffusa krön)

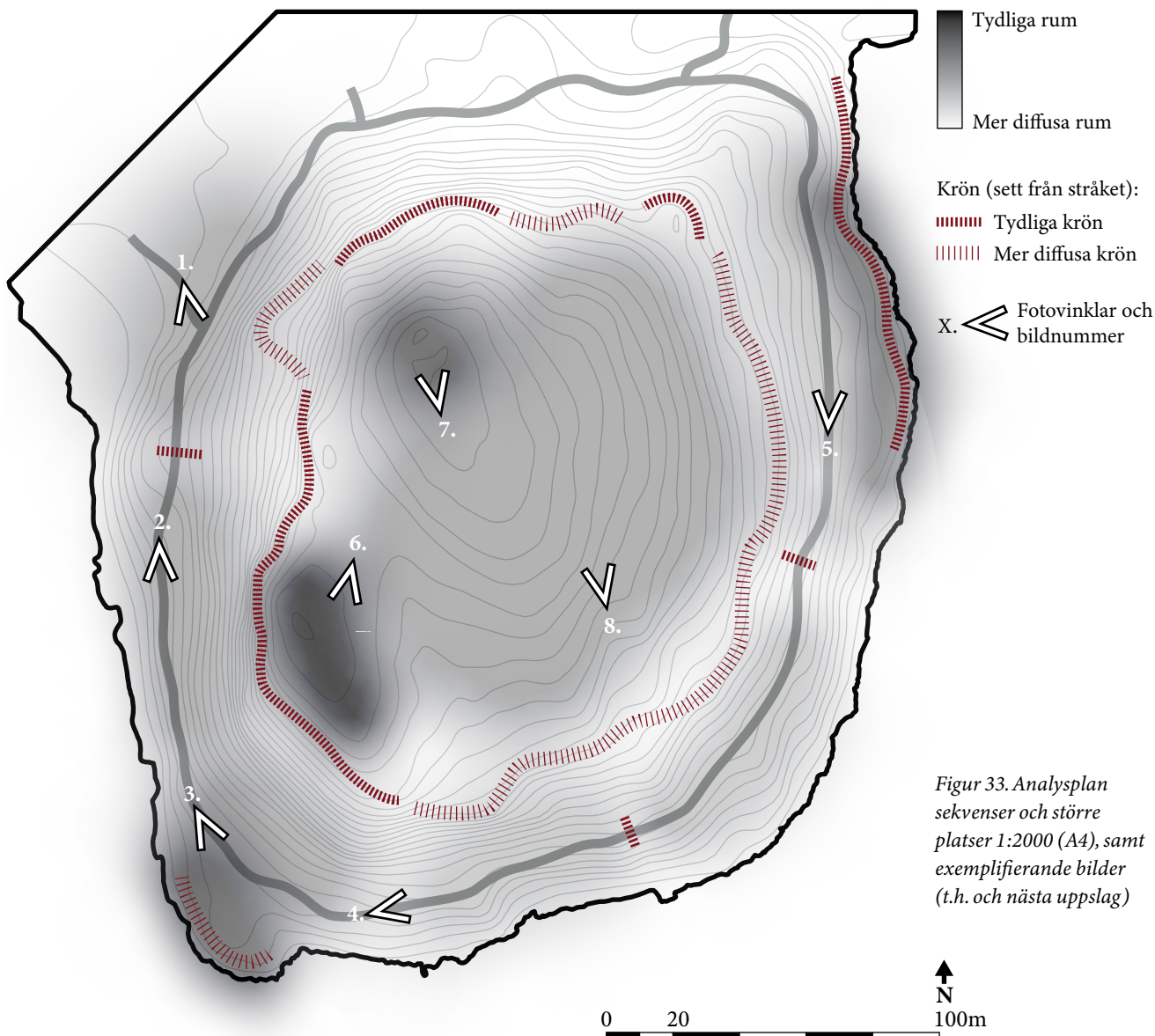

4.3 Sekvenser, siktlinjer och platsbildningar

Topografin, vegetationen och Talluddens rundade form är avgörande för naturliga platsbildningar och den visuella upplevelsen av Talludden. Under denna rubrik följer först en analys inspirerad av Gordon Cullens serial vision (Stahlschmidt 2017:89-91) som går igenom Talluddens upplevda landskapsrum och hur rörelsen mellan dessa skapar olika sekvenser. Sedan behandlas den visuella upplevelsen av Talludden utifrån samt specifika utsiktsplatser och mindre topografiska platsbildningar på Talludden.

4.3.1. Upplevda landskapsrum och sekvenser.....

Topografins krön är det som skapar de tydligaste gränserna mellan upplevda landskapsrum på Talludden. Figur 32 exemplifierar hur dessa uppstår. I figur 33 har upplevda landskapsrum karterats liksom krön sedda från stråket. Till figuren presenteras också fotografier som exemplifierar och förklarar de rumsliga upplevelserna av Talludden.

Figur 33. Analysplan sekvenser och större platser 1:2000 (A4), samt exemplifierande bilder (t.h. och nästa uppslag)

1.
Entréyta med en kraftig stigning direkt upp mot första krönet.

2.
Efter krönet kommer en korridorliknande sträcka med tätare vegetation. Strandpartiet är särskilt tätvuxet. Här styrs blicken snarare upp mot den dramatiska bergväggen i öster.

3.
När man rundat hörnet blir skogen lite glesare. Stranden öppnar upp sig med upptrampade ytor och kala klippor vilket skapar utblickar ut över sjön. En del lövsly begränsar dock överblicken av detta annars ganska tydliga rum.

4.

Efter att ha rundat nästa hörn jobbar sig stråket uppåt igen och stranden blir mer avlägsen och vegeterad.

5.

Stråket blir planare och rätar ut sig vilket ger en lång siktlinje. Samtidigt öppnar stranden nedanför upp sig igen med kala klippor som bildar ett tydligt rum. Från stråket är dock stranden till stor del skymd av lövsly.

6.

En stor öppen högplatå skapar en överraskande upplevelse för den som tar sig upp på Talluddens höjder. De många lavarna och mossorna på klipporna vittnar om lågt slitage, vilket antagligen är ett tecken på att få hittat hit. Sikten mot söder är bäst (bilden) medan utblickarna mot väster delvis skymms av träd.

7.
Den absoluta toppen är nästan lika öppen som platån i bild 6. Ytan är dock inte lika stor eller plan. Här är den enda platsen på Talludden där man kan se norrut över Sköndal och in mot Stockholms innerstad.

8.
Resten av Talluddens höjder består av en karaktärsrik hällmarkstallskog med många gamla senvuxna tallar och mattor av främst blåbärsris och ljung. Sikten är ganska god inom området eftersom buskskikt saknas och ytan är relativt plan vilket får platsen att upplevas som lite av en egen värld.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.3.1

- Jobba med att förstärka landskapstummens befintliga karaktärer för att skapa upplevelser och dynamik med minsta möjliga ingrepp.
- Lövsly är det som huvudsakligen hindrar sikten på Talludden. De idag halvöppna platsbildningarna i bild 3 och 5 skulle accentueras ytterligare om sly röjdes bort. På platserna däremellan (bild 2 och 4) kan gärna vegetationen istället få utvecklas mer fritt.
- Krönen skapar ständiga blickfång inom området (se exempel i bild 1) och utgör ofta gränser mellan platserna. Gestaltade tillägg som placeras på krönen kan därför skapa fokuspunkter och förstärka tröskeeffekter.
- En stråkdira som även innefattar landskapsrummen på höjden (bild 6-8) skulle erbjuda besökaren nya och helt unika upplevelser av Talludden. Den trolska stämningen i hällmarkstallskogen (bild 8) värnas dock antagligen bäst genom att den lämnas orörd.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.3.2

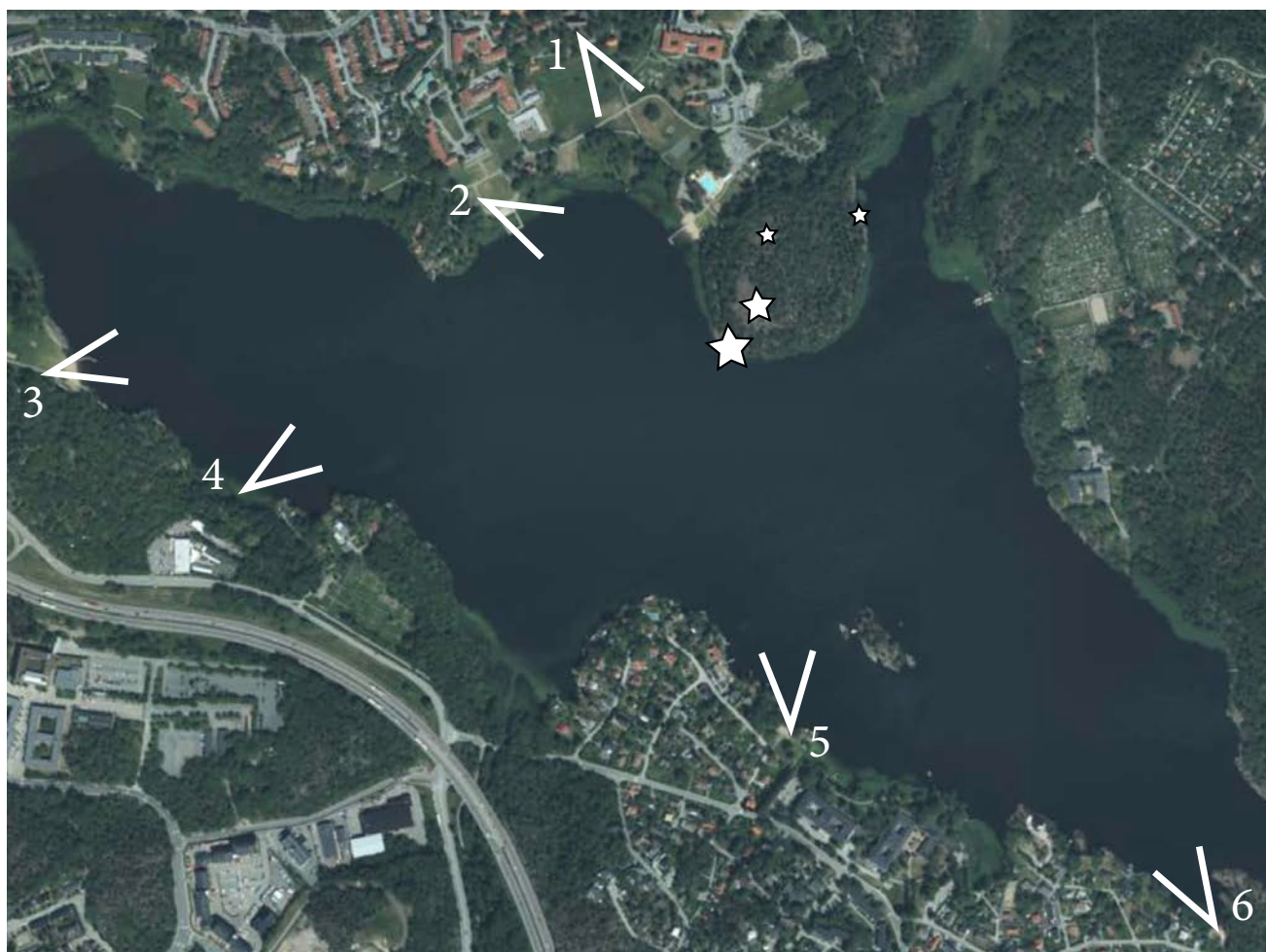
- Placera gestaltade tillägg så de syns från vyerna utmed sjön och skapar intresse för platsen.
- De sydvästra klipporna vid vattnet har störst potential att synas från många håll
- Gestaltade tillägg på platån uppe på höjden har potential att synas väl och göra så att fler lockas att även upptäcka Talluddens höjder.

4.3.2 Vyer mot Talludden

Genom sin högresta form mitt i sjön är Talludden synlig från flera håll. I detta finns en potential att skapa visuella kopplingar för att få folk att hitta dit och lockas att upptäcka olika delar av Talludden.

Vyerna i figur 34 är från olika offentliga platser med utsikt mot Talludden. Landformen är tydlig från stranden (bild 2-6) men mer anonym inifrån Sköndal (bild 1). Utöver skogen kan man också se de kala klipporna på Talludden och de utbuktande klipporna vid vattnet i sydväst (stor stjärna) syns bra från alla håll. Det gör även klipporna på höjdplatån (mellanstor stjärna) även om de smälter in en del bland träden. Klipporna i norr (mindre stjärnor) syns sällan. Synligheten avtar också med avståndet och Talludden är inte särskilt påtaglig i bild 3 och 6.

Figur 34. Vyer mot Talludden samt exemplifierande bilder. Bakgrundskarta: Eniro/copyright Lantmäteriet 2023.

1. Sköndals kyrka

2. Kristinahuset

3. Hökarängsbadet

4. Klockelund

5. Runsätra äng

6. Stortorpsbadet

Figur 35. En stig från huvudstråket leder upp till en liten yta med skålade väggar, plant golv och god utsikt ner mot vattnet. En plats med hög potential att utvecklas till en trivsamt vistelseyta.

4.3.3. Utsikt och mindre topografiska platsbildningar.....

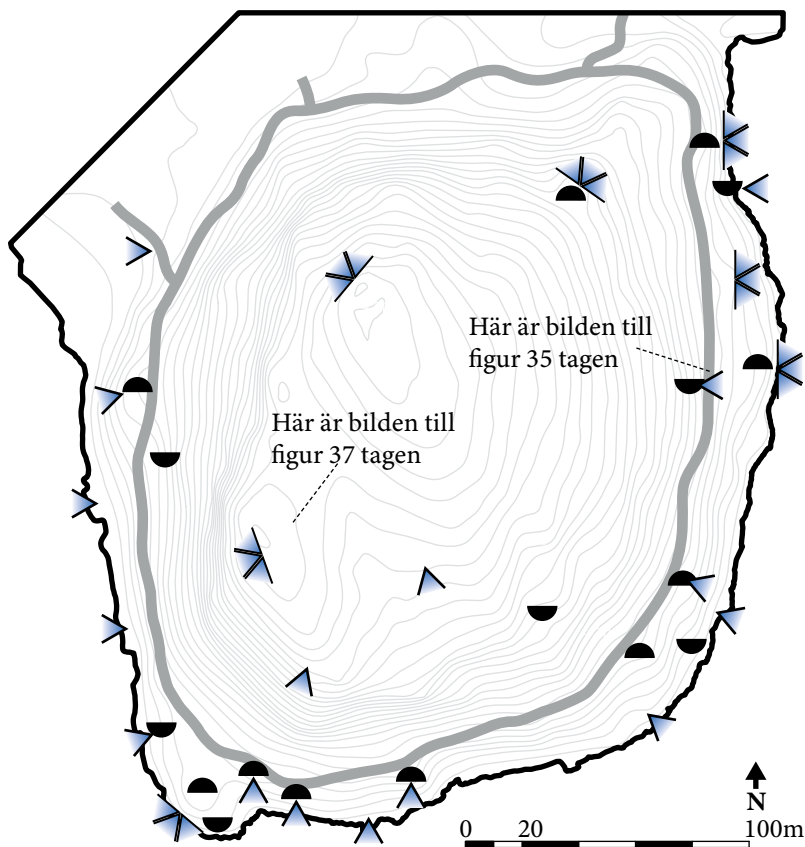
Jag kom till en viktig insikt i samband med inventeringen av dels utsiktsplatser och dels naturliga platsbildningar i form av skålar och platåer med inspiration från Dee (2001:54-61). De två aspekterna inventerades först som separata delar men under tiden insåg jag värdet i kombinationen av de båda. Jag trivdes som bäst på platser som formade ett naturligt viste och samtidigt bjöd på utsikter över omgivningen. I figur 36 redovisas de två aspekterna och platser där de sammanfaller upplevdes alltså som särskilt värdefulla att jobba vidare med i gestaltningen. Ytor med skålade väggar erbjuder ett eget litet "kryp in" (se exempel i figur 35) och plana platåer har en särskild dragningskraft i det i övrigt sluttande landskapet. Utsiktsplatserna bildas främst vid öppningar i vegetationen och uppe på krönen av branter. Stundtals är dessa utsikter vida och dessa platser har en särskilt stark dragningskraft (se exempel i figur 37).

Strategiska slutsatser från rubrik 4.3.3

- Topografiska platsbildningar (platå eller skål) med god utsikt är trevliga naturliga vistelseytor som kan förstärkas i gestaltningen.
- Panoramavyerna är särskilt värdefulla utsikter som kan tillvaratas.

Figur 36. Analysplan utsiktsplatser och mindre topografiska platsbildningar 1:3000 (A4)

- ◀ Utsiktsplats
 - ◀▶ Utsiktsplats med panoramavy
- Topografiska platsbildningar:
- ◐ Skålade ytor med naturligt ryggsöd och plant golv
 - ◑ Små upphöjda platåer i en sluttande omgivning

Figur 37. Talluddens högplatå bjuder på en panoramavy över Drevviken. Mot väst och norr (till höger i bild) är dock sikten till stor del skymd av träd.

4.4 Tysta områden

Ett traditionellt förhållningssätt till analyser av ljudnivåer kan anses handla mycket om att identifiera platser med mycket buller att undvika eller åtgärda. Talludden är också en plats som, utifrån min personliga upplevelse, är oväntat bullerutsatt eftersom man rör sig i ett naturområde utan visuell kontakt med större vägar. Bullernivåerna på uddens sydvästra halva ligger nämligen på uppemot 55 dBA (Stockholms stad u.å. b) vilket kan jämföras med Boverkets (2020) riktvärden för buller som till exempel säger att balkonger och uteplatser inte bör utsättas för mer än 50 dBA. Ljudnivåerna och påverkande faktorer redovisas vidare i figur 38.

Samtidigt tycker jag dock att det verkligt intressanta förhållandet kopplat till ljudnivåer på Talludden snarare handlar om topografins förmåga att skapa ovanligt tysta områden. Mer eller mindre buller är vi ofta utsatta för i den täta staden vilket gör tystnaden allt mer unik. Berget på Talludden skapar en naturlig bullervall som gör den nordöstra stranden till en av Sköndals tystaste platser (<40 dBA) utifrån Stockholms stad (u.å. b). Det kan också noteras att inga nya bullerkällor från den planerade exploateringen i Stora Sköndal förväntas påverka ljudnivåerna vid denna tysta vik (Stockholms stad 2019:122).

Sammantaget anser jag att bullernivåerna i sydväst är svåra att göra något åt och på något sätt ändå får accepteras som ett vanligt fenomen. Samtidigt innebär dessa höga bullernivåer att det blir en stor upplevd skillnad i positiv bemärkelse när man tar sig till de tystare nordöstra delarna av Talludden. Där finns det en hög potential att ta vara på tystnaden i tillskapandet av trivsamma vistelsezoner.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.4

- Använd möjligheten att skapa tysta vistelsezoner på Talluddens nordöstra sida.
- Acceptera bullerregnet från sydväst som ett vanligt fenomen. Det förstärker också upplevelsen av tystnad i nordost.

Figur 38. Analysplan buller och vind, 1:5000 (A4). Den dominerande vindriktningen i Stockholmsregionen är från sydväst (SMHI 2021). I sydväst ligger också den stora Nynäsvägen på andra sidan om Drevviken som, med antagligen god hjälp av vinden, utsätter Talludden för bullerregn (Stockholms stad 2019:122). Vinden och bullernivåerna förstärks dessutom av det öppna sjörummet. Samtidigt innebär Talluddens topografi stora variationer i bullerförhållanden där den nordöstra delen skyddas av berget likt en naturlig bullervall. Bullernivåerna har karterats av Stockholms stad (u.å. b). Det är oklart om vindförhållandena är inräknade i denna bullerkarteing eller om de förstärker ljudnivåerna ytterligare.

Figur 39. Platsen i världen.

Figur 40. Uppbyggda stråk och vistelseytor i projektet nollas ofta mot terrängen där det medges i termer av konstruktion och framkomlighet (Landezine 2011). Jag upplever att detta får det byggda att underordna sig topografin och framhäva klippornas vackra former som därmed ses som en tillgång snarare än ett hinder på ett inspirerande sätt. I bilden syns också en av utsiktsplatserna som markeras med gestaltade tillägg och skapar målpunkter längs stråken. Copyright: Pau Ardèvol.

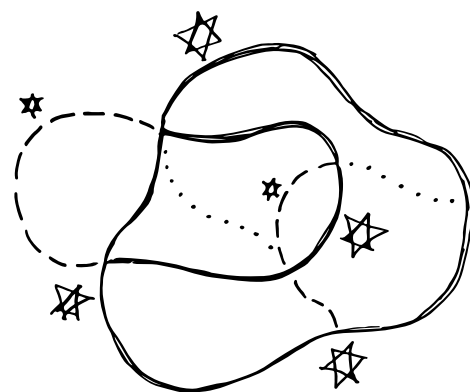

4.5 Referensexempel: Tudela-Culip Restoration Project

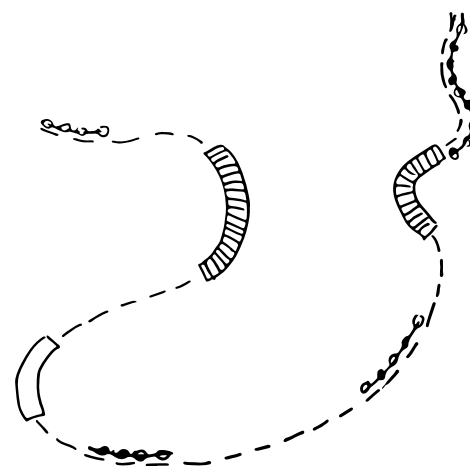
Tudela-Culip Restoration Project är ett gestaltungs- och restaureringsprojekt där landskapet i en tidigare semesterstugby har återställts till sin naturliga form och försetts med gestaltade tillägg som syftar till att stärka upplevelsen av det kuperade kustlandskapet vid Medelhavet i nordöstra Katalonien, Spanien (figur 39) (Landezine 2011). Projektet har utförts av EMF landscape architects och byggdes år 2009-2010 (ibid.).

Detta projekt har främst valts ut för sitt sätt att skapa upplevelserika stråk i kuperad natur. I alla referensprojekt till detta examensarbete har nämligen stråken och rörelsen genom det kuperade landskapet en central betydelse (Bornstein 2019, Landezine 2010, Landezine 2020a) och detta projekt är alltså inget undantag. Snarare kan det lyftas fram för sitt medvetna förhållande till stråken och dess upplevelser. Stråken har utformats i ett hierarkiskt system som främjar rundor och har de största, mest tillgängliga, kopplingarna till de viktigaste platserna och vice versa (figur 41) och många av stråken har ett lite otraditionellt sätt att landa i landskapet vilket får de att upplevas integrerade i det befintliga landskapet (figur 40 & 42) (Landezine 2011).

Figur 41. Visar en principiell skiss över projektets sätt att skapa rundor och dela upp stråken i en tydlig hierarki. Heldragna linjer utgörs i projektet av helt tillgängliga asfaltsvägar, de streckade av delvis nollade stråk av markbetong (se även figur 40) samt de prickade av upplösta stråk bestående av element på rad (se även figur 42) (Landezine 2011). Detta referensexempel lyfter också fram utsiktsplatserna som en central kvalitet längs med stråken varför de största stråken leder till de bästa vyerna (illustrerade med störst stjärnor). Detta är en enkel och rimlig utgångspunkt även på Talludden. Jag inspireras också mycket av principen om att skapa rundor. Att kunna gå en runda istället för fram och tillbaka upplever jag öppnar upp för fler och mer varierade upplevelser. Det understryker själva rörelsen som aktivitet utöver att endast komma fram till specifika platser vilket är ett centralt värde även på Talludden. Värdet av att skapa rundor bör antagligen särskilt lyftas i kuperade landskap där det annars kan vara lätt att slentrianmässigt tänka att det räcker med endast en koppling till otillgängliga målpunkter. Rundan kan också tänkas upplevas som en slags flyktväg som ger en ökad trygghetskänsla i dessa kuperade landskap där man sällan vet vad som finns runt hörnet. Angående stråkhierarkin upplever jag att den på ett effektivt sätt ger en intuitiv uppfattning av tillgängligheten och samtidigt bjuder in till att ta genvägar och/eller upptäcka nya platser. Ledmotivet för stråkens utformning tycks vara "minsta möjliga inverkan på landskapet" och här kan det hierarkiska systemet vägleda vilka åtgärder som verkligen är nödvändiga och vad som kan lämnas i befintligt skick till förmån för naturen och ekonomin.

Figur 42. Visar en principiell skiss över projektets mer upplösta stråk som är längst ned i hierarkin. Här har EMF Landscape Architects jobbat med olika element längs en naturlig rörelseriktning som endast placeras ut där de behövs (Landezine 2011). Jag finner det inspirerande hur dessa stråk, som inte behöver uppnå alla tillgänglighetskrav, kan skapas med enkla medel som främjar kontakten med naturlandskapet och minimerar antalet insatser. På Talludden kan trappor, räcken och andra hjälpmedel, utifrån denna princip, placeras ut endast där de behövs och i övrigt kan siktlinjer och landskapets naturliga former (till exempel låglinjer) visa hur stråket går.

Strategiska slutsatser från rubrik 4.5

- Skapa rundor. De är viktiga för att uppleva mer av platsen och främjar promenader. Det är också ett sätt att skapa naturliga flyktvägar.
- Utsikten är en central kvalitet, bind ihop de bästa vyerna.
- Dela upp stråken i ett hierarkiskt system som gör att besökaren intuitivt förstår graden av tillgänglighet, främjar enkel rörelse till de viktigaste platserna och uppmuntrar upptäckande "off-track".
- Stråk som inte behöver vara helt tillgänglighetsanpassade kan få en mer upplöst utformning som minimerar antalet insatser och intrång samt främjar naturkontakten.

5. Tema värnande av naturen

5.1 Att värna naturupplevelser och ekologi

5.2 Referensexempel: Liasanden Rest-Stop

Föregående uppslag: täta fältskikt och få buskar ger känslan av mattor i hållmarkstallskogen uppe på höjden. Här blåbärsris i höstfärg.

Figur 43 (ovan). Exempelutsnitt på de två strandtyper som förekommer på Talludden. Ovan en tät vegeterad strandzon med vass. Notera även holken för kattuggla som häckar i området. Nedan en kal och upptrampad klippa. Den vegeterade stranden har det högsta ekologiska värdet.

Figur 44 (ovan). Hällmarkstallskogen på höjden och i sluttningarna innehåller också ett antal ekar som vittnar om de karga förhållandena. Den glesa senvuxna skogen har höga ekologiska värden kopplade till ljuset och skogens ålder. De karaktärsfulla träden tillför också mycket till naturtypens upplevelsevärden.

5.1 Att värna naturupplevelser och ekologi

Ett betydande dilemma i frågeställningen för detta exjobb handlar om hur naturens upplevelsemässiga- och ekologiska värden kan värnas trots att platsen utrustas med byggda element och tillgängliggörs för fler besökare. Om just detta skriver Mebus (2013:48-56) i sin rapport om tillgängliggörande av skyddade utomhusmiljöer. Som ett första steg menar Mebus (2013) att det är viktigt att identifiera syftet med att värna naturen på den aktuella platsen. Först då går det att göra rimliga avväganden och hitta adekvata åtgärder. Därför inleds detta avsnitt med en genomgång av Talluddens naturvärden; vilka de faktiska syftena med att värna naturen kan tänkas vara. I nästa rubrik behandlas sedan specifika principer som kan vara till stöd för att uppfylla dessa syften.

5.1.1. Syftet med att värna naturen.....

Att bevara upplevelsen av Talluddens natur som vild och orörd är en viktig utgångspunkt i gestaltningen och detta syfte blir egentligen endast relevant i samband med mitt förslag om att tillföra byggda element. Till detta kommer sen alla de ekologiska värdena som finns på platsen och som ett bevarande av naturen syftar till att skydda. Utifrån Stockholms stad (2019:98-101) kan Talluddens ekologiska värden sammanfattas till att:

- Norra änden av Talludden ingår i ett kärnområde och spridningssamband för ädellövträd och ekar. De äldre ekarna är de som hyser högst biologisk mångfald med bland annat flera rödlistade vedsvampar och insekter.
- Talluddens naturstränder ingår i ett kärnområde och spridningssamband för fuktkrävande arter. Stränderna och sluttningarna på Talludden är lämpliga landmiljöer för groddjur. Längs Drevvikens stränder bedöms också den rödlistade dammfladdermusen jaga. Rödlistade fågelarter som förekommer är bland annat drillsnäppa och sävsparv vilka gynnas av de vegeterade och vassrika stränderna. Se även figur 43.
- Så gott som hela Talludden ingår i ett kärnområde och spridningssamband för arter knutna till barr- och tallskog. Hällmarkstallskogarna på Talludden och det intilliggande Johannesbergets lyfts fram som de mest värdefulla bland barrskogarna i Stora Sköndal med många gamla träd som utvecklats i princip helt fritt och med gott om solljus. Rödlistade arter som är knutna till dessa tallskogar är bland annat tallticka och reliktböck. I tall- och barrblandskogarna finns också bland annat de rödlistade fågelarterna kungsfågel och spillkråka. Se även figur 44.
- Utöver de djurarter som nämnts ovan kan det också särskilt nämnas att totalt sju olika arter av fladdermöss har noterats i området liksom kattuggla och många olika arter av sjungande småfåglar.

För att kunna förhålla sig till syftet att värna naturens upplevelser och ekologiska värden är det viktigt att avgöra vilka värden som finns var. I figur 45 har jag karterat Talluddens upplevda naturtyper. Dessa visade sig också passa bra in på Stockholms stads (2019:98-99) beskrivningar och grova karteringar över de tre kärnområdena för naturmiljön som

finns på Talludden. Dessa tre områden och dess respektive värden och känsligheter har varit viktiga vid beaktandet av principerna nedan.

Figur 45 (t.v.). Analysplan natur och växter, 1:3000 (A4). Ortofoto: copyright Lantmäteriet 2023. Den talldominerade skogen (1) definierar platsen men i den lägre terrängen inom detta område finns också gott om löv (främst ek). Längs de vegeterade stränderna (2) är det i allmänhet blandskog med inslag av mer fuktkrävande arter som klibbal och olika Salix. Här bidrar också stora vasspartier och ett tätare buskskikt till att skapa en skyddad strandmiljö. I norr återfinns istället en mer lövdominerad skog (3) med främst högväxt ek och asp samt ett påtagligt busk- och mellanskikt av främst hassel. En del värdefulla inslag, inte minst platsens gamla tallar, återfinns också över hela området.

5.1.2. Principer för att värna naturen

För att det gestaltade ska undvika konflikter med naturen är det möjligt att utgå från några principer utifrån Mebus (2013:48-56). Dessa handlar om varsamhet och reversibilitet i det byggda samt att verka aktivt för att styra rörelse och minska slitage. Utifrån situationen på Talludden med mörkret som en starkt påverkande faktor är det också relevant att diskutera ekologiska hänsyn vid en belysning av platsen. Ekologiska värden på Talludden har också antagligen hög potential att gynnas av olika naturvårdande skötselinsatser.

Varsamhet och reversibilitet i det byggda

Principerna om varsamhet och reversibilitet kan anses ha hög potential att vägleda gestaltningens anpassning till naturen. Varsamhet handlar enligt Mebus (2013:50-51) om vikten av att ta naturmiljöns karaktär i beaktande och göra medvetna val kring det byggdas material, form och placering. På Talludden kan det till exempel vara intressant att fundera kring hur det byggda kan anses passa in i naturmiljön. Se figur 46. Reversibilitet handlar istället om att det gestaltade ska ha liten inverkan på naturen och vara möjligt att återställa (ibid.). En princip som jag tror kan tillföra en nyttig begränsning i strävan efter att skapa lösningar som på riktigt utgår från naturens villkor.

Figur 46 (nedan). Exempel på hur befintliga byggda element på Talludden kan anses passa in i naturmiljön. Stråkets stenmjöl och stödmur i natursten smälter in väl bland hållmarkens färger och material. Däremot tycker jag att det tjocka rostfria räcket i färdiga sektioner känns mer främmande för platsen.

Figur 47. Exempel på de slitageskador fottramp kan åstadkomma på hållmarker med tunna jordlager. Jämför särskilt marken på de olika sidorna av staketet i övre bilden. Detta är intill en lekyta på Kolmården utanför Norrköping med högt besöksstryck. På Talludden är det svårt att se att besöksstrycket kan bli så hårt, men populära vistelsezoner kan ligga i farozonen.

Att undvika slitage och styra rörelse

Stråkdragning och dylikt kan vara effektiva åtgärder för att styra rörelse och minska slitage. Mebus (2013) menar att detta kan leda besökaren förbi känsliga partier till platser med höga upplevelsevärden vilket skapar en slags win-win situation för såväl ekologin som upplevelsen av platsen. Här är det positivt om stråken är bekväma, upplevelserika och skapar föredragna rutter samt utformas med till exempel en upphöjning eller annat som hindrar rörelse i sidled (ibid.).

De vegeterade stränderna är ett exempel där vegetationen och djurlivet skulle kunna tjäna på att inte dela yta med människan. Samtidigt kan de kala klipporna anses vara de mest upplevelserika strandpartierna eftersom de möjliggör utblickar och vattenkontakt. Här finns potential i att styra rörelsen förbi de vegeterade stränderna till de kala klipporna.

Hällmarkstallskogen är en naturtyp som kan anses vara särskilt slitagekänslig på Talludden. Detta utifrån exemplet med Årstabergsparken som visade på hur de tunna jordlagren gör rotzonen känslig för fottramp (Jensfelt 2021). Se även figur 47. Här kan man tänka att det är värdefullt att, på vistelsezoner dit man styr rörelse, ordna med en överbyggnad (till exempel krossmaterial eller trädäck) som skyddar från slitage. Samtidigt är slitage över större områden med lägre besöksstryck sällan ett problem (Mebus 2013:52) varför det är svårt att se att hällmarkstallskogen behöver något mer omfattande slitageskydd likt de i Årstabergsparkens lekmiljöer (Jensfelt 2021).

Belysning och ljusföroreningar

En viss grad av belysning kan anses vara ett viktigt led i att tillgängliggöra och öka tryggheten i Talluddens mörka natur utifrån resonemangen på s. 42-43 och 66-69. Det innebär dock att riskerna för ljusföroreningar behöver beaktas, inte minst med tanke på att fladdermöss finns i området vilka är starkt knutna till mörker (Eklöf & Rydell 2020). Åtgärder som kan minska mängden ljusföroreningar listas av Jägerbrand & Nilsson Tengelin (2020) och kan sammanfattas till:

- Nedåtriktat och spridningsbegränsat ljus
- Låg ljusstyrka
- Rödaktigt ljus har mindre påverkan på flera artgrupper däribland fladdermöss
- Närvarosensorer eller timers

Naturvårdande skötsel

Stockholms stad (2019:101) listar potentiella naturvårdande skötselinsatser kopplat till platsens naturvärden. Här nämns särskilt vikten av att få in solljus på äldre trädets stammar med hjälp av friställande slyröjning samt att död ved lämnas kvar i naturen. En tanke jag har kring dessa åtgärder är att de gärna får vara osynliga för besökaren i syftet att naturen även i fortsättningens får upplevas som orörd av människans hand.

Strategiska slutsatser från rubrik 5.1.2

- Gestaltade element är varsamt inplacerade i landskapet och har material, färger och former som förhåller sig medvetet till upplevelsen av naturen.
- Gestaltade element utförs med minimerade ingrepp i naturen och får gärna vara så reversibla som möjligt.
- Bekväma och upplevelserika stråk är positivt för såväl besökaren som skyddet av känslig natur. Stråken kan också utformas med till exempel upphöjningar som minskar rörelsen i sidled.
- Besökare kan med fördel ledas förbi Talluddens vegeterade stränder till de mer upplevelserika och kala strandpartierna.
- Vistelseytor på trädbevuxna hållmarker kan ordnas med en skyddande överbyggnad som minskar slitage på rötterna.
- Belysta stråk bör begränsas till de som är viktigast för att tillgängliggöra platsen. Åtgärder vidtas för att minimera ljusföroreningar.
- Naturvårdande skötsel innefattar bland annat viss slyröjning för att friställa äldre trädets stammar och att lämna död ved. Denna skötsel kan med fördel vara så osynlig som möjligt.

Figur 48. Platsen i världen.

5.2 Referensexempel: Liasanden Rest-Stop

Liasanden Rest-Stop är en rastplats i Sognefjell, Norge (figur 48) längs en av landets nationella turistvägar som är ritad av Jensen & Skodvin och byggdes år 1995-1997 (Landezine 2010). Platsen är en äldre tallskog och utgångspunkten i projektet har varit att behålla skogsupplevelsen och att arbeta uteslutande med den befintliga vegetationen (ibid.). Utifrån detta har Jensen & Skodvin valt att förhålla sig mycket medvetet till topografien och endast tillföra ovanpåliggande överbyggnader helt utan behov av sprängning eller schakter (ibid.). En låglinje i landskapet har fyllts ut med krossmaterial (figur 49) och på övriga platser är vägen upphöjd med hjälp av en stödmur i natursten (figur 50 och 51) (ibid.).

Det jag finner mest inspirerande i detta projekt är hur de gestaltade lösningarna med ovanpåliggande krossmaterial skapar en naturanpassning på två olika plan. Det är dels ett sätt att plana ut och hårdgöra marken utan större påverkan på befintlig vegetation och dess rotsystem. Samtidigt är det också ett sätt att behålla och förstärka upplevelsen av landskapets oregelbundna former när grusytorna tillåts flyta ut i terrängen. Ytterligare inspiration till hur det är möjligt att stärka den upplevda naturanpassningen har jag fått av materialvalen. Att jobba mycket med grus, stenblock och grovt trä gör att materialen och dess färger plockar upp det som redan finns naturligt på platsen.

Att platsen är en äldre tallskog där topografins möjligheter tagits tillvara gör idéerna överförbara på Talluddens liknande miljö. Detta referensexempel visar också på att de tekniska lösningarna kan förväntas fungera över tid tack vare att det har några år på nacken och man kunnat visa att träden klarat sig bra (Landezine 2010).

Figur 49. Rygggraden i gestaltningen av platsen är en låglinje i landskapet som har fyllts ut med krossmaterial (Landezine 2010). På bilden syns också hur en avskild liten vistelseyta bildats tack vare detta och där har ett bänkbord placerats ut. Sittdelarna på detta är utfört i ett enda trästycke vilket ger ett robust och naturligt intryck som passar in på platsen. Gränsen mellan grusytan och naturmarken blir böljande och ibland bryts ytan upp av små uppstickande vegetationsklädda "öar". Dessa öar bildar blickfång och får närmast funktionen av en liten blomsterrabatt. Det mosaikartade mötet mellan grus och naturmark kan också anses bidra till att grusytan inte är särskilt känslig för eventuell vegetation som vandrar in från kanterna eftersom det redan är den befintliga karaktären. Copyright: Jensen & Skodvin.

Figur 50. Andra delar av platsen består av grusytor som höjts upp med hjälp av stödmurar i råkilad grå natursten (Landezine 2010). Bilden visar också på hur mötet med träd har hanterats på platsen. De träden som står i mitten av vägen har byggts in i grusytan och försetts med ett skydd från bilarna (ibid.) medan träd vid kanten istället kan byggas runt. Oavsett hur väl träden klarar av att stå i grusytan borde det, för att försäkra sig om trädets långsiktiga vitalitet, antagligen ses som ett sista alternativ när det inte är möjligt att istället dra stråket runt träden. Copyright: Jensen & Skodvin.

Figur 51. Inspirationsbilder på stödmurar som liknar de i Liasanden i stil och funktion men från ett annat projekt: Klockelund av Land Arkitektur (u.å.). De råkilade stenarna har passats ihop i en enhetlig och stabil konstruktion samtidigt som de har ett naturligt uttryck i sin gråa färg och lite oregelbundna form. Murarna är till synes kallmurade men stenarna har fixerats med bruk en bit in i fogen. Där muren går över berg i dagen står den på en utjämnande betongsula (vänstra bilden). En stödmur av denna typ kan anses ha hög potential att passa in på Talludden där berg i dagen liksom blockig terräng är vanligt.

Strategiska slutsatser från rubrik 5.2

- Grusytor som fyller ut terrängen på ett mosaikartat sätt förstärker upplevelsen av naturens oregelbundna former.
- Överbyggnader av krossmaterial kan byggas upp ovanpå befintlig terrass som ett sätt att motverka rotskador och slippa schakter/sprängning. Där detta kräver en stödmur kan denna byggas upp med natursten som smälter in bland Talluddens klippor.
- Träd kan byggas in i grusytor även om det är bäst att runda dem om det går.
- Materialvalen med grus, stenblock och trä i grova dimensioner smälter in fint i naturmiljön.

6. Tema tillgänglighet

6.1 Att tillgängliggöra kuperad natur

6.2 Lutningar på Talludden

6.3 Referensexempel: Scarborough Valley
Land Trail

6.1 Att tillgängliggöra kuperad natur

Eftersom utgångspunkten i detta arbete handlar mycket om att lyfta fram den kuperade naturmarkens upplevelsevärden bör också detta vara det viktigaste fokuset vid tillgänglighetsanpassningen av Talludden. Platsens upplevelser bör vara tillgängliga för alla så gott det går. Mebus (2013:53) beskriver att tillgängliggörande insatser har hög potential att stärka upplevelsevärden genom att möjliggöra för fler att överhuvudtaget ta sig fram, att styra besökaren till de mest intressanta målpunkterna samt att specifika aktiviteter och upplevelser som till exempel utsiktstorn, eldstäder och vistelseytor blir användbara för alla. Insatser som dessa är helt nödvändiga för vissa men kan samtidigt anses öka bekvämligheten för alla (Lundell 2014:63).

Viktigt att ha i åtanke är dock att tillgänglighetsanpassningar bör upplevas som integrerade element snarare än störande tillägg. Annars riskerar det att förta upplevelsen av naturen (Mebus 2013:54). En möjlighet är också att de tillgängliggörande elementen förstärker platsens karaktär och tillför konstnärliga element (Mebus 2013:55). Det gäller alltså att göra medvetna val kring estetik och harmonisering, inte bara fokusera på funktion. Detta värde i att behålla den naturliga karaktären vid tillgänglighetsanpassningar kan vidare förstås utifrån Corazon et al. (2019) som menar att orörd natur är det mest efterlängtda besöksmålet hos många personer med nedsatt rörelseförmåga. Det byggda förmåga att passa in i naturen kan i detta hänseende anses ha i princip lika stor betydelse som dess rena funktion att tillgängliggöra platsen. Om det byggda förta upplevelsen av naturen är det inte längre lika angeläget att tillgängliggöra platsen överhuvudtaget. Om tillgänglighetsanpassningen istället smälter in och stärker karaktärer har det potential att gynna användbarheten och upplevelserna för alla besökare.

Starkt kuperade naturmarker är såklart extra otillgängliga jämfört naturmark överlag. Här är det möjligt att tänka att resonemanget hos Corazon et al. (2019) om det höga värdet i att tillgängliggöra natur utifrån de unika upplevelser det kan erbjuda blir extra relevant. Tänk bara på det unika i att en person med nedsatt rörelseförmåga till exempel skulle kunna ta sig till Talluddens höglänta hällmarker och uppleva dess karaktäristiska vegetation, utsikter och hissnande höjder.

Tillgänglighetsanpassningar kan ha en mängd olika syften och rikta sig till olika typer av grupper. Corazon et al (2019) fokuserar som sagt på personer med nedsatt rörelseförmåga eftersom de kan anses ha särskilt svårt att ta sig fram i naturområden, inte minst om de dessutom är starkt kuperade. Vid beaktandet av konkreta tillgänglighetsåtgärder nedan har jag också utgått från denna grupps behov. Arbetet tar alltså inte upp tillgänglighetsaspekter rörande andra grupper som till exempel de med nedsatt syn eller nedsatt kognitiv förmåga. Först är det dock nödvändigt att göra ett nedslag kring vilken nivå av tillgänglighetsanpassning som kan anses vara rimlig på Talludden.

6.1.1. Nivå av tillgänglighet... att utgå från skälighetsprincipen.....

Vid beaktande av tillgänglighetsåtgärder utgår jag från att Talludden är allmän plats. Trots de föreskrifter som finns om tillgänglighet på allmän plats kan vissa åtgärder anses vara orimliga i topografiskt svåra miljöer.

Strategiska slutsatser från rubrik 6.1

- Utgångspunkten är att Talluddens upplevelser ska vara tillgängliga för alla.
- Det finns en särskild potential i att tillgängliggöra upplevelser unika för kuperade naturmarker såsom vida utsikter och hisnande höjder.
- Bygga element som syftar till att tillgängliggöra platsen upplevs väl integrerade i landskapet. Tillgänglighetsåtgärder kan också tillföra konstnärliga kvaliteter som förstärker upplevelsen av platsen.
- Fokus ligger på att förbättra tillgängligheten för personer med nedsatt rörelseförmåga givet Talluddens fysiskt utmanande terräng.

Om detta skriver Boverket i sina föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader (BFS 2011:5, ALM 2, 1§):

-Bergiga partier med stora höjdskillnader kan vara exempel på delar av platser och områden där det med hänsyn till terrängen är orimligt att föreskrifterna gäller fullt ut.

Talludden med sina 30 höjdmeter mellan topp och strand kan till viss del anses utgöra ett sådant undantaget område. Ett stråk upp till högplatån skulle till exempel, om det lutade 2% och tog upp 20 höjdmeter, behöva vara 1 km långt och gå två varv runt udden. Samtidigt borde det vara möjligt att skapa platser och kopplingar i horisontella led längs den sluttande marken som i princip uppfyller gällande föreskrifter fullt ut. Att en stor del av området är tillgängligt är viktigt för utgångspunkten att alla ska kunna vistas där och vissa, mer upplevelserika platser, är antagligen viktigare att tillgängliggöra än andra.

Skälighetsprincipen så som den beskrivs av Mebus (2013:30) kan vara en användbar utgångspunkt när det gäller att välja nivå av tillgänglighet på platser som inte kan förväntas uppnå alla föreskrifter. Han menar att man så långt det är möjligt ska sträva efter att förbättra tillgängligheten men samtidigt bör ha ett pragmatiskt förhållningssätt när anpassningar kräver orimliga kostnader eller ingrepp i naturen. Där det inte är rimligt att uppnå alla föreskrifter är det då istället möjligt att sträva efter att de uppnås så gott det går, utifrån vad som är en skälig nivå (ibid.).

I områden där skälighetsprincipen tillämpas, och som därmed har en varierande grad av tillgänglighet, bör det också tydligt framgå var det är möjligt att ta sig fram (ibid.). På Talludden skulle detta kunna uppnås genom att stråken håller en konsekvent gestaltning och att det till exempel inte dyker upp en trappa en bit in på ett i övrigt tillgängliggjort stråk.

6.1.2 Åtgärder till stöd för personer med nedsatt rörelseförmåga.....

Fokus vid beaktandet av konkreta tillgänglighetsåtgärder i detta arbete ligger alltså på personer med nedsatt rörelseförmåga. Detta givet Talluddens många fysiska hinder i form av starka lutningar och ojämna, ibland hala, underlag. Svensson (2012:33) listar de aspekter som är viktiga att förhålla sig till vad gäller tillgänglighetsanpassningar för personer med nedsatt rörelseförmåga. Av dessa kan ett flertal anses vara relevanta för gestaltningen av Talludden. Det handlar om lutning, avstånd, markbeläggning, bredd och möbler. Sammanfattningar av, för Talludden, viktiga bestämmelser och råd kopplade till dessa aspekter beskrivs med hjälp av Svensson (2012) nedan. Svensson (2012:309-310) lyfter också det generella värdet av belysning i samband med tillgänglighetsanpassningar i utemiljön. Även denna aspekt tas upp nedan givet Talluddens mörker.

Lutning

En gångyta bör om möjligt inte luta mer än 2% på varken längden

Strategiska slutsatser från rubrik 6.1.1

- Anläggningar på Talludden kan inte alltid anses behöva leva upp till alla föreskrifter om tillgänglighet på allmän platsmark. Det är dock positivt om platsen kan göras så tillgänglig som möjligt och att tillgängligheten är god till viktiga platser.
- Gestalta stråken på ett konsekvent sätt så att dess tillgänglighetsgrad blir lätta att läsa av.

eller tvären och där nivåskillnader inte kan undvikas bör de tas upp av en ramp (Svensson 2012:301-303). Ledstänger bör alltid finnas i ramper men det är också positivt om det kan erbjudas ledstänger längs gångvägar överlag (ibid.). Ramper bör helst vara flacka (5% eller lägre) och erbjuda vilplan på minst 2 meter för varje halvmeter i höjdskillnad (Svensson 2012:105).

Avstånd

Vid långa avstånd bör sittmöjligheter erbjudas med jämna mellanrum (Svensson 2012:33). Åtminstone var 100:e meter är en bra tumregel för platser som Talludden (Svensson 2012:311). Denna aspekt kan också anses vara särskild beaktansvärd längs lutande stråk (ibid.).

Markbeläggning

På marken bör man eftersträva fasta och jämna underlag samt undvika halka (Svensson 2012:304-308). Lättframkomliga markmaterial är bland annat asfalt, betongmarkplattor, naturstenshällar, borstad betong och sträckmetall (Svensson 2012:106, 304). Samtidigt menar dock Svensson (2012:304-308) att stenmjöl kan vara ett lämpligare underlag i naturmiljöer och att det kan göras tillgängligt genom att vattnas och packas. Trädäck kan också fungera som beläggning om man vidtar åtgärder mot halka (ohyvlade bräddor lagda vinkelrätt mot gångriktningen samt eventuellt med halkskydd) och har max 5mm breda springor för att inte käppar och dylikt ska fastna (ibid.).

Bredd

Gångvägars bredd bör vara minst 2 meter för att rullstolar ska kunna mötas alternativt 1,8 meter med breddningar på jämna avstånd och inom synhåll (Svensson 2012:304).

Möbler

Möbler bör erbjudas med viss sitthöjd (45-50cm), rygg- och armstöd samt placeras på hårdgjord mark vid sidan av gångtytor (Svensson 2012:310-311). Bredvid sittplatser bör det göras plats för en rullstol (ibid.) och under bord bör den fria höjden vara cirka 75 cm för att en rullstol ska få plats (Svensson 2012:56).

Belysning

En viktig funktion med belysningen enligt Svensson (2012:309) är att besökaren ska kunna bedömma hur underlaget ser ut och upptäcka hinder. Samtidigt är det viktigt att undvika att armaturen i sig inte skapar hinder för tillgänglig rörelse eller att ljuset bländar besökaren (ibid.). Som ett tillägg till detta tänker jag också att belysningen har möjlighet att pedagogiskt visa vilka stråk som är tillgänglighetsanpassade.

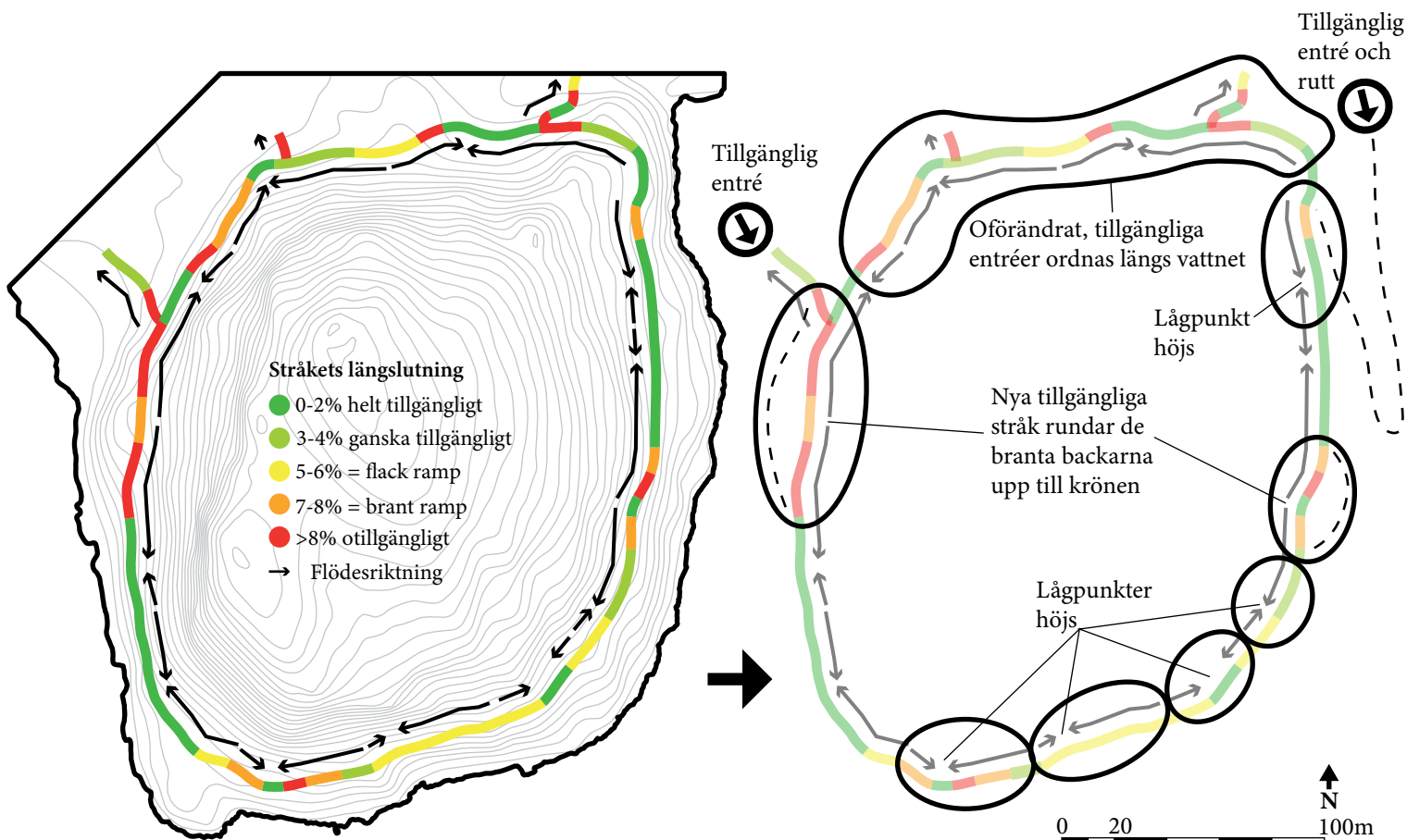
6.1.3. Lättare och svårare åtgärder.....

Av de åtgärder som listas i ovanstående rubrik tycks den absoluta majoriteten (avstånd, markbeläggning, bredd, möbler och belysning) främst handla om att vara medveten om vilka mått, materialval etcetera som är viktiga för en ökad tillgänglighet. Åtgärder för tillgängliga lutningar kan dock anses utgöra ett undantag där det är svårare och behövs mer kreativt tänkande för att hitta lösningar.

Strategiska slutsatser från rubrik 6.1.2 och 6.1.3

- Tillgänglighetsåtgärder för rörelsenedsatta kopplade till avstånd, markbeläggningar, bredd och möbler är relevanta för Talludden och handlar mycket om att göra informerade val vid utformningen.
- Belysning är ytterliggare en åtgärd som kan påverka tillgängligheten till det bättre och är förhållandevis enkel att åstadkomma.
- Åtgärder kring lutningar, hur det är möjligt att uppnå flacka och jämna stråk och ytor, är antagligen den enskilt största tillgänglighetsutmaningen på Talludden.

6.2 Lutningar på Talludden

Den enskilt största utmaningen för att tillgängliggöra Talluddens kuperade natur är rimligtvis att skapa stråk med tillräckligt låg lutning. I figur 52 redovisas lutningar och flödesriktningar på Talluddens befintliga stråk (vänster) samt föreslagna åtgärder för att överbrygga otillgängliga lutningar (höger). De flesta otillgängliga lutningarna har potential att avhjälpas genom att stråket höjs upp i lågpunkter. Då behövs det inte heller någon omdragning av stråket vilket värnar det befintliga. På två platser där stråket istället går upp över krön kan det istället anses vara mer befogat att tillföra alternativa rutter som rundar krönen och därmed blir mer flacka. Den norra delen av stråket kan vara oförändrad eftersom tillgängliga entréer kan ordnas längs vattnet och att det är möjligt att istället röra sig tillgängligt strax utanför Talludden.

Lösningarna ovan visar på att det befintliga stråket har potential att till hög grad uppnå tillgängliga lutningar. En delvis annorlunda situation framträder om man ser utanför stråket och funderar på hur platser nedanför eller ovanför kan tillgängliggöras eftersom det går emot höjdkurvornas riktning. I dessa stråk kan det vara mer befogat att utgå från skälighetsprincipen för vilka lutningar som är rimliga att uppnå. Samtidigt är det möjligt att skapa ett förhållandevis tillgängligt stråk upp till de upplevelserika markerna på höjden tack vare att sluttningarna i nordöst (se figur 52) är förhållandevis jämna och flacka.

Figur 52. Analysplan längslutningar (t.v.) samt plan över åtgärder (t.h.) 1:3000 (A4).

Strategiska slutsatser från rubrik 6.2

- Det befintliga stråket kan uppnå tillgängliga lutningar med hjälp av upphöjda lågpunkter och alternativa rutter.
- Den norra delen av stråket behöver inte uppfylla tillgängliga lutningar eftersom tillgängliga entréer kan ordnas längs vattnet på båda sidorna.
- Skälighetsprincipen är mer befogat för stråk som rör sig mot höjdkurvorna.
- Det är dock värdefullt att även tillgängliggöra höjden och en logisk stråkdragning är från det nordöstra området som har en flackare lutning.

Figur 53. Platsen i världen.

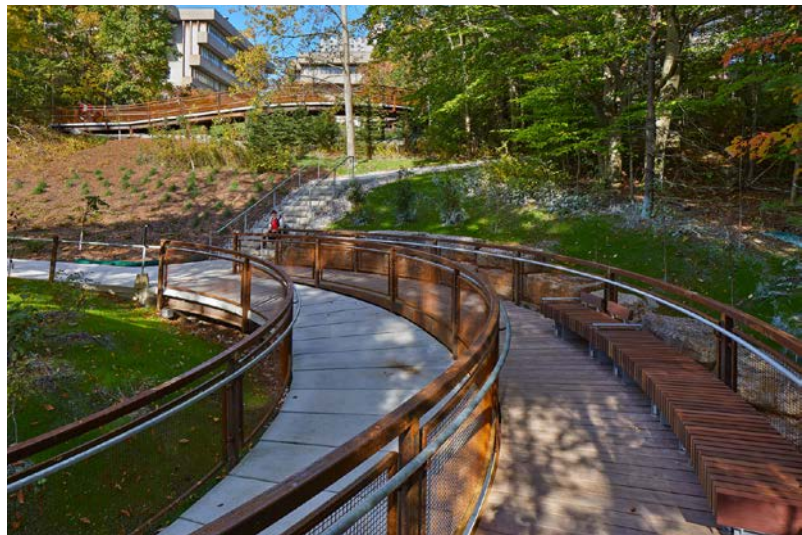
6.3 Referensexempel: Scarborough Valley Land Trail

Scarborough Valley Land Trail i Toronto, Kanada (figur 53) är ritat av Schollen & Company och byggt år 2018-2019 (Landezine 2020a). Det är ett bitvis upphöjt gångstråk i serpentinform (figur 54) som är 600 meter långt och tar upp en höjdskillnad på 26 höjdmeter (ibid.).

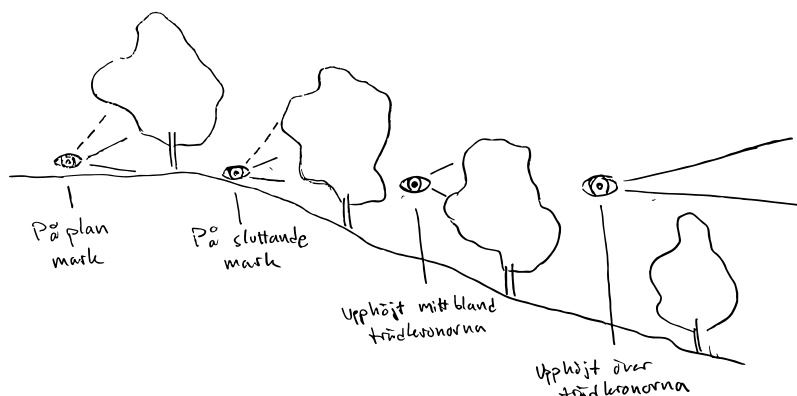
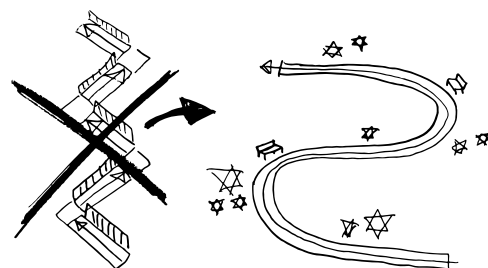
Detta projekt är intressant att studera eftersom Schollen & Company har lagt stor vikt vid tillgänglighetsfrågan och möjligheterna för alla att ta sig upp och ner i ett område som har bevarandevärd natur och en höjdskala som liknar Talluddens (Landezine 2020a). En stor del av projektet tycks även handla om hur stråket kan bli en målpunkt i sig och inte bara en ramp som behöver passeras (se vidare figur 55 & 56). Detta har resulterat i ett stråk som aldrig överstiger fem procents lutning, har kontinuerlig belysning samt viloplan med sittplatser och utsikt (ibid.).

Projektet kan också exemplifiera strategin med upphöjda gångsystem som har visat sig vara vanlig när jag sökt referensexempel som tillgängliggör kuperade urbana naturmarker. Min upplevelse är att syftet med dessa upphöjda stråk oftast är att jämna ut lutningar och överbrygga tillfälliga topografiska hinder samtidigt som det skapar upplevelser, styr rörelse samt minimerar behovet av att röja vegetation, schakta och spränga. Nyttan i att höja upp ett stråk behöver dock antagligen vägas mot kostnaderna och på Talludden kan denna strategi knappast anses vara lämplig annat än i särskilt svår topografi och/eller där det kan erbjuda extraordinära upplevelser.

Figur 54. Den övre bilden visar en kombinerad vistelseyta och vilplan längs det sluttande stråket. Det helt tillgängliga serpentinstråket kompletteras också med genvägar i form av trappor vilket jag upplever som ett viktigt tillägg för flexibiliteten. Den undre bilden illustrerar hur belysning har monterats infälld i räcket eftersom det för tillgängliggörandet av stråket är önskvärt med såväl kontinuerliga ledstänger som kontinuerlig belysning (Landezine 2020a). Detta minimerar också mängden utrustning som är i vägen. Kontinuerliga räcken med infälld belysning är en rimlig strategi även för Talluddens stråk eftersom platsen idag är helt mörk och räcken behövs i princip överallt på grund av lutningar och/eller fallrisker. Copyright: Schollen & Company Inc./Tom Arban Photography.

Figur 55 (t.h.). Istället för att placera ut många traditionella ramper på rad har Schollen & Company gjort ett långt stråk som är flackare (5%) och inte behöver vilplan lika ofta (Landezine 2020a). Denna lösning kan anses vara en rimlig kompromiss även på Talludden eftersom platsen utifrån skälighetsprincipen (Mebus 2013:30) knappast kan anses behöva leva upp till normerna om att 5% lutning räknas som en ramp som bör ha vilplan var tionde meter (Bodin et al. 2018:188). 5% är också en eftersträvsvärt låg lutning i ramper (ibid.) och skulle innebära en avsevärd skillnad jämfört med de högsta lutningarna i dagens stråk på Talludden. Att stråket blir flackare och längre än en serie ramper kan också anses innebära en viktig upplevelsemässig skillnad. Schollen & Companys utformning med målpunkter och slingrande former upplever jag som något positivt eftersom det förklarar stråkets funktion som ramp och flyttar fokuset till upplevelsen av händelser på vägen och ständigt skiftande vyer. Serpentinformen känns särskilt befogad och logisk om viktiga målpunkter ligger i svängarna. Detta innebär också att de långa sträckorna som behövs för att ta upp tillräcklig höjd inte blir så stora problem eftersom själva promenaden längs stråket är ett mål i sig.

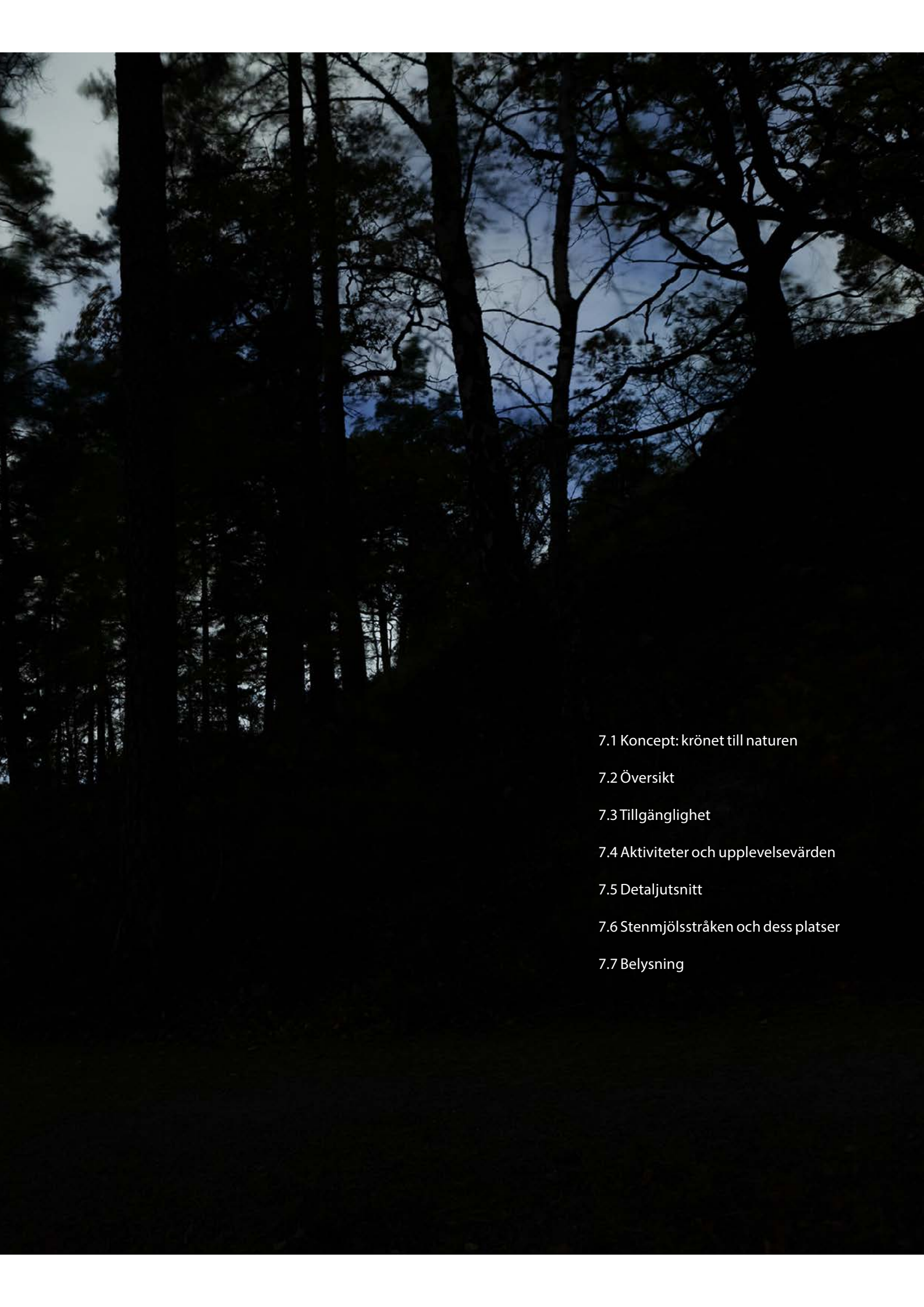
Figur 56 (t.v.). Upphöjda stråk förstärker sluttningens egenskaper av att visa naturen ur andra perspektiv. Ett uttalat mål med Scarborough Valley Land Trail har varit att ge besökaren vyer över platsens vackra trädkronor (Landezine 2020a). Trädens kronor är annars till stor del begränsade till periferiseendet (Gehl 2010:39) och om det upphöjda stråket dessutom kommer över eller emellan kronorna så skapas nya utsiktsplatser. Detta kan anses vara det främsta upplevelsevärdet hos upphöjda stråk och ha hög potential att användas på Talludden där träden är mogna och karaktäristiska (värda att komma nära) samtidigt som de hindrar utsikter (värda att ta sig förbi).

Strategiska slutsatser från rubrik 6.3

- Upphöjda stråk är rimliga där de behövs för att överbrygga svår topografi och/eller kan erbjuda extraordinära upplevelser.
- Tillgängliga lutningar kan uppnås med hjälp av långa, och/eller bitvis upphöjda, stråk. Max 5% längslutning och återkommande vilplan är en rimlig målsättning utifrån skälighetsprincipen.
- Om stråken utformas som platser i sig själva, med återkommande vistelseytor och utsikter, kan längden ses som något positivt. Det förlänger den tillgängliga och upplevelserika promenaden.
- Genvägar bör erbjudas med hjälp av trappor eller brantare stråk.
- Stråk i serpentinform upplevs mindre som en ramp om de rör sig mellan målpunkter på vägen. Dessa målpunkter kan också med fördel bilda naturliga vilplan och erbjuda sittplatser med jämna mellanrum.
- Kontinuerliga räcken med infälld belysning tillgängliggör stråken ytterligare.

7. Förslag

7.1 Koncept: krönet till naturen

7.2 Översikt

7.3 Tillgänglighet

7.4 Aktiviteter och upplevelsevärden

7.5 Detaljutsnitt

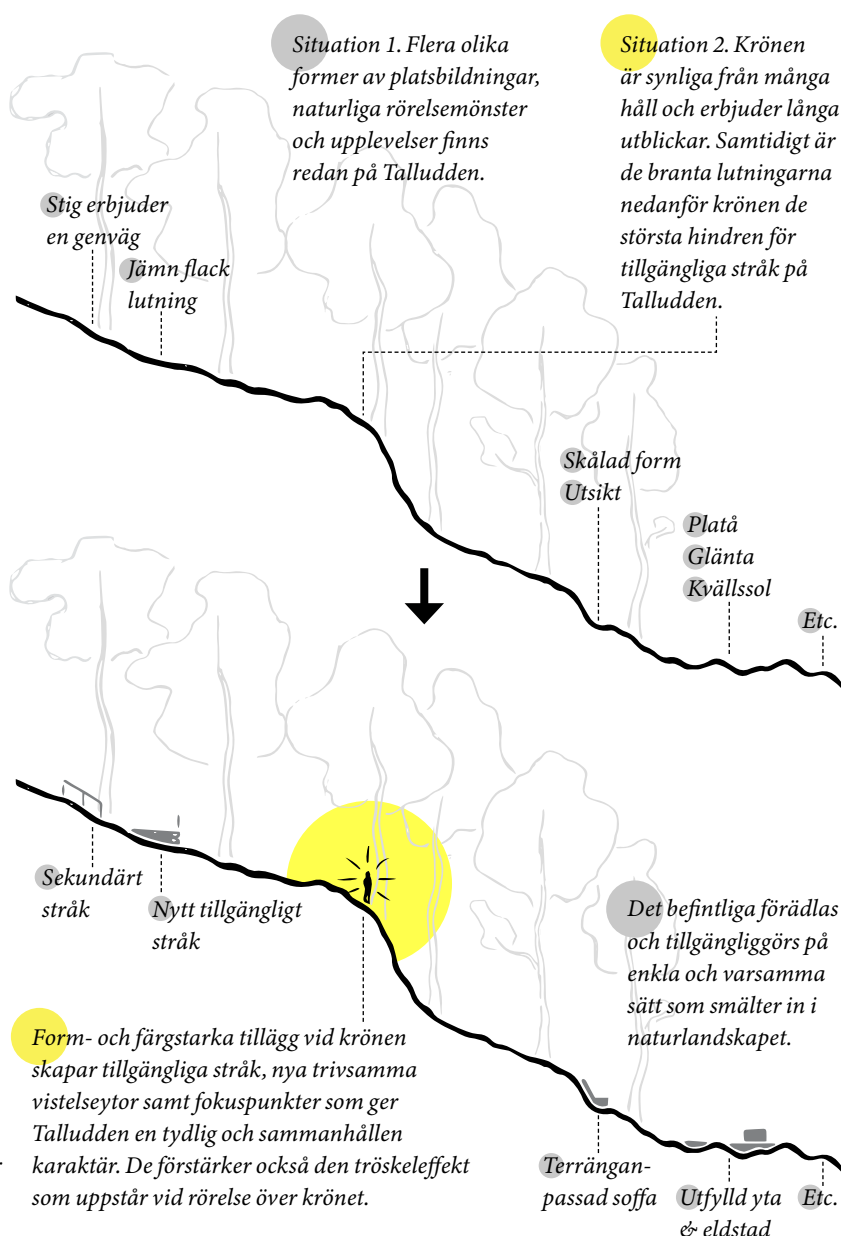
7.6 Stenmjölsstråken och dess platser

7.7 Belysning

Föregående uppslag: stråket runt Talludden är knappt synligt efter mörkrets inbrott. Vy mot Farsta i väster.

7.1 Koncept: krönet till naturen

För att besvara frågan om hur Talluddens kuperade naturmark kan gestaltas utifrån upplevelsevärden och aktiviteter, tillgänglighet och värnande av naturen har jag landat i att jobba med två huvudsakliga situationer. Den ena handlar om hur befintliga platsbildningar, rörelsemönster och upplevelser på Talludden har potential att förädlas och tillgängliggöras på enkla sätt som smälter in i naturlandskapet. Den andra situationen handlar om hur tillägg på Talluddens krön har potential att skapa karaktär, nya upplevelser och tillgängliga stråk. Tilläggen på krönen blir effektfulla inslag som gör det möjligt för alla att ta sig runt bland de mer naturliga områdena. På Talludden tar du krönet till naturen (Figur 57).

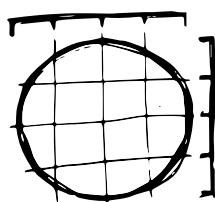
Figur 57. Principsektion över ursprungliga situationer (överst) samt principsektion över hur konceptet format förslaget (nederst).

Kontrasterande färg, material och linjeföring

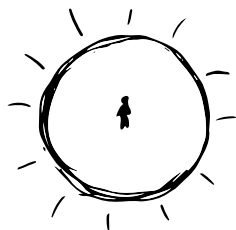
De två situationerna och hanteringen av dessa ger upphov till gestaltade lösningar av vitt skild karaktär. Detta skapar en kontrastverkan där de två delarna förstärker varandras uttryck. Samtidigt har de gemensamma syften i att förhöja upplevelser, tillgängliggöra och, på olika sätt, förhålla sig till naturlandskapet på ett varsamt sätt.

De två delarna av förslaget byggs upp med hjälp av bestämda färgpaletter, material och linjeföringar:

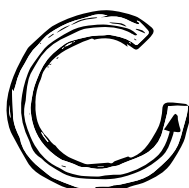
- Färg och material. Ledorden för förädlingen av det befintliga är enkelt och robust som smälter in bland Talluddens färger och material. För detta används stenmjöl, grånande trä, grå granit och lågmäld metall. Tanken är att det närmast ska upplevas som att materialen kan vara hämtade direkt från platsens natur. Tilläggen på krönen har istället ett golv i trä som bryter av mot stenmjölet utanför och metall som lackeras med en klargul accentfärg som markerar platsen.
- Linjeföring. Även här är tanken att förädlingen av det befintliga inspireras av naturen. Detta görs med oregelbundna former som följer topografien. Tilläggen på krönen formges istället med utgångspunkt i den perfekta cirkeln. Något som fyller flera syften:

Cirkeln är lätt att bygga efter

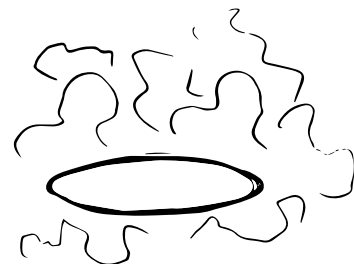
Cirkeln upplevs som en sammanhållen plats

Cirkeln skapar tillgängliga lutningar

Cirkeln ramar in naturen

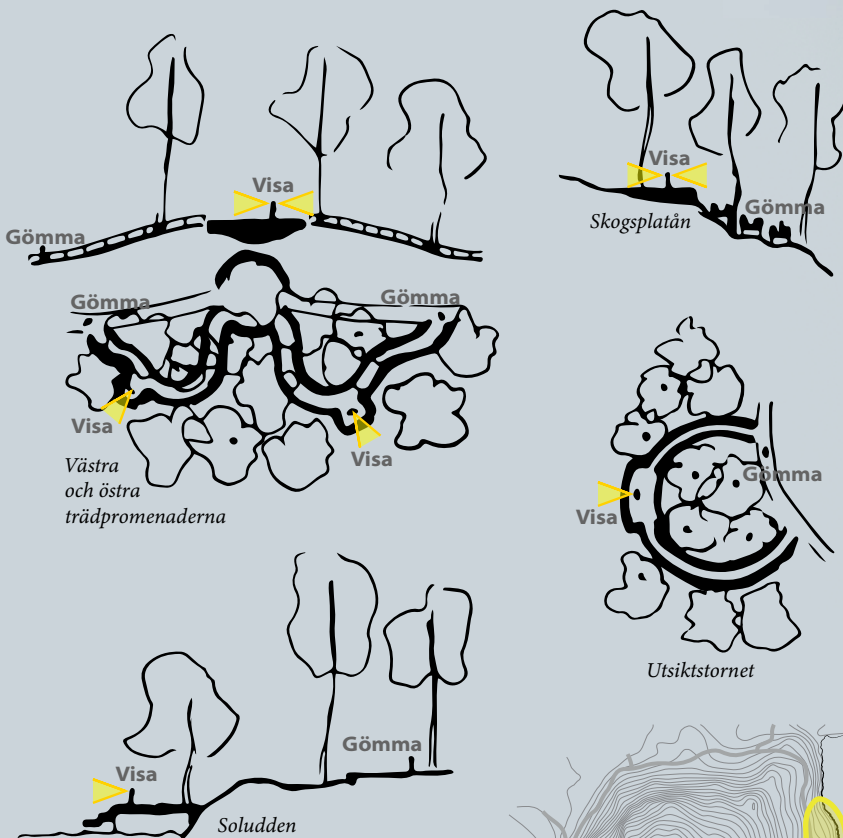

Cirkeln sticker ut bland naturens former

7.2 Översikt

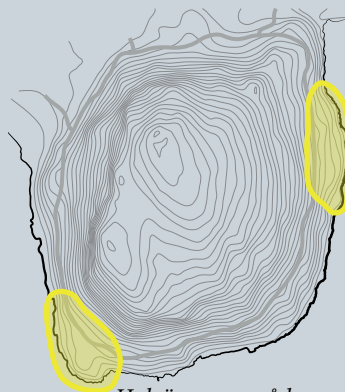
På Talludden träder du in i en egen liten värld som känns sammanhållen i den konsekventa utformningen men ändå variabel tack vare stråkens många visten, aktiviteter, naturupplevelser och blickfång. Det befintliga stråket utvecklas och nya kommer till i ett hierarkiskt system. Huvudstråk och angörande platser utförs i stenmjöl som läggs ovanpå den befintliga terrassen och stöds upp av murar i natursten. Sekundära stråk utgår från befintliga stigar och förädlas med olika element på rad som överbrygger hinder. Andra strategiska stigar markeras med släpp och/eller trappor från huvudstråket.

Den norra delen av Talluddens stråk har uteslutits ur arbetsområdet på grund av den andra parken som planeras här och att naturliga entréer till området bildas längs vattnet.

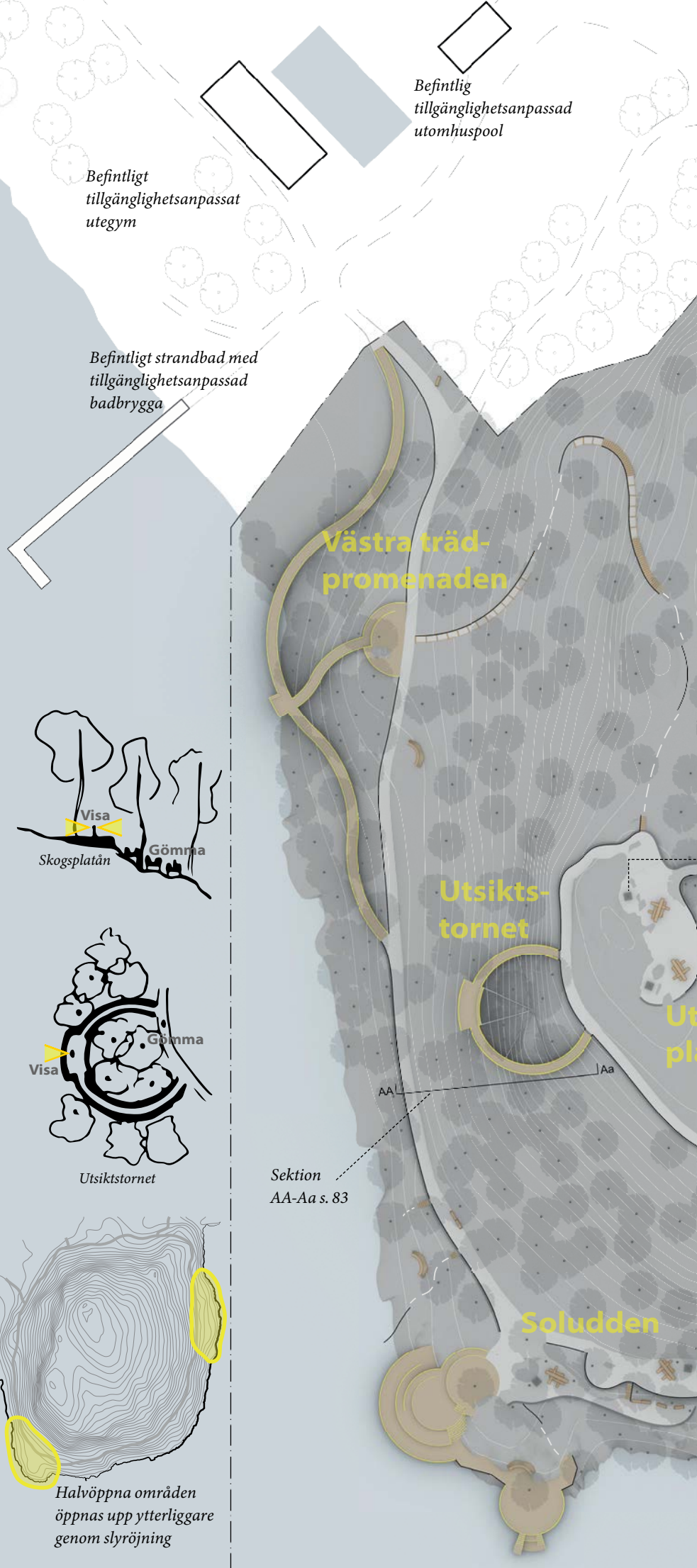

Rum och rytmisk rörelse

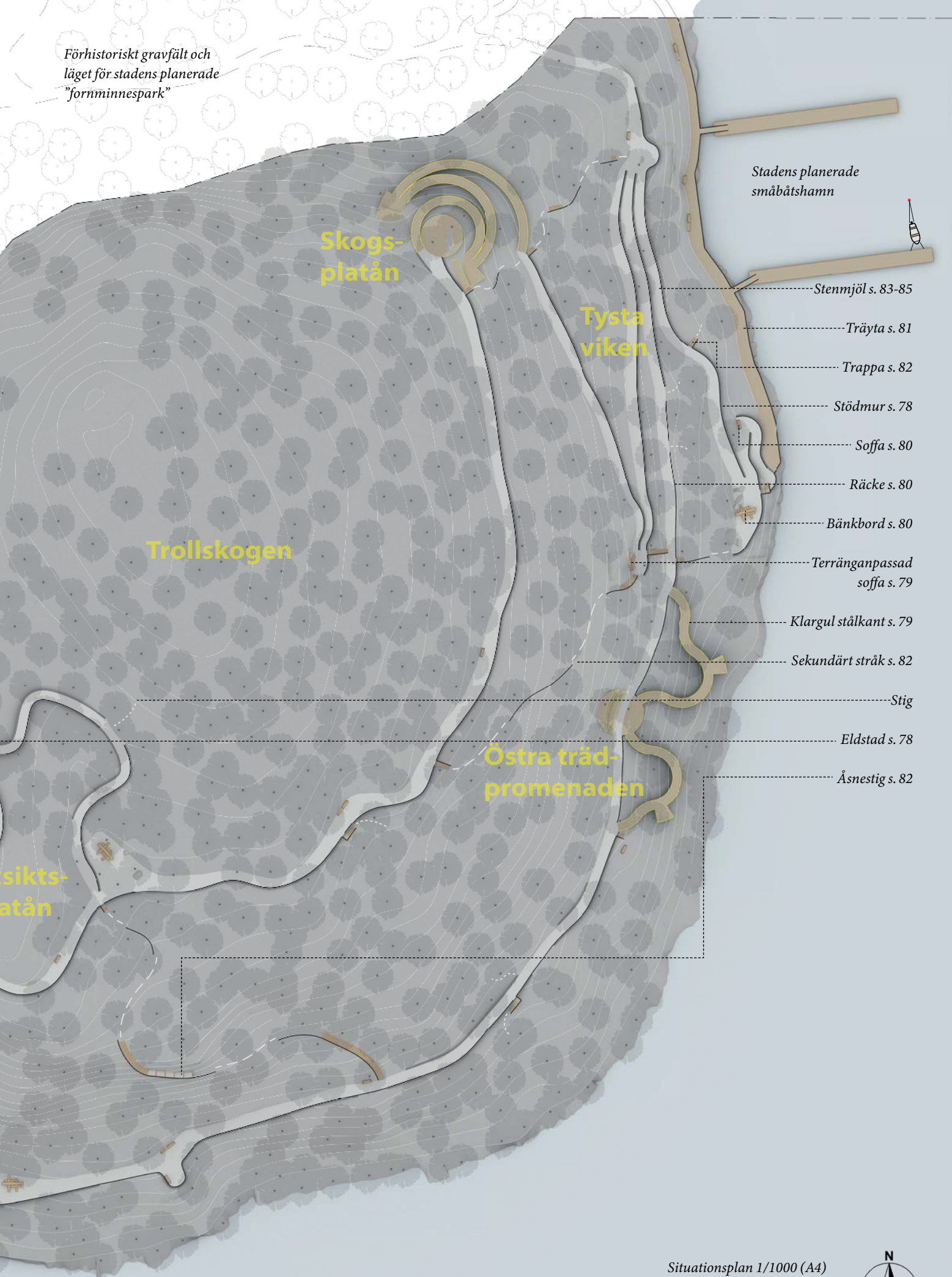
Rumsupplevelsen och förhållandet mellan öppet och slutet förstärks genom slyröjning. Sekvenserna på Talludden accentueras ytterligare av krönens fem gestaltade tillägg som bildar trösklar i gränslandet mellan olika upplevda landskapsrum, mellan marken och vattnet samt mellan himmel och jord.

Halvöppna områden öppnas upp ytterligare genom slyröjning

Förhistoriskt gravfält och
läget för stadens planerade
"fornminnespark"

Stadens planerade
småbåtshamn

Stenmjöl s. 83-85

Träyta s. 81

Trappa s. 82

Stödmur s. 78

Soffa s. 80

Räcke s. 80

Bänkbord s. 80

Terränganpassad
soffa s. 79

Klargul stålkant s. 79

Sekundärt stråk s. 82

Stig

Eldstad s. 78

Åsnestig s. 82

Skogs-
platån

Tysta
viken

Trolls-
kogen

Östra träd-
promenaden

siktstån

Situationsplan 1/1000 (A4)
ekvidistans 1 m

0 10 20 50 100m

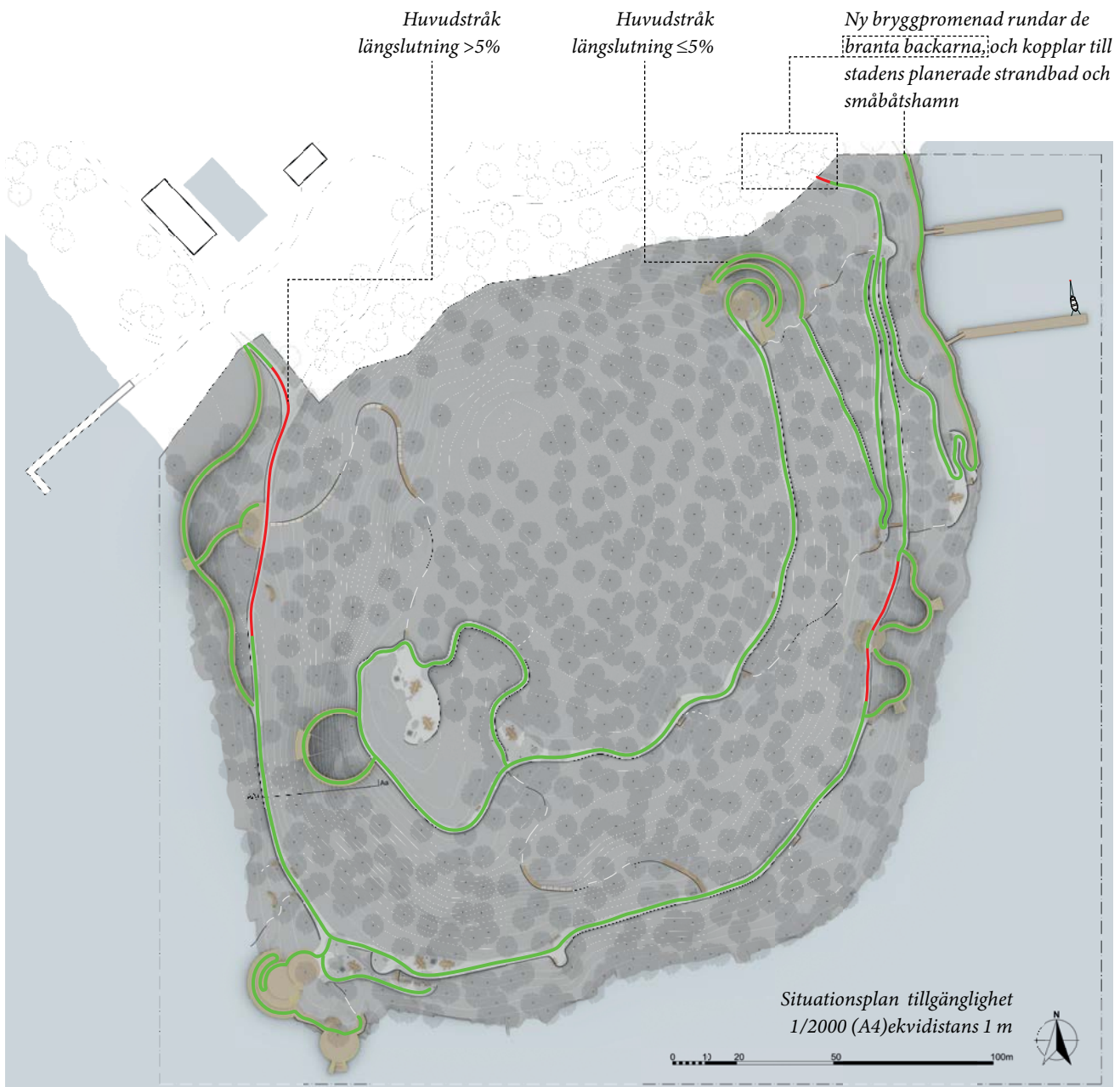

7.3 Tillgänglighet

De gestaltade tilläggen på krönen spelar en avgörande roll i tillgängliggörandet av huvudstråken på Talludden eftersom de bildar förklädda ramper som överbrygger de största topografiska hindrena. Till detta gör också de gestaltade tilläggen det möjligt för alla att uppleva Talluddens höjder, utsikter och vattenkontakt. De flackaste och jämnaste sluttningarna på Talludden finns i nordöst och här skapas ett tillgängligt stråk upp till höjden. På alla ställen där ståken slingrar sig i serpentinform ordnas målpunkter i ändarna vilka gör att rörelsen känns naturlig och ger möjligheter till vila.

Alla stråk med under 5% lutning har i planen nedan markerats ut med en grön färg som en slags illustration för var det nu är särskilt tillgängligt att ta sig fram. Det är dock framförallt i krönens gestaltade tillägg och i stråket upp mot höjden som lutningen blir uppemot 5% på längre sträckor. På andra platser är lutningen oftast betydligt lägre. Huvudstråken kantas också konsekvent av en ledstång med infälld belysning vilket ytterligare underlättar rörelsen (se även s. 86-87).

Stråken och platserna håller alltid minst 2 meters bredd och om objekt behöver passeras lämnas minst 1,2 meter i fri bredd. Stenmjölet packas och vattnas för att skapa ett tillgängligt underlag och tillgänglighetsanpassade möbler placeras ut med jämna avstånd längs stråken.

Utsiktsplats

Orörd hällmarkstallskog

Sola

Tyst vistelseyta

Grilla

Vila/pausa

Kvällssol

Bada

Gå på upptäcksfärd

Skyddat viste

Promenad & löpning

Fiska

Vara bland trädkronorna

Hopptorn

Effektfull färg, form & belysning

Mötesplats/umgänge

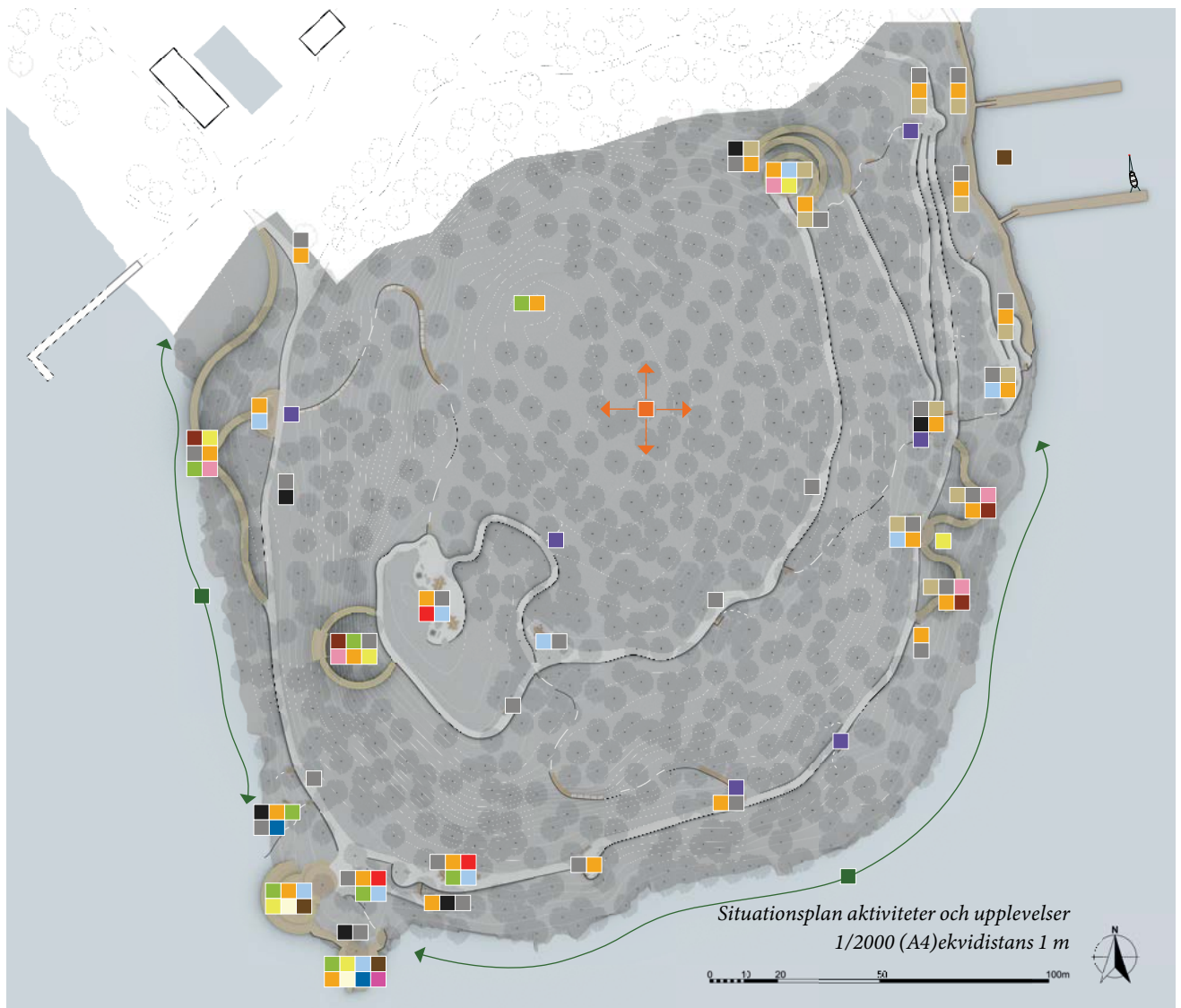
Hissnande höjder

Orörd naturstrand

7.4 Upplevelsevärden och aktiviteter

Flera av Talluddens upplevelsevärlden och aktiviteter skulle kunna kvantifieras för att visa på de enskilda aspekterna samt dess placering och mängd. Ordmolnet och planen intill syftar till att illustrera detta.

Talluddens redan starka karaktär som en plats för promenader och löpning stärks med hjälp av bekväma och lockande stråk som alltid är ihopkopplade för att möjliggöra olika rundor. Restorativa värden stärks av många nya vistelseytor (som ibland dessutom är extra skyddade och/eller tysta) samt åtgärder som höjer upplevelsen av platsens natur. Stimulerande upplevelser och aktiviteter kan framförallt tänkas handla om de större öppna vistelseytorna som skapas på platsen med rum för mer socialt umgänge och möjligheter att till exempel grilla, bada och sola.

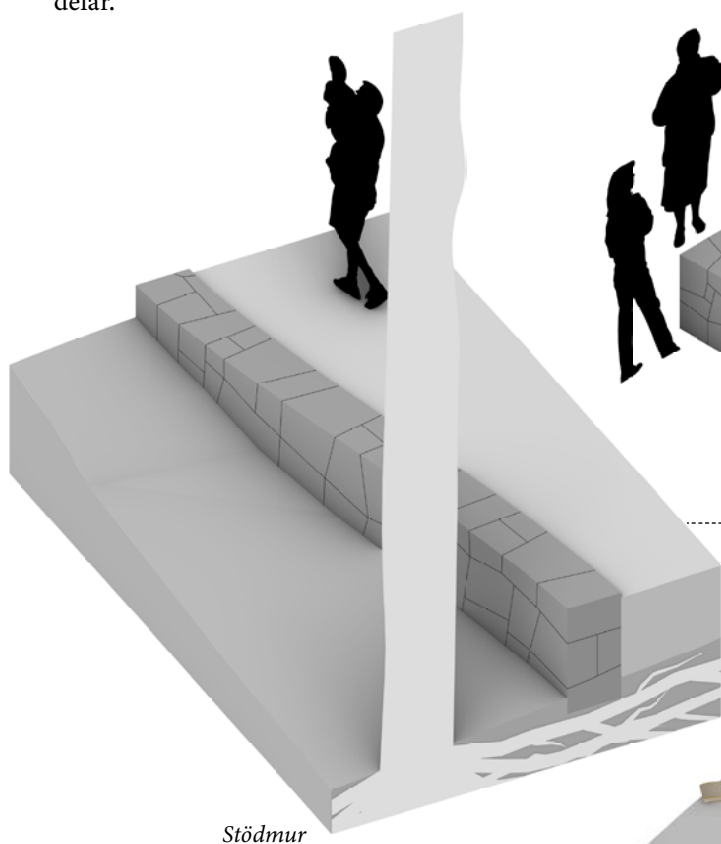

7.5 Detaljutsnitt

På kommande sidor presenteras tre utsnitt av Talludden som mer i detalj visar på de gestaltade tillägg som placerats på krönen liksom förslagets övriga ingående delar.

Murade element

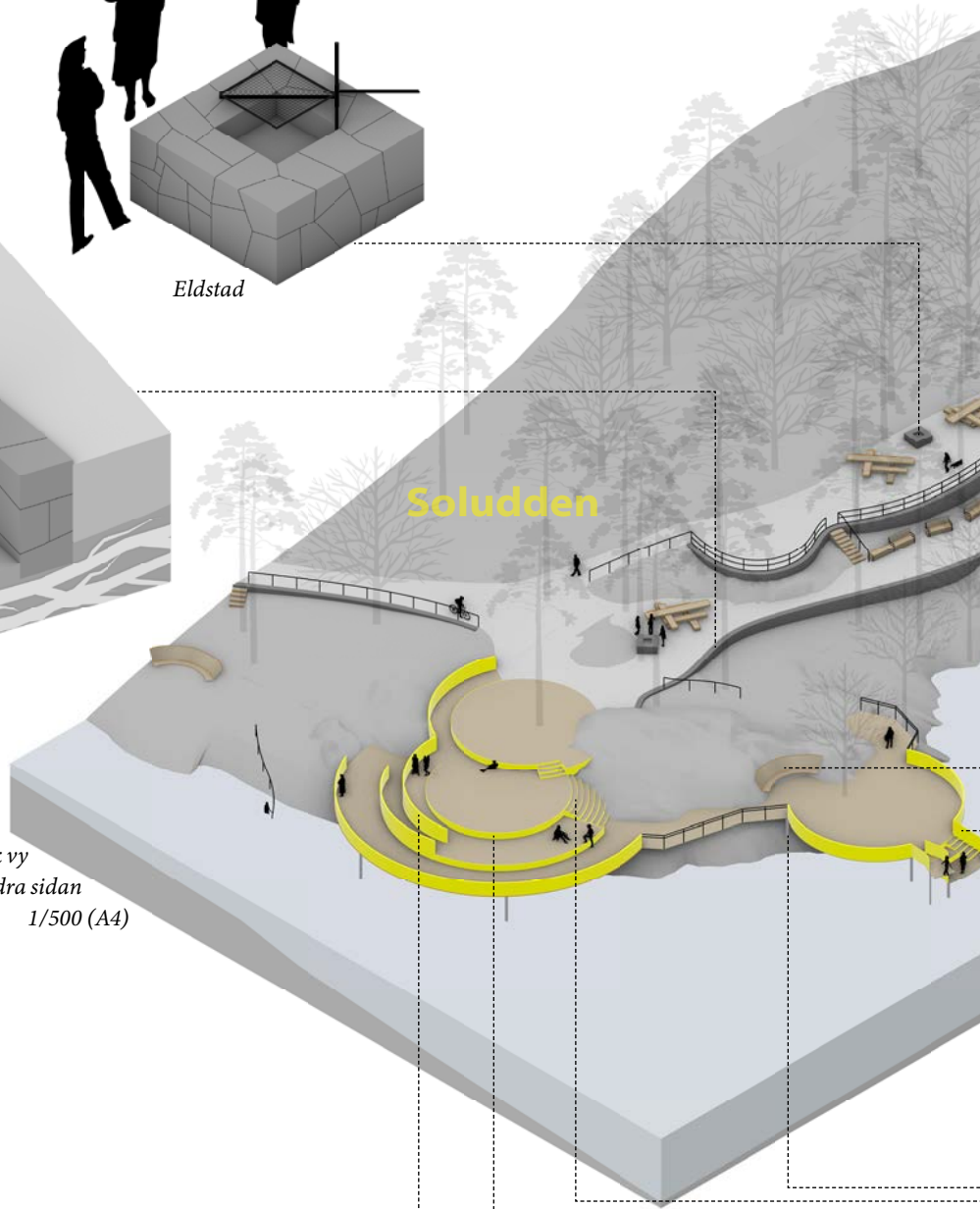
Murar utförs i råkilad granit som smälter väl in i Talluddens färg- och materialpalett. De kan konstrueras likt murarna på sida 61. Stödmurar används för att bredda stråken vid stark sidolutning, minska stråkens längslutning genom att höja upp lågpunkter, skapa större vistelsezoner samt styra rörelse. Upphöjningen gör dessutom att schakter och rotskador kan undvikas. Eldstäderna matchar stödmurarna och placeras på sociala ytor med fin utsikt och kvällssol.

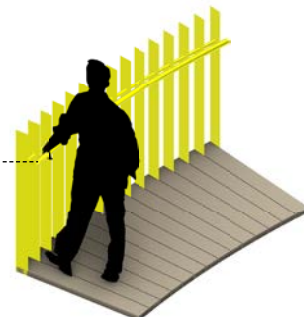
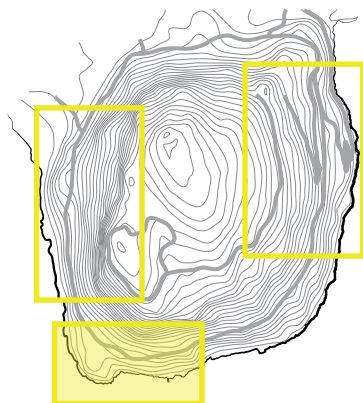
Stödmur

Eldstad

Isometrisk vy
södra sidan
1/500 (A4)

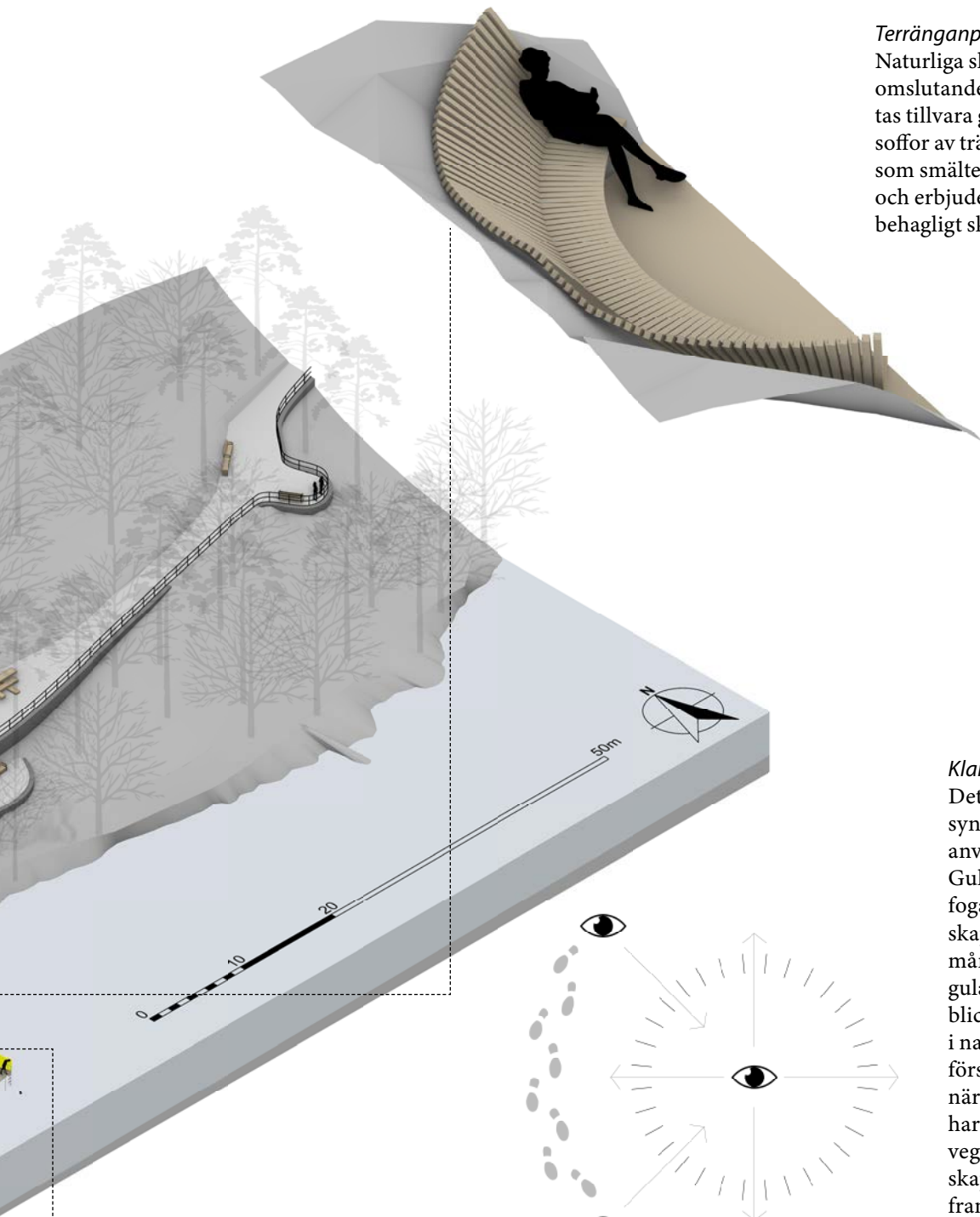
Soludden

Handledare med infälld belysning
längs alla upphöjda kanter

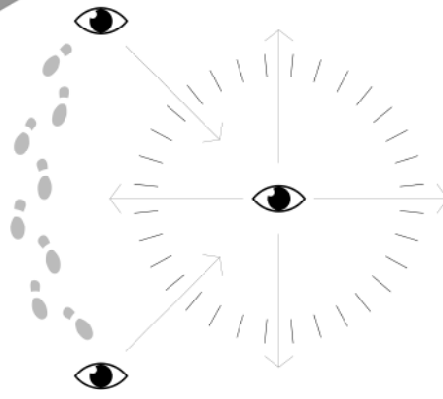
Terränganpassade soffor

Naturliga skålade platsbildningar med omslutande bergväggar och fin utsikt tas tillvara genom att skapa följsamma soffor av träribbor. Resultatet blir en soffa som smälter väl in i den kuperade miljön och erbjuder olika sittställningar med behagligt skydd i ryggen.

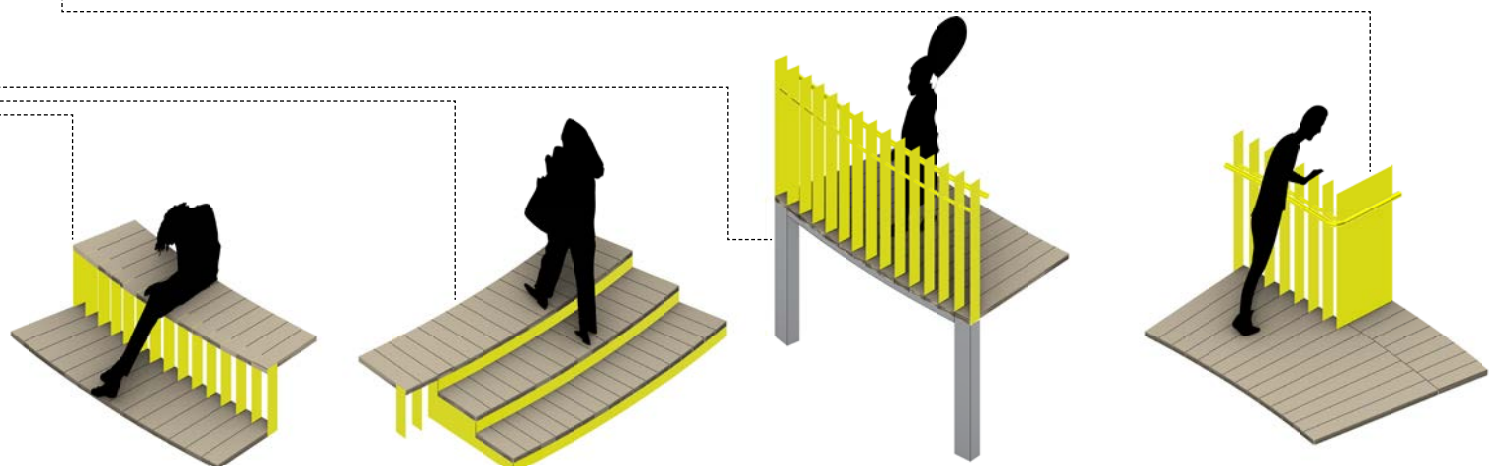

Klargula kanter

Det kuperade landskapet ger god synlighet till kanterna och det används för att skapa karaktär. Gullackerat plattstål passas in i fogarna mellan brädorna vilket skapar uppseendeväckande och mångfunktionella kanter. Den gula färgen är glad och fångar blicken bland de dova tonerna i naturen och övriga material i förslaget. Samtidigt ligger kulören nära det gröna vilket får den att harmonisera med Talluddens vegetation. Kanternas plattstål skapar också en visuell effekt som framhäver cirkelformerna och ger god utsikt för den som befinner sig innanför.

Kanternas visuella effekt

Nivåskillnader skapar sittplatser

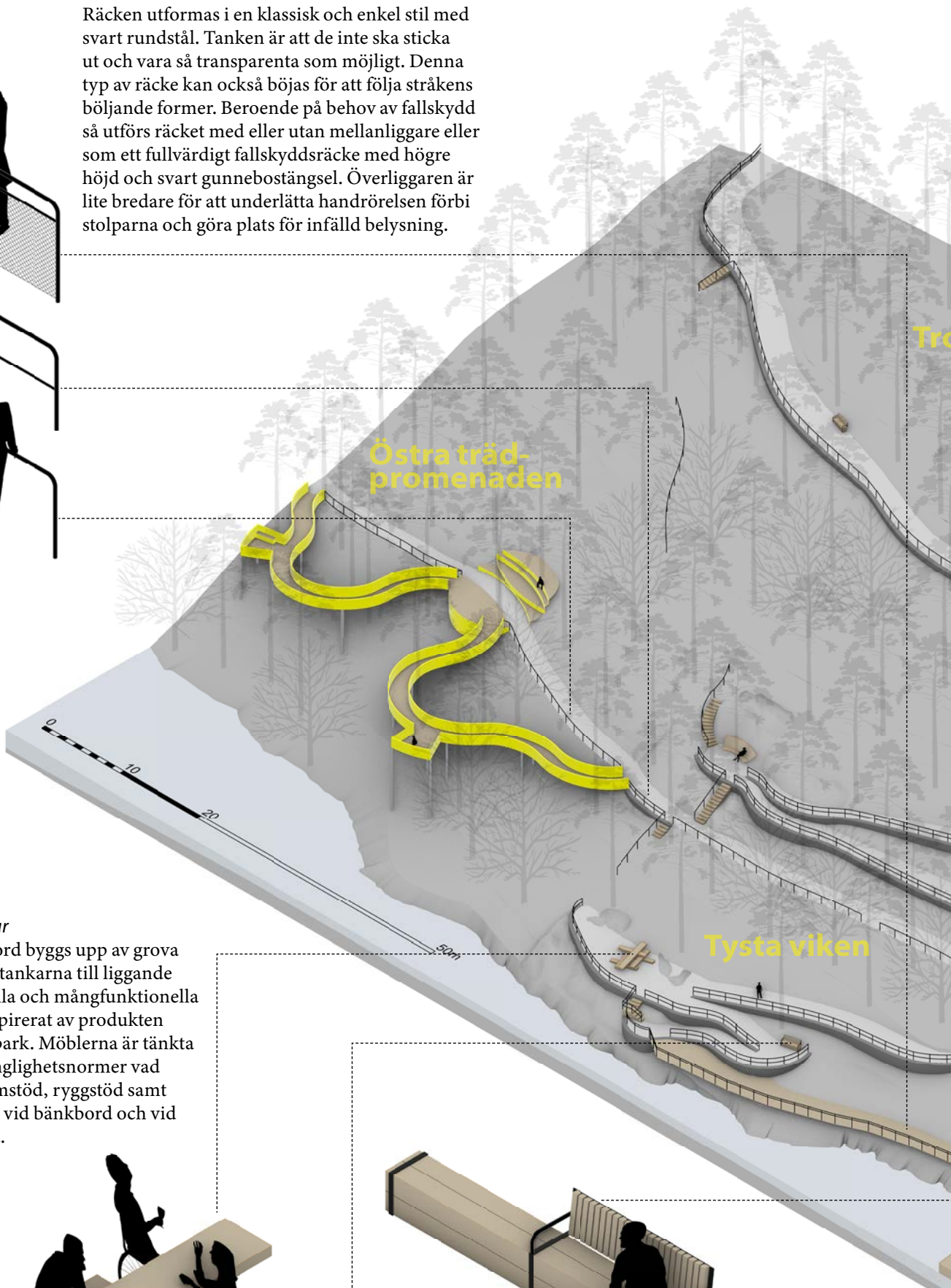
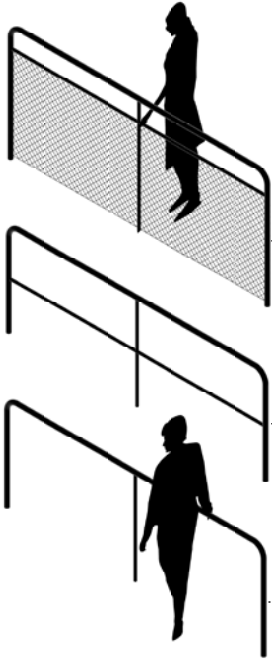
Kanterna bildar sättsteg och vangstycke i trappor

Neutrala stolpar flyttar fokus mot den gula kanten

Plattstålet breddas vid platsbildningar

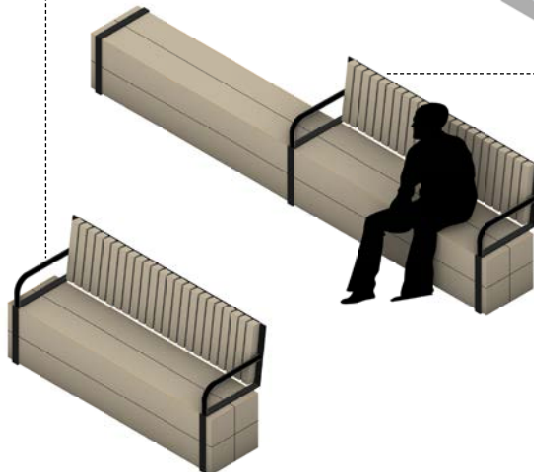
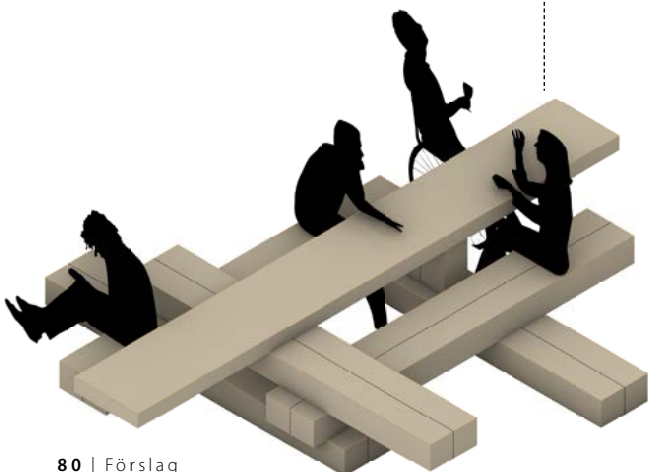
Räcken

Räcken utformas i en klassisk och enkel stil med svart rundstål. Tanken är att de inte ska sticka ut och vara så transparenta som möjligt. Denna typ av räcke kan också böjas för att följa stråkens böljande former. Beroende på behov av fallskydd så utförs räcket med eller utan mellanliggare eller som ett fullvärdigt fallskyddsräcke med högre höjd och svart gunnebostängsel. Överliggaren är lite bredare för att underlätta handrörelsen förbi stolparna och göra plats för infälld belysning.

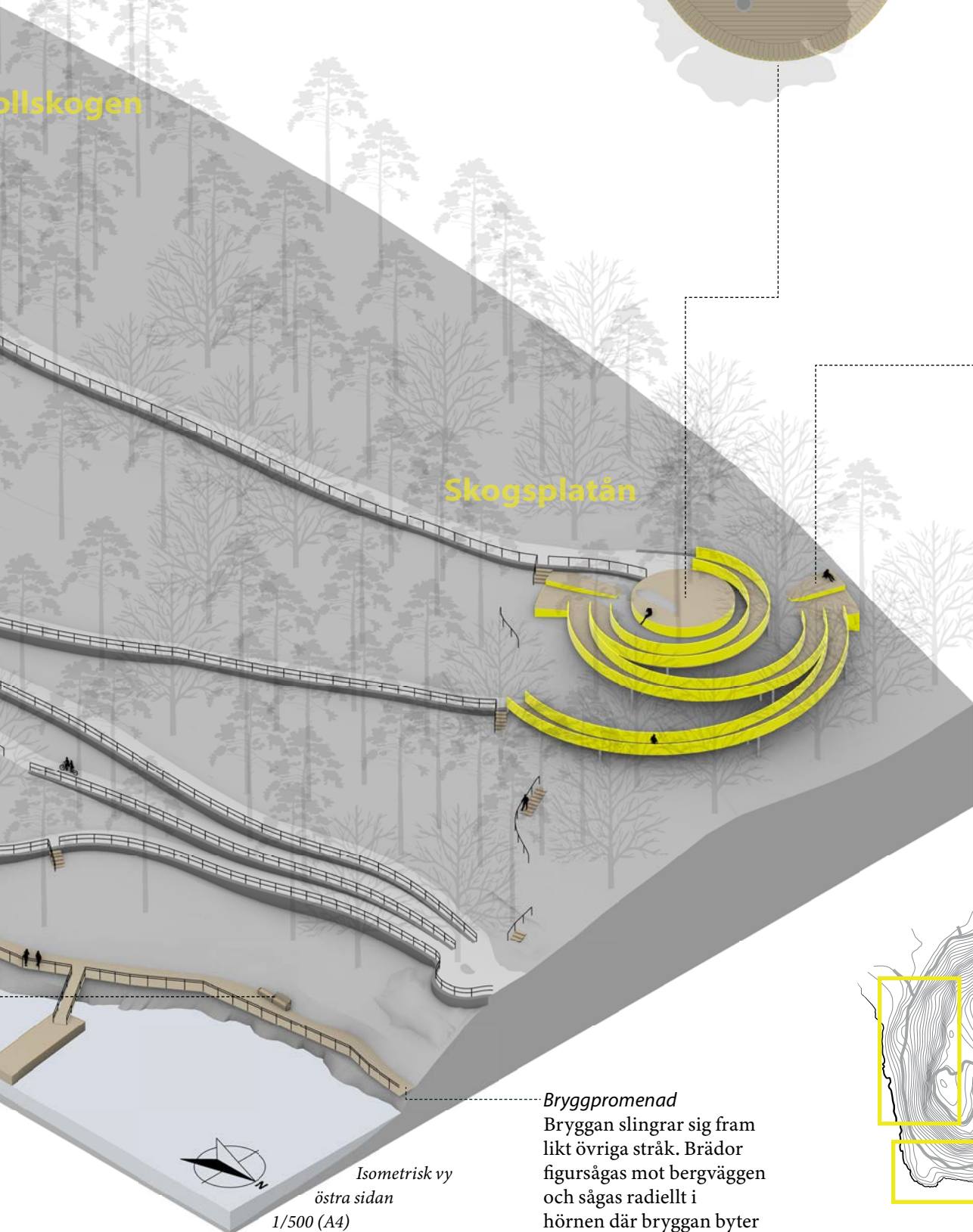
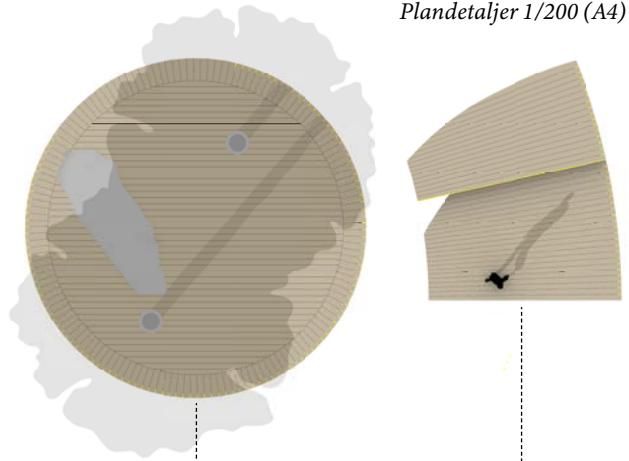
Möbler av träbalkar

Soffor och bänkbord byggs upp av grova träbalkar som för tankarna till liggande stockar. Det lekfulla och mångfunktionella bänkbordet är inspirerat av produkten "Jura" från Streetpark. Möblerna är tänkta att uppfylla tillgänglighetsnormer vad gäller sitthöjd, armstöd, ryggstöd samt plats för rullstolar vid bänkbord och vid sidan om sofforna.

Trädäck

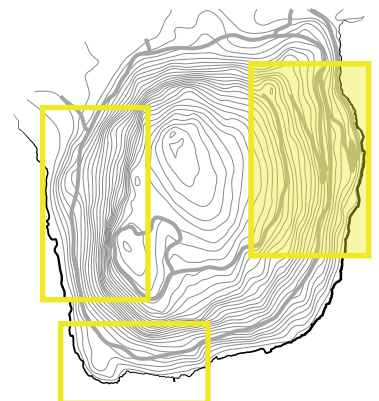
Generösa trädäck uppe på krönens bästa utsiktsplatser bjuder in till paus och vistelse. Kanterna och den cirkulära formen tydliggörs genom en fris av radiellt sågade brädor. Trädäcken figursågas där de möter trädstammar och berg vilket får konstruktionerna att landa fint i landskapet.

Isometrisk vy
östra sidan
1/500 (A4)

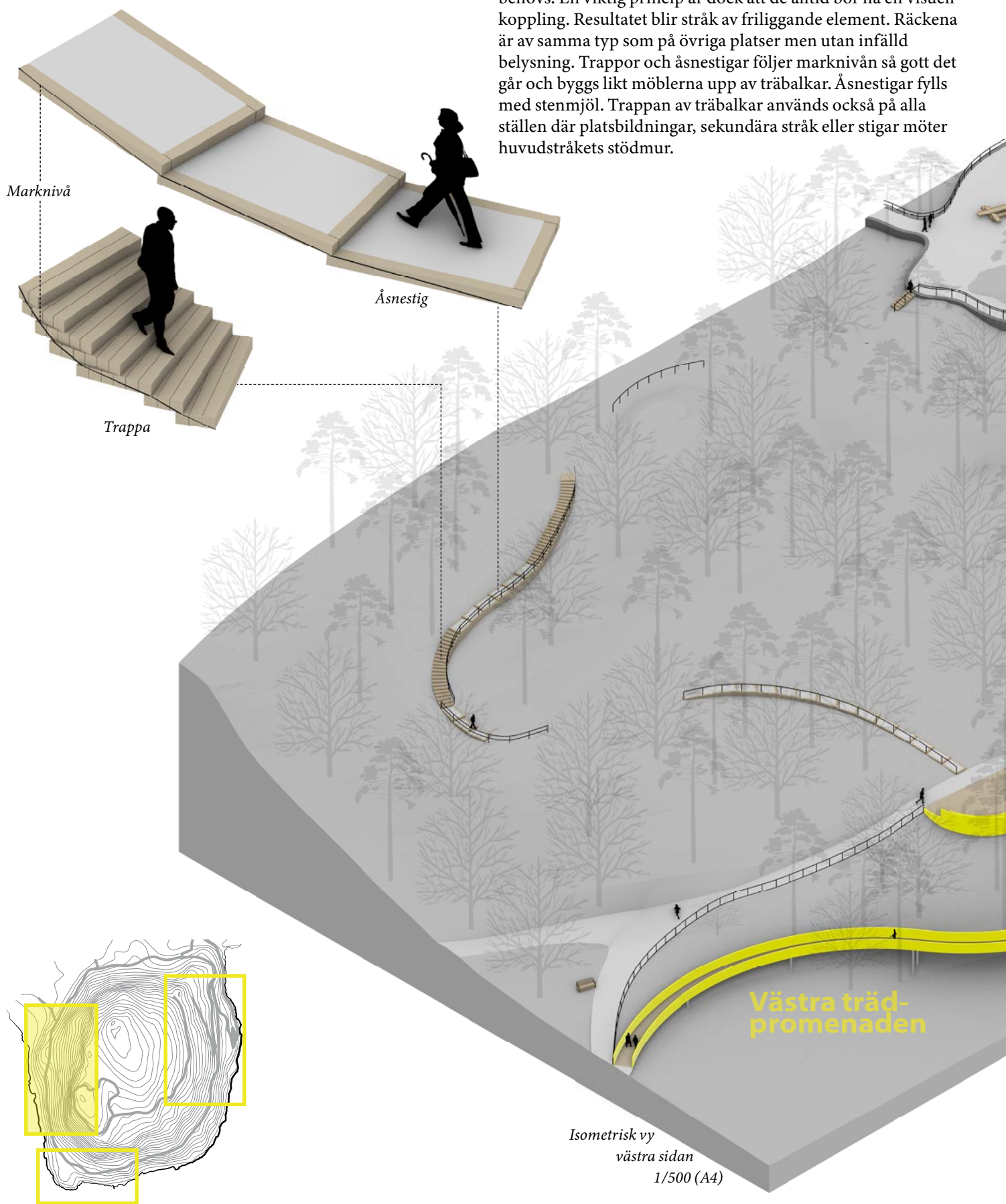
Bryggpromenad

Bryggan slingrar sig fram likt övriga stråk. Brädor figursågas mot bergväggen och sågas radiellt i hörnen där bryggan byter riktning. En höjd på två meter skyddar från sjöns fluktuerande vattennivå.

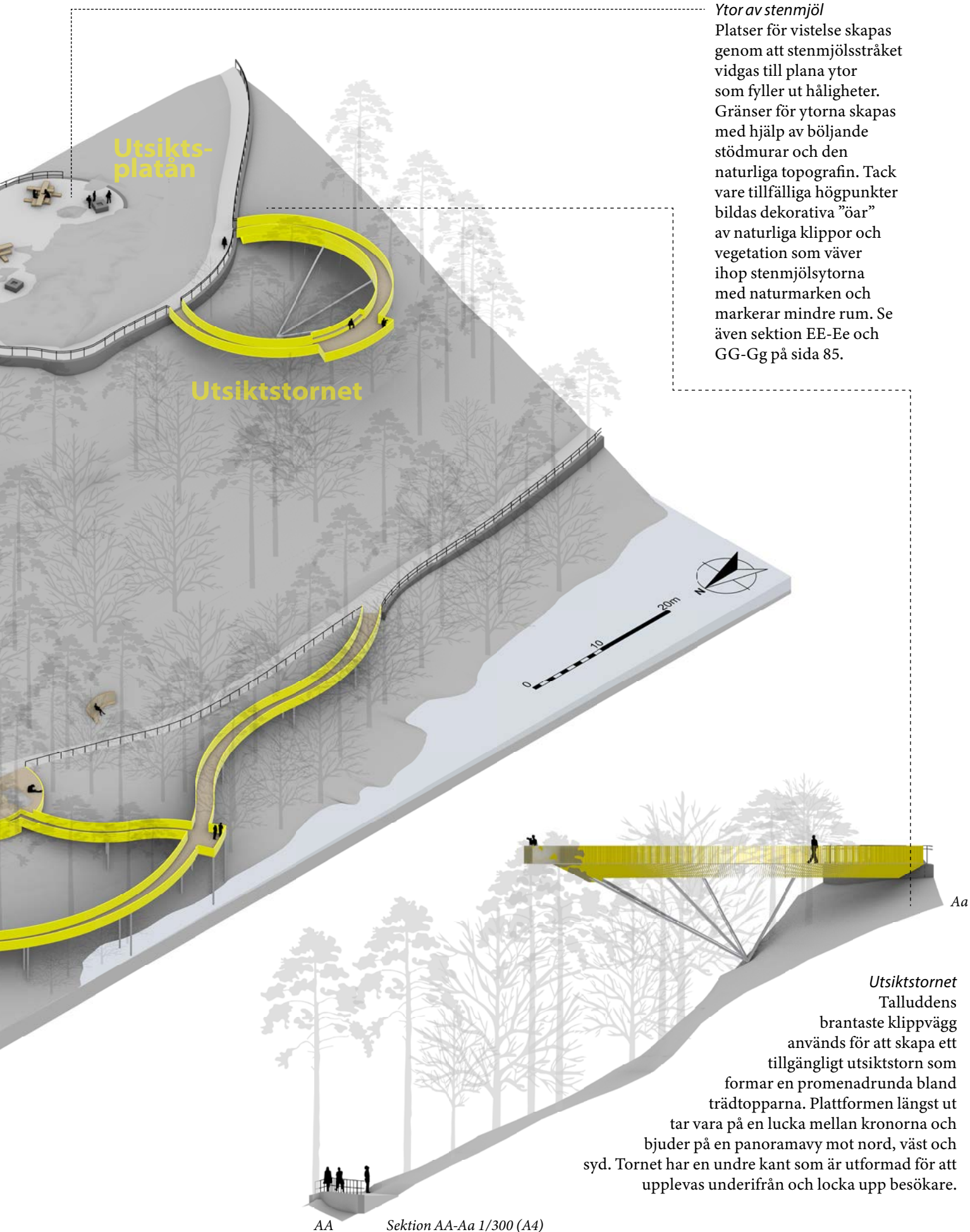

Sekundära stråk

De sekundära stråken byggs upp av följsamma trappor, åsnestigar och räcken som endast placeras ut där de verkligen behövs. En viktig princip är dock att de alltid bör ha en visuell koppling. Resultatet blir stråk av friliggande element. Räckena är av samma typ som på övriga platser men utan infälld belysning. Trappor och åsnestigar följer marknivån så gott det går och byggs likt möblerna upp av träbalkar. Åsnestigar fylls med stenmjöl. Trappan av träbalkar används också på alla ställen där platsbildningar, sekundära stråk eller stigar möter huvudstråkets stödmur.

Isometrisk vy
västra sidan
1/500 (A4)

Ytor av stenmjöl
 Platser för vistelse skapas genom att stenmjölsstråket vidgas till plana ytor som fyller ut håligheter. Gränser för ytorna skapas med hjälp av böljande stödmurar och den naturliga topografin. Tack vare tillfälliga högpunkter bildas dekorativa "öar" av naturliga klippor och vegetation som väver ihop stenmjölsytorna med naturmarken och markerar mindre rum. Se även sektion EE-Ee och GG-Gg på sida 85.

Utsiktstornet
 Talluddens brantaste klippvägg används för att skapa ett tillgängligt utsiktstorn som formar en promenadrunda bland trädtopparna. Plattformen längst ut tar vara på en lucka mellan kronorna och bjuder på en panoramavy mot nord, väst och syd. Tornet har en undre kant som är utformad för att upplevas underifrån och locka upp besökare.

AA Sektion AA-Aa 1/300 (A4)

7.6 Stenmjösstråken och dess platser

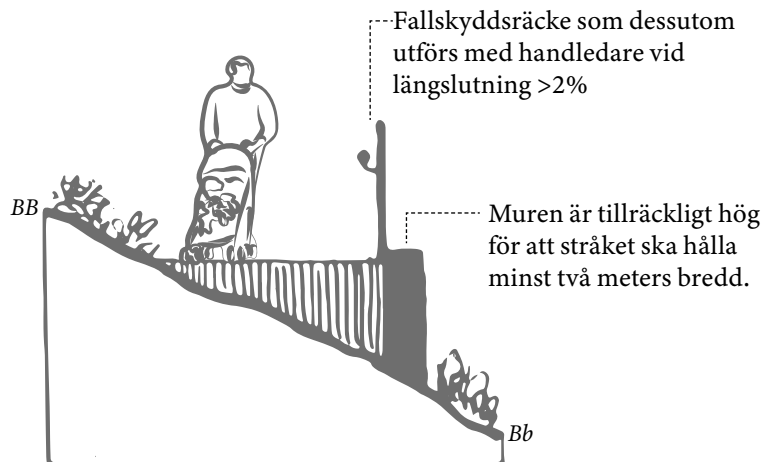
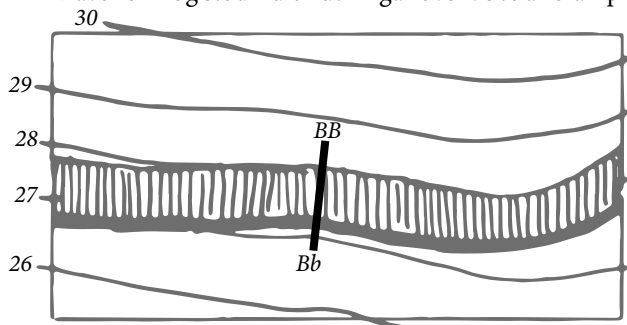
Utvecklingen av Talluddens befintliga stenmjösstråk och adderandet av nya utgör en viktig grund i förslaget. Stråken och dess platser har utformats utifrån principerna intill vilka syftar till att skapa tillgänglighet och hitta lösningar som anpassar sig till befintlig terräng och vegetation. Principerna fyller också en viktig funktion vid ett hypotetiskt förverkligande av förslaget. Detta eftersom topografin är komplex och kartunderlaget som använts vid utformningen ger en förenklad bild av verkligheten.

Den återkommande stödmuren utgör stråkets ryggrad och stenmjölet är tillräckligt packat och finkornigt för att utgöra ett tillgängligt markmaterial. Växtlighet som eventuellt kan vandra in längs stenmjölets kanter behöver inte vara ett problem eftersom det skapar en efterfrågad effekt av upplösta gränser samtidigt som populära ytor slits mer och därför hålls naturligt fria från vegetation.

Principplaner 1/300 (A4)
Principsektioner 1/75 (A4)

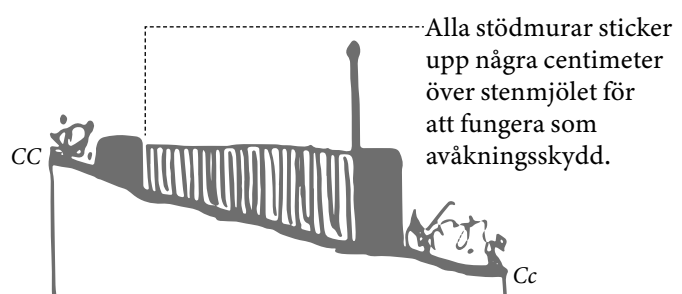
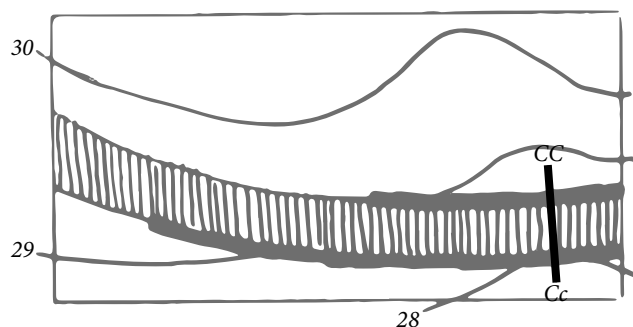
Kraftig sidolutning (ca 50-75%)

Målet är att undvika kraftiga sidolutningar eftersom det kräver en hög stödmur. Lutningar över 75% är olämpliga.

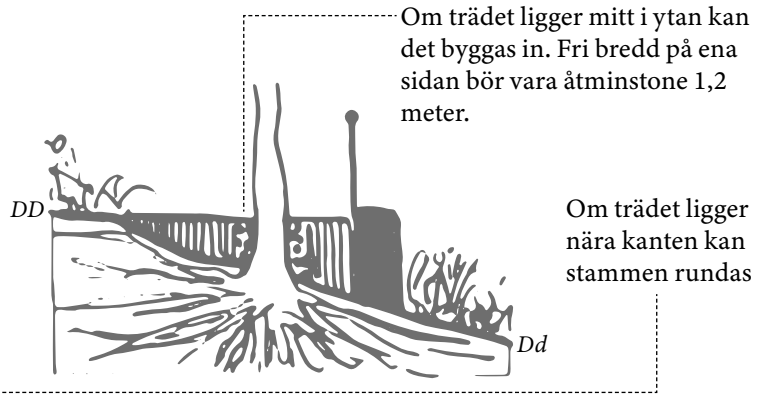
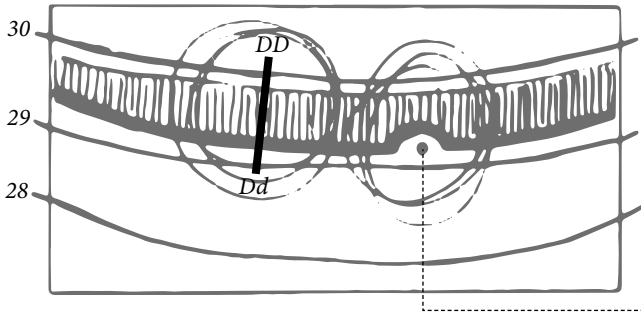
Tillfällig lågpunkt längs det befintliga stråket

Det är onödigt att dra om det befintliga stråket vid tillfälliga lågpunkter. För att jämna ut stråkets längslutningar kan det istället höjas upp i sänkorna. Antingen med två stödmurar eller genom att innersta sidan breddas.

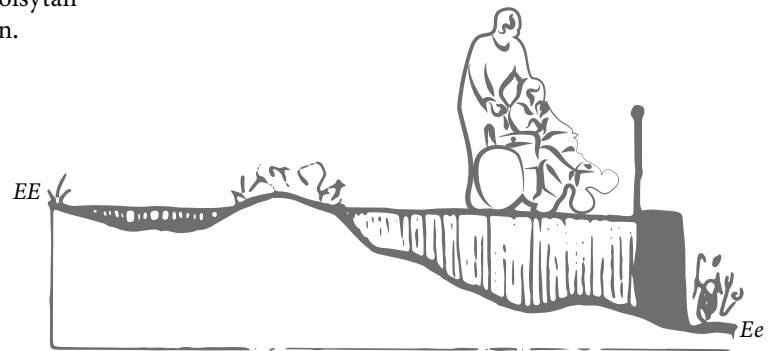
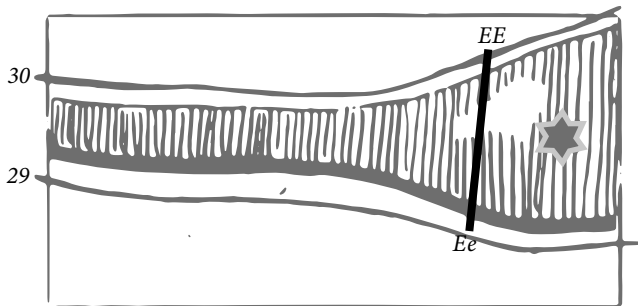
Möte med träd

Utgångspunkten är att stråken helt rundar befintliga träd men där det inte går finns två andra alternativ.

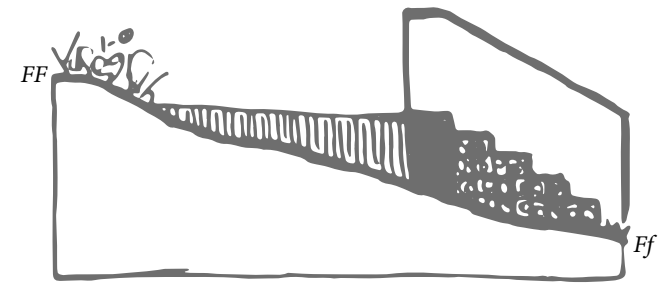
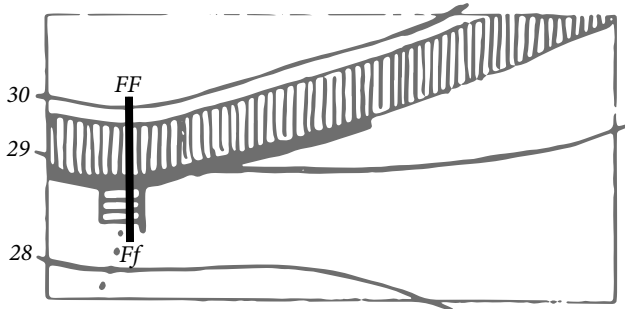
Kommer fram till plats

Stenmjölet flyter ut likt ett vattendrag som rinner ut i en sjö och eventuell stödmur breddas. Nivåer och lutningar på stenmjölsytan anpassas till att hitta ett mosaikartat möte med naturmarken.

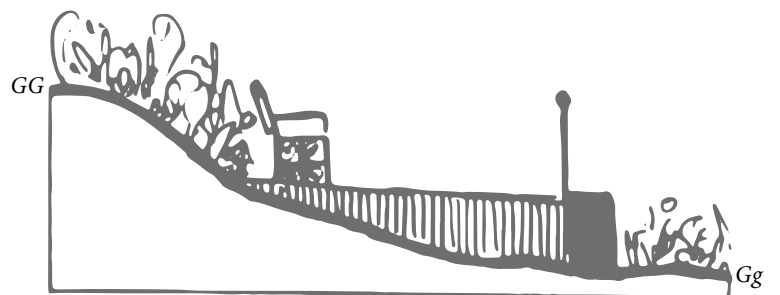
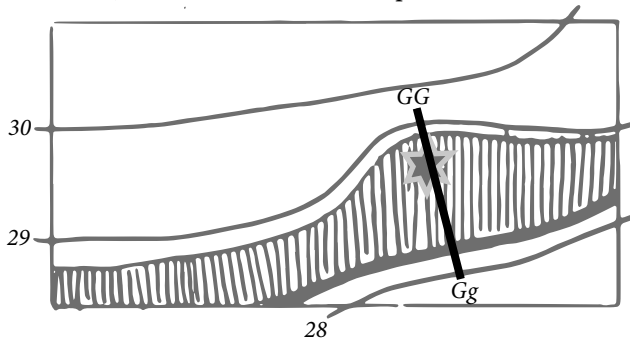
Plats, sekundärt stråk eller stig nedanför stödmuren

Trappa av träbalkar samt räcke tillgängliggör och markerar mötet

Skålad platsbildning

Skålad terräng på trevliga platser (till exempel med fin utsikt) kan användas för att skapa ombonade vistelsezoner.

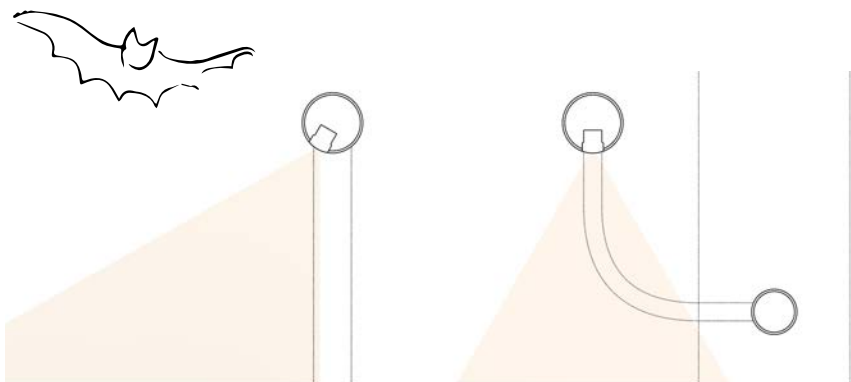

7.7 Belysning

Huvudstråken tillgängliggörs under dygnets mörka timmar med hjälp av infälld belysning i räckena som ger ett mildt svepljus över gångytorna. Detta är möjligt tack vare att räckena löper längs hela sträckan vilket också syftar till att styra rörelsen på Talludden.

Längs de gula kanterna gör belysningen så att färgen lyser upp i den mörka omgivningen. Alla gula kanter är belysta och ljuskällorna sitter tätare för att framhäva hela formen. Där kanten är nedsänkt kan belysningen istället monteras under trädäcken. De gestaltade tilläggen med gula kanter är genom sin placering på krönen väl synliga även på dagen men efter mörkrets intrång bildar de tydliga blickfång och landmärken i vyer såväl inifrån som utanför Talludden.

För att minimera ljusföroreningar har alla ljuskällor en förhållandevis låg styrka och varm ton. Vidare är det möjligt att jobba med närvarosensorer. Att ljuset riktas nedåt med begränsad spridning är också positivt för såväl minskade ljusföroreningar som minskad bländning.

Principsektioner infälld belysning i handledare 1/50 respektive 1/200 (A4)

Situationsplan belysning
1/1000 (A4)

8. Diskussion

8.1 Resultatdiskussion

8.2 Metoddiskussion

8.1 Resultatdiskussion

Likt alla designproblem utgör Talludden ett så kallat wicked-problem där en till synes enkel fråga om platsens utformning har en obegränsad mängd tänkbara lösningar och där alla beslut påverkar varandra i ett komplext nätverk. En god gestaltning kan anses behöva ha en förmåga att träffsäkert ringa in dessa ”problem” och sedan presentera tillfredställande lösningar på ibland vitt skilda aspekter i ett och samma förslag. Frågorna om upplevelsevärden och aktiviteter, värnande av naturen samt tillgänglighet i stadens kuperade naturmark antogs i ett inledande skede handla om såväl motsättningar som oväntat lyckade kombinationer vilket var just det som jag tyckte gjorde problembilden extra intressant. I gestaltningen av Talludden har det också mycket riktigt ibland gällt att hitta balanserade kompromisser men strävan har hela tiden varit att snarare förstå hur det går att hitta en formgivning som kan vara ömsesidigt förstärkande mellan två eller fler aspekter. Det är möjligt att diskutera såväl min utgångspunkt i att fokusera på tre huvudsakliga ämnesområden som förslaget förmåga att förhålla sig till dem på tillfredställande sätt. Diskussionen handlar om vilka fler aspekter av problemet som hade kunnat vara intressanta att lyfta i gestaltningen samt hur gestaltningen ibland är ett resultat av kompromisser, ibland kan anses förena olika värden på ett positivt sätt och ibland snarare verka i lite mer av en gråzon där resultatets värde kan anses ligga mycket i betraktarens öga. Förhoppningen är att diskussionen nedan kan att ta upp möjligheter och utmaningar som går att utläsa ur det färdiga förslaget för Talludden och som kan bidra med inlägg till den generella frågan om parker i stadens kuperade natur.

Kompletterande parktyper

Jag gick in i detta gestaltungsarbete med en vision om att moderna bergsparker borde kunna ta mycket inspiration från Årstabergetsparken samtidigt som konceptet utvecklas till att handla mer om att hitta kompletterande lösningar mellan parken i dalen och parken på berget. Talludden som plats sågs också som ett intressant exempel utifrån detta eftersom den ligger omgärdad av lägre terräng som kommer utvecklas till parker med stort fokus på idrott och aktivitet. I Grahn & Stoltz (2021) modell för kompletterande upplevelsevärden i utemiljön hittade jag sedan ett verktyg som kunde konkretisera mina ambitioner och fick mig att landa i att Talludden har stor potential att utveckla sina restaurativa upplevelsevärden (skyddad, naturlig, rofylld och sammanhållen) som ett komplement till de många stimulerande upplevelsevärdena (öppen, kultiverad social och diversifierad) som kommer att erbjudas i dalen nedanför Talludden.

En nackdel med Grahn & Stoltz (2021) modell är dock att jag tycker att det är ganska svårt att utvärdera huruvida förslaget lever upp till de eftersträlvade restaurativa upplevelsevärdena. Detta eftersom upplevelsevärden delvis går in i varandra är beroende av många faktorer som kan vara svåra att förutse. Kommer till exempel den rofyllda kvaliteten uppfattas bli stärkt av förslaget i och med att platsen upplevs tryggare och tysta vistelsezoner erbjuds i en minimalistiskt gestaltad naturmiljö eller kan rofylldheten tvärtom tänkas påverkas negativt av ett ökat antal besökare och mer spår av slitage eller till och

med nedskräpning och skadegörelse? Jag har ofta landat i att frågor som dessa är svåra att förutse innan man vet hur platsen används och eftersom vi människor är subjektiva varelser som känner och tolkar på olika sätt. Kanske säger detta resonemang mer om svårigheten med att jobba med upplevelsevärden och upplevda stämningar på en plats överlag än om den specifika modellen från Grahn och Stoltz (2021).

Oavsett svårigheterna i att utvärdera och förutse upplevelsen av en plats anser jag ändå att Grahn och Stoltz (2021) modell har gett en värdefull riktning till förslaget och jag står fast vid att Talludden som plats har höga restaurativa upplevelsevärden som borde kunna stärkas. Förslaget syftar till att omvandla detta till form genom att det byggda anpassar sig till naturens karaktär, vegetation och topografi; att topografiskt skyddade visten och tysta lite avlägsna rofyllda miljöer tas tillvara i nya vistelseytor samt att en snäv palett av material, färger och former används för att ge platsen en harmoniskt sammanhållen helhets känsla.

Kopplat till detta kan det också diskuteras om balansen mellan de restaurativa upplevelsevärdena och de mer stimulerande upplevelsevärdena, som också har fått ta plats i förslaget, hamnar på en önskvärd nivå. Utifrån Grahn och Stoltz (2021) konstaterade jag tidigare att de stimulerande värdena hade potential att tillföra mycket samtidigt som de inte fick bli allt för störande och dominanta inslag på Talludden. I efterhand är det också möjligt att se att mycket av gestaltningen har handlat om att skapa vistelseytor för större grupper med höga sociala värden och gestaltade tillägg på krönen med skulpturala former som ger mycket av en kultiverad karaktär. Antagligen är det så att dessa mer stimulerande värden per definition kräver mer av en aktiv gestaltning och att många av Talluddens restaurativa upplevelsevärden mer handlar om att värna och varsamt förädla det befintliga. Jag tänker hur som helst att de större och mer sociala ytorna som till exempel Soluddens trädäck eller Utsiktsplatåns stora grusyta oftast ändå kan ha en ganska hög grad av till exempel rofylldhet eftersom de möjliga aktiviteterna i huvudsak är lugna och att platserna fortfarande ligger där de ligger med stora avstånd från stadens jäkt. Exemplet med att de gestaltade tilläggen på krönen sticker ut mycket i färg och form tycker jag dock är mer svårbedömt. De introducerar en tydlig kultiverad kvalitet på Talludden även om tanken har varit att de också ska passas in mellan träden och att den gula färgen ska harmonisera med Talluddens många gröna toner. Huruvida dessa blir intresseväckande och karaktärgivande tillskott som håller ihop platsen på ett positivt sätt eller störande inslag i en för övrigt ofördärvat naturmiljö är nog främst upp till betraktaren.

Det verkligt intressanta angående resonemanget om att främst stärka restaurativa upplevelsevärden på Talludden som ett komplement till dalen anser jag dock är huruvida denna strategi kan tänkas vara ganska allmänt gångbar i stadens kuperade naturmarker överlag. Det är lockande att tänka att förutsättningarna kan vara liknande på många andra platser även om det såklart är svårt att uttala sig om andra specifika fall. Antagligen är det i alla fall en strategi som kan vara värd att lyfta och utvärdera vid tidiga planprocesser över liknande platser med grönstrukturer som består av såväl öppna och plana dalar som skogsbeklädda höjder. Tanken om de restaurativa höjderna och

de stimulerande dalarna kan också ses som ett exempel på hur dessa parktyper i olika delar av landskapet kan samspela och förstärka varandra och att det är visionen om detta samspel, snarare än hypoteser kring exakt hur de kan komplettera varandra, som är det viktiga. En vison som har potential att leda bort från Årstabergsparkens narrativ om bergsparken som en nödlösning och mot bergsparken som värdefull del i en större helhet.

Ytterliggare ett kompletterande upplevelsevärde som den kuperade naturmarken kan anses ha i förhållande till den mer öppna dalen är de sekvensiella visuella effekterna. Denna aspekt är viktig att lyfta eftersom Grahn & Stoltz (2021) modell inte tar hänsyn till den sortens upplevelsevärden samtidigt som exemplet med Talludden har visat att detta har stor effekt. I förslaget lyfts bland annat hur krönens tröskeeffekter och vegetationens öppna och slutna rum kan förstärkas och på så sätt ge en mer varierad promenad som välkomnar till platser och leder besökaren framåt.

Det gestaltades förmåga att öka omsorgen för naturen

Vid ett antal tillfällen under gestaltningsarbetet har jag känt tvivel inför att jobba med denna plats som har en så värdefull naturlig karaktär och att min gestaltning riskerar att stjälpa detta om den inte fungerar eller upplevs som det är tänkt. Då har jag dock kunnat vila i en insikt om att det motsatta också är möjligt. Att tillgängliggörandet av naturen får besökaren att öppna ögonen för den på olika sätt vilket därmed också kan förstärka omsorgen för platsen. Att förslaget ska få denna effekt har blivit en förhoppning och målsättning genom arbetet. I förslaget har denna vilja främst kommit till uttryck genom att det gestaltade ska upplevas som välintegrerat och att det ska vara tydligt att jag sparar och anpassat förslaget till Talluddens befintliga naturlandskap.

Vikten av att värna naturens ekologiska- och upplevelsemässiga värden är antagligen svår att underskatta på denna typ av plats. Om gestaltningen skulle stjälpa istället för att hjälpa dessa värden är den svår att överhuvudtaget motivera eftersom det kan anses utgöra själva basen i varför platsen bör värnas och tillgängliggöras för besökare.

Ökad trygghet en positiv bieffekt?

Trygghetsfrågan har inte varit något fokus genom uppsatsen men jag har insett dess vikt allt eftersom kopplat till Talludden som en mörk plats med topografiskt avsides områden. Flera åtgärder som gjorts av andra anledningar i förslaget kan också tänkas öka tryggheten på platsen. Några exempel skulle kunna vara att belysning och slyröjning förbättrar översikten eller att stråken som fokuserar på möjligheterna att gå rundor alltid erbjuder en upplevd "flyktväg" vilket kan vara bekvämt när man rör sig i ett kuperat landskap som ibland har dålig översikt av närområdet. Det som jag dock tänker skulle kunna ha högst potential för en ökad trygghetskänsla, bortsett från belysningen, är det enkla faktumet att platsen i sin helhet kan tänkas bli mer befolkad och att det känns naturligare att röra sig över hela udden. Vid mina besök på Talludden har jag i alla fall slagits över vilken stor skillnad det är att gå på stråket, där många rör sig och man förväntas gå, jämfört med att till exempel ta sig upp på höjden som ligger väldigt avskuret från allt annat och där det blir väldigt påtagligt om man stöter på någon annan.

Det kan också finnas ett positivt värde i att kunna ta sig till en mindre befolkad plats likt Talluddens höjder men min känsla har snarare varit att jag riskerar att störa folk i deras ”hem” eftersom Talluddens högplatå tycks användas för övernattnig. Om förslaget har den allmänna bieffekten av att öka tryggheten på platsen skulle detta också i sin tur kunna ha en stor effekt på de, av Grahn & Stoltz (2021) identifierade, skyddade och rofyllda upplevelsevärdena. Om man inte känner sig trygg skulle nämligen de annars positiva aspekterna av relativt lugna och ostörda miljöer lätt kunna vändas till något negativt.

Tillgänglig och upplevelserik belysning innebär ljusföroreningar

Belysningen är en tydlig konfliktpunkt vad gäller tillgänglighet och upplevelser å ena sidan och värnande av naturen å den andra eftersom de kuperade urbana naturmarkerna antagligen utgör en hög andel av stadens få kvarvarande mörka platser. Även om man vidtar åtgärder för att minska ljusföroreningar kan en belysning av områdena inte anses ha något annat än negativa effekter för naturen. Kanske är det möjligt att tänka sig att de kuperade naturmarker där extra hög uppmärksamhet riktats mot tillgänglighetsperspektivet också är mer motiverade att lysa upp. Det är dock viktigt att det inte går ”inflation” i resonemang likt dessa vilket i så fall skulle riskera att undantag görs på många ställen av ren slentrian.

Det är också möjligt att tänka på mörkret på denna typ av platser som en unik upplevelse i sig i dagens stadslandskap. Upplevelsen av mörkret är ett perspektiv som saknas i förslaget för Talludden och som har potential att ytterligare lyftas fram som en kvalitet. Kanske finns det till exempel en plats där det går att se stjärnhimlen extra bra vilket kan tydliggöras genom gestaltade element?

Det ska förvaltas också

Förvaltningsperspektivet har inte getts något större utrymme i detta arbete men det är en aktuell fråga att väga in. När jag betraktar det slutgiltiga förslaget tänker jag mycket på rimligheten i att drifva topografiskt avlägsna områden som är svåra att nå med skötselfordon. På Talludden blir högplatån ett område dit det är svårt att ta sig och detta talar för att vägarna upp hade kunnat vara mer körvänliga. Något som antagligen också skulle vara till gagn för tillgängligheten men innebära större kompromisser med naturmiljön. En fördel är dock att förslaget, så som det är utformat utifrån den befintliga naturen, antagligen kan komma att kräva en ganska extensiv drift. Frågor som till exempel underhåll av belysning eller tömning av eventuella soptunnor kan dock bli knepiga på förslagets mer otillgängliga platser.

Förvaltningen har också möjligheter att berika platsen. Jag tänker att en så enkel sak som renhållning på platser där det idag finns rester från någons picnic eller dylikt har potential att vara mycket positiv. Inte minst på sättet det skulle förstärka den rofyllda och naturliga upplevelsen. Ett annat exempel skulle kunna vara hur lokal träråvara kan tillvaratas på flera olika sätt på platsen när tillfälle ges. Det skulle till exempel kunna användas till att flisa gångar som bildar ytterliggare ett elementen i mina sekundära stråk eller bygga möbler som upplevs anpassade till platsen. Dessa möbler skulle kunna innebära en slags utveckling av det nuvarande materialvalet med träbalkar som med sina

grova dimensioner är tänkta att smälta in bland Talluddens alla träd (s. 80). Till alla dessa sätt som förvaltningen kan berika upplevelsen av förslaget kommer också såklart sätten som den skulle kunna berika ekologiska värden genom aktivt naturvårdande skötsel.

Slitage

Slitage är, utifrån Mebus (2013:52-53) möjligtvis inte en lika stor utmaning som det kan verka när man läser om Årstabergsparken (Jensfelt 2021). Frågan handlar antagligen mycket om hur platsen kan tänkas användas i samband med den nya gestaltningen. På Talludden har jag till exempel inte kunnat se några större anledningar till att vidta stora åtgärder mot slitage eftersom platsen, till skillnad från Årstabergsparken inte är utformad som en lek miljö som lockar många barnfötter ut i naturen.

Den kuperade terrängen har också en naturligt hög potential i att styra besökare eftersom bekväma stråk framstår som självklara alternativ. Detta kan också göra att utmaningen i att undvika slitage kan bli en möjlighet i form av att ännu mer effektivt än tidigare styra besökare. I förslaget riktas också mycket uppmärksamhet till hur besökare kan styras genom bekväma stråk, som bitvis även hindrar rörelse i sidled genom upphöjningar och räcken, samt hur populära vistelseytor skulle kunna skyddas från slitage med ovanpåliggande överbyggnader. En tanke jag har dock är att populära lämnade naturmarksytor som har ett känsligt tunt jordtäckte och samtidigt är relativt plana (vilket gör det svårare att styra rörelsen förbi dem) kan vara i farozonen för ett skadligt slitage. På Talludden skulle en sådan yta kunna vara den lämnade hällmarkstallskogen på höjden och kanske skulle skydd mot slitage kunna genomföras som en ren försiktighetsåtgärd. Det framstår dock som oklart hur detta skulle kunna göras utan att påtagligt förändra platsens naturliga karaktär.

Vikten av de konstruktionstekniska detaljerna

En betydande utmaning och fråga att undersöka vidare kopplat till förslaget kan också vara att djupare undersöka konstruktionstekniska detaljer och utvärdera de valda teknikernas och materialens resultat för tillgänglighet och naturskydd. Ett exempel kan vara hur de många stenmurarna och stenmjölsytorna i förslaget faktiskt lyckas bidra till tillgängliga lutningar och underlag och samtidigt göra så få skador som möjligt på befintlig vegetation. Antagligen finns det mycket information att hämta från referensprojekt som jobbat med liknande platser vilket också kan vara värdefullt för att förstå effekterna över tid. För att till exempel djupare undersöka konstruktionsdetaljer kopplade till exemplet med murar och stenmjölsytor ovan går det att återvända till flera av referensexemplena som tagits upp i detta arbete (Jensfelt 2021; Land Arkitektur u.å.; Landezine 2010).

Stora multifunktionella tillägg

Konceptets idé med gestaltade tillägg i krönen skulle kunna vara ganska allmänt gångbar. Jag har svårt att hitta argument som talar mot faktumet att tilläggens funktioner på Talludden (brygga för tillgänglighet, vistelseyta, fokuspunkt och förstärkt tröskeeffekt) inte lika gärna skulle kunna vara desamma i andra kuperade naturmarker.

Sedan har jag valt att tilläggen ska få en viss form och karaktär men detta borde såklart kunna göras helt annorlunda.

Små effektfulla förändringar

Jag upplever att det har varit väldigt tacksamt att ta vara på topografins befintliga kvaliteter (utsikter, skyddade visten, tysta platser, tröskeeffekter, etcetera) för att uppnå stora effekter. Vid till exempel inplaceringen av böljande soffor i skålade ytor (s. 79.) accentueras såväl bergväggarnas vackra böljande former som dess funktion som ryggstöd och själva utformningen av soffan blir tämligen självklar samtidigt som den dramatiskt förbättrar möjligheterna att faktiskt sitta på platsen och uppleva att man lutar sig mot berget. Ett annat kanske ännu tydligare exempel är hur den plana platån i det i övrigt sluttande landskapet är en mycket uppskattad plats som accentueras och tillgängliggörs bara genom att tillföra en enkel yta som till exempel ett trädäck. Om det inte vore för viljan att tillgängliggöra platserna och få folk att hitta dit, borde egentligen många av dessa kvaliteter på platsen kunna stärkas med ganska små medel.

Bergsparker som besöksmål och satsningar på tillgänglighet

Om det är så att många av Talluddens platser och upplevelser borde kunna förädlas med relativt små medel är det egentligen bara viljan att tillgängliggöra platsen som kan argumentera för större åtgärder. Tillgänglighetsperspektivet framstår dock som väldigt värdefullt eftersom det handlar minst lika mycket om att få gemene man att hitta till platsen och känna bekvämlighet som det handlar om rättvisefrågor och att göra platsen tillgänglig för de som på grund av sin funktionsnedsättning annars skulle ha blivit helt utelämnade. Här blir det relevant att återkomma till resonemangen om nivåer av tillgänglighet och hur höga ekonomiska satsningar som kan anses vara rimliga utifrån skälighetsprincipen. Åsikterna kring vad som är en skälig nivå av tillgänglighet kan såklart gå isär men i fallet med Talludden tänker jag ändå att den ekonomiska satsningen skulle kunna vara ganska stor (vilket skulle krävas för mitt förslag) eftersom det handlar om att skapa en tillgänglig målpunkt med stort upptagningsområde och höga besöksvärden. En allt för snål tolkning av skälighetsprincipen kan också anses vara en risk eftersom den då kan användas som en slags ursäkt för att inte genomföra tillräckliga tillgänglighetsanpassningar. Detta skulle också kunna riskera hela syftet med att parker i kuperade naturområden ska göras tillgängliga för så många som möjligt. Det är också lämpligt att föra in värdet av tillgänglighetsanpassningarna i ett mer regionalt perspektiv. Mebus (2013:30) menar att extra satsningar på tillgänglighet bör finnas jämnt utspridda i en region och att dessa ska erbjuda ett representativt urval av miljöer. Detta är något som kan anses stärka argumentationen för Talludden som en plats där extra satsningar görs på tillgängligheten eftersom det redan ligger inom ett slags nav för tillgänglighetsanpassade aktiviteter i regionen. Talludden har alltså potential att vidareutveckla området som ett regionalt tillgänglighetsanpassat besöksmål. Samtidigt är det dock svårt att utifrån endast detta exempel avgöra om Talludden är mer lämpad än andra potentiella platser som inte har undersökts.

8.2 Metoddiskussion

Nedan diskuteras arbetets valda metoder och om några alternativa metoder hade kunnat användas för att besvara frågeställningen. Till att börja med är det dock värt att säga några ord om metoden som gjorde att jag valde min specifika plats.

Val av plats

Valet av Talludden som en intressant plats att gestalta för att undersöka frågeställningen var ganska slumpartat. Jag visste att jag var intresserad av den bredare problembilden och sökte en plats i mitt närområde som inspirerade mig och var representativ för problemet. Platsvalet hade kanske framförallt kunnat göras genom en mer metodisk undersökning av olika platser inom ett större område för att se om det fanns andra platser som kunde tänkas vara ännu mer relevanta. Att jag mest tittade på närområdet begränsade såklart urvalet betydligt men samtidigt tycker jag att det har varit positivt för genomförandet av mina metoder eftersom jag kunnat besöka platsen ofta och i olika ärenden.

Litteraturgenomgång

Litteraturgenomgången har varit inflytelserik på många sätt. Den ligger till grund för förståelsen av problembakgrunden och de tematiska fördjupningarna samt är även en del av inventeringen av Talludden.

Vad gäller litteraturgenomgångens funktion för att ta reda på mer information om platsen så har det framstått som naturligt och relevant att använda de befintliga plandokumenterna för stadsutvecklingen i Stora Sköndal vilka redogör för en mängd förhållanden på platsen. Jag har dock till stor del utgått från det sammanfattande programmet (Stockholms stad 2019) även om det finns många mer fördjupande handlingar inom ramen för projektet. Det hade också kunnat vara bra att söka ännu mer information om platsen på annat håll.

Urvalet av litteratur kring problembakgrunden och temastudierna kan också diskuteras. Jag upplever att det har varit en tillgång att söka referenser på många olika sätt (rekommendationer, egen litteratur, vetenskapliga och konventionella databaser/sökmotorer) samtidigt som resultatet av samlade referenser antagligen hade tjänat på en mer strukturerad sökprocess där jag också lägger mer tid och kraft överlag på att hitta relevant litteratur. Den teoretiska delen som jag tror kanske missgynnades mest av att litteratursökandet inte var mer omfattande är den som behandlar temat värnande av naturen. Detta eftersom mer kunskap om ekologiska förhållanden och vad som påverkar vår upplevelse av naturen antagligen hade kunnat ge mer träffande och konkreta resultat kring den viktiga frågan om att värna naturen. Nu utgår det kapitlet istället mycket från Mebus (2013) som fokuserar på tillgängliggörande av skyddade naturområden och som, trots att det ger ett ramverk för hur naturens ekologiska- och upplevelsemässiga värden kan skyddas vid byggnation, inte går så mycket på djupet kring vilka naturens värden faktiskt är.

Inventering och analys

Att utgå från en lista över vad som kan vara värt att inventera och analysera på platsen (Bodin et al. 2018:158-161) gav riktning och

möjligheter att på ett strukturerat sätt avgöra vilka faktorer jag tyckte var viktiga att förhålla mig till i gestaltningen. Samtidigt tycker jag att det kunde bli ganska fyrkantigt och ibland även svårt att tolka vad som menas med vissa av aspekterna. Listan utgår inte heller från någon tydlig teoretisk bas vilket kan göra det svårt att förstå varför just denna kombination av aspekter är intressant och vad arbetet med dem kan förväntas uppnå. Något som gör listan värdefull är dock att den bildar en slags samling av professionell erfarenhet kring vilka förhållanden och aspekter som brukar vara intressanta och viktiga att förhålla sig till inom landskapsarkitekturen. Vidare bör det också lyftas att den inventering och analys av platsen som gjorts i fält är begränsad till främst sena september och oktober. Detta har inneburit att det till exempel varit svårt att uppskatta hur Talludden används under de varmare sommarmånaderna.

Referensexempel

Jag upplevde det som en effektiv kombination att jobba med referenser i form av såväl en moodboard som noggrannare utvalda och undersökta referensprojekt. Moodboarden gav möjligheter att söka inspirerande formgivningsexempel på ett snabbt och intuitivt sätt genom att begränsa sökandet till endast bilder. Referensprojektet gav istället möjlighet att läsa om liknande problemställningar på ett sätt som gav mer kontext och inspiration kring åtgärder på en helhetsnivå.

Under arbetet med referensexemplen upplever jag dock att det har varit knepigt med urvalet. Det handlar dels om att frågeställningen tar upp ett ganska brett tema där många platser kan vara intressanta att undersöka men på olika sätt. Jag upplever också att plattformarna Landezine och Pinterest som använts flitigt vid sökandet av referensprojekt mest frontar sentida arkitektur vilket också kan ha påverkat urvalet till att utesluta många äldre anläggningar.

Skisstekniker

Den enskilt största utmaningen vid genomförandet av alla mina metoder har tveklöst varit att skissa på utformningar som anpassar sig till den komplexa terrängen och vegetationen. Antagligen är detta också en av de mest intressanta metodologiska frågorna att diskutera kopplat till parker i kuperad naturmark.

Mina förutsättningar för att anpassa det byggda till platsen handlade mycket om tillgången till baskartan med höjdkurvor, punktmolnet, 3d-bilder från Google earth samt möjligheten i att besöka platsen upprepade gånger. Eftersom starkt kuperade områden är svåra, dyra och kanske rentav ganska olämpliga att mäta in med plushöjder är det också sådana mer alternativa underlag som kan anses behövas. En detalj som dock skulle tjäna mycket på en inmätning är dock träden eftersom de kan ges exakta koordinater och det har varit en tidsödslände och delvis osäker teknik att istället identifiera trädens stammar i punktmolnet. En sådan inmätning skulle också kunna ge värdefulla underlag kring till exempel vilka träd som är mest bevarandevärda. Eftersom det kanske inte riktigt är rimligt att mäta in vartenda träd i ett stort skogsområde skulle en sån inmätning kunna beställas en bit in i skissprocessen när är tydligare vilka platser som kommer påverkas av förslaget.

Ett tydligt exempel från förslaget om hur svårt det kan vara att anpassa det byggda till topografin är stråkens dragning och de tillhörande stödmurarnas höjd. Många av stråken i förslaget har behövt skissas upp utifrån baskartan som innehåller ganska lite topografisk information (höjdkurvor med 1 meters ekvidistans) vilket gjort det svårt att veta exakt var stråken kan gå för att få lämpliga längslutningar och så låga stödmurar som möjligt. Att istället skissa upp detta på plats hade antagligen kunnat ge ett mer platsanpassat och kostnadseffektivt förslag. En annan fördel med att skissa mer på plats hade kunnat vara att i ett tidigare skede pröva mer lösningar i fält. Att skissa mer förutsättningslöst direkt i fält för att hitta platsanpassade lösningar snarare än hur jag använt platsen i detta arbete mer som ett sätt att i efterhand utvärdera idéer jag fått vid skrivbordet.

Att skissa mycket på plats har antagligen ett stort värde även i byggskedet i ett sånt här projekt eftersom det kan vara svårt att leverera exakta projekterade bygghandlingar på klassiskt manér. Referensexemplet Liasanden Rest-Stop (Landezine 2010) ger ett alternativ på hur detta med att skissa på plats kan göras och sedan även informera byggskedet på ett innovativt sätt. Ytor och stråk skissades upp på plats med hjälp av ett stort antal pinnar som placerades ut i landskapet. Dessa pinnar kunde sedan mätas in för att skapa ett digitalt underlag att mängda utifrån samtidigt som entreprenören kunde utgå från de kvarstående pinnarnas placering under byggskedet (ibid.). Detta är en metod som jag upplever till synes enkel och effektiv och som hade kunnat vara ett bra alternativ även för Talludden. Samtidigt skulle skisstekniker i fält likt denna kunna försvåra annat som att till exempel kalkylera lutningar vilket talar för att någon slags kombination mellan digitala skisser och skisser på plats skulle kunna vara att föredra.

Alternativa metoder

Utöver alternativa sätt att genomföra mina valda metoder, vilket beskrivs ovan, tror jag att gestaltungsarbetet/fallstudien kunde ha tjänat på att även innefatta en del helt andra metoder. Jag tänker främst på hur kontakter hade kunnat tas med ”experterna” på platsen i form av lokalinvånare och personer som jobbar med stadsutvecklingen och/eller förvaltningen i Stora Sköndal. Kontakter med personer som mer generellt arbetar med frågor relaterade till problembilden skulle också vara intressanta. Möjliga metoder för att bättre ta vara på andras erfarenheter av platsen och problemet skulle därför kunna ha varit att genomföra intervjuer, workshops eller dylikt. Detta är ett perspektiv som inte minst lyfts som särskilt värdefullt när man genom tillgänglighetsanpassningar gestaltar för en viss grupp människor (Corazon et al. 2019; Mebus 2013:35-36;). Jag ser risken som ganska överhängande att jag har missat viktiga perspektiv eftersom jag i stort har utgått från min egen uppfattning av platsen och problembilden vilken har formats av platsbesök och inläsning på egen hand och dessutom under en begränsad tid. Egentligen är det också ett ganska ovanligt förfarande för en landskapsarkitekt att förlita sig så mycket på sig själv utan input från allmänheten och andra professioner/teknikområden.

9. Referenser

BFS 2011:5 ALM 2. Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader. Karlskrona: Boverket

Bodin, Hidemark, Stintzing & Nyström (2018). *Arkitektens handbok* 2018. Upplaga 10 Lund: Studentlitteratur

Bornstein (2019). Projekt: Årstabergsparken, Stockholm. *Tidskriften Arkitektur*, (6), ss. 22-31. <https://arkitektur.se/projekt/varit-betjant-av-en-planprocess-dar-utemiljoerna-prioriterats/> [2023-02-15]

Botkyrka kommun, Haninge kommun, Huddinge kommun, Länsstyrelsen i Stockholms län, Nacka kommun, Stockholms stad, Stockholm vatten AB, Tyresö kommun (u.å.). Drevviken: topografiskt kartblad. [Kartografiskt material]. Skala 1:10 000. <http://miljobarometern.huddinge.se/content/docs/Drevviken/drevviksjodjupskarta.pdf> [2022-02-16]

Boverket (2020). Regler och riktvärden för buller. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/temadelar-detaljplan/buller-vid-detaljplanering/regler-och-riktvarden-for-buller/> [2022-09-22]

Corazon, Gramkov, Poulsen, Lygum, Zhang & Stigsdotter (2019). I Would Really like to Visit the Forest, but it is Just Too Difficult: A Qualitative Study on Mobility Disability and Green Spaces. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21(1), ss. 1–13. DOI: <http://doi.org/10.16993/sjdr.50>

Dee (2001). *Form and fabric in landscape architecture: a visual introduction*. London: Spon

Eklöf & Rydell (2020). Fladdermöss behöver ingen upplysning. *Biodiverse* (3), ss 10-11. https://www.biodiverse.se/app/uploads/2021/01/Biodiverse_3-20_210105_low.pdf [2023-02-21]

Gehl (2010). *Cities for people*. Washington: Island Press

Gehl & Svarre (2013). *How to study public life*. Washington: Island Press

Google (2023). Talludden Sköndal. https://www.google.com/search?q=talludden+sk%C3%B6ndal&ei=BPiSY8SaCYKUxc8Pu4KHuAI&ved=0ahUKEwjErLWHIez7AhUCSvEDHTvBAScQ4dUDCA4&uact=5&oq=talludden+sk%C3%B6ndal&gs_ [2022-09-21]

- Grahn & Stoltz (2021). Perceived sensory dimensions: An evidence-based approach to greenspace aesthetics. *Urban Forestry & Urban Greening*. 59, 126989
- Häll (2020). Stenarna talar på Stora Sköndal. *Kyrkans tidning*, 2020-08-13. <https://www.kyrkanstidning.se/teologi/stenarna-talar-pa-stora-skondal> [2022-10-04]
- Isling (2017). Stockholms parklandskap: stadens beroende av naturen. I: Pålsson (red.) *Parkstaden: Stockholms landskap och stadens rum*. Lund: Historiska media. ss. 44-55
- Jensfelt (2015). Landskapsarkitekter tar strid för barns utemiljö. *Arkitekten*, 2015-08-25. <https://arkitekten.se/nyheter/landskapsarkitekter-tar-strid-for-barns-utemiljo/> [2022-09-27]
- Jensfelt (2021). Det är mitt jobb att vara realist. *Arkitekten*, 2021-01-25. <https://arkitekten.se/nyheter/det-ar-mitt-jobb-att-vara-realist/> [2023-02-10]
- Jägerbrand & Nilsson Tengelin (2020). Åtgärder mot ljusföroreningar. *Biodiverse* (3), ss 18-19. https://www.biodiverse.se/app/uploads/2021/01/Biodiverse_3-20_210105_low.pdf [2023-02-21]
- Land Arkitektur (u.å.). Klockelund - Drevvikens strandpark. <http://landarkitektur.se/projekt/klockelund/> [2023-02-19]
- Landezine (2010). Liasanden Rest-Stop. <https://landezine.com/liasanden-rest-stop/> [2022-11-09]
- Landezine (2011). Cap de Creus. <https://landezine.com/tudela-club-med-restoration-in-cap-de-creus-by-emf-landscape-architecture/> [2022-11-09]
- Landezine (2020a). University of Toronto Scarborough Valley Land Trail. <https://landezine.com/university-of-toronto-scarborough-valley-land-trail-by-schollen-and-company/> [2022-11-09]
- Landezine (2020b). Årstabergsparken. <https://landezine.com/arstabergsparken-by-nyrens-arkitektkontor/> [2022-11-09]
- Lundell (2014). Enkla åtgärder i naturen: så alla kan vara med. I: Johnson, Lundqvist & Ottosson (red.) *Naturupplevelser för oss alla: forskningen visar vägen*. Uppsala: Sveriges landbruksuniversitet. ss. 62-67
- Lundevall (2006). *Stockholm - den planerade staden*. Stockholm: Carlsson
- Mebus (2013). *Tillgängliga natur- och kulturområden: en handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer*. Stockholm: Naturvårdsverket

Nerlund (2017). Farsta: med Stockholmslandskapet som utgångspunkt. I: Pålsson (red.) Parkstaden: Stockholms landskap och stadens rum. Lund: Historiska media. ss. 123-131

Nyberg (2017). Stockholmslandskapet: i stadens planer. I: Pålsson (red.) Parkstaden: Stockholms landskap och stadens rum. Lund: Historiska media. ss. 16-27

Nyréns (u.å.). Stadsdelspark i ett bergigt område med tillgänglig natur. <https://www.nyrens.se/projekt/arstabergsparken/> [2022-11-28]

Nyréns (2019). Stora Sköndal - Kulturmiljöanalys. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.

Pålsson (red.)(2017). Parkstaden: Stockholms landskap och stadens rum. Lund: Historiska media.

Skogsstyrelsen (u.å.). Kartor - Skogens pärlor. <https://kartor.skogsstyrelsen.se/kartor/> [2023-02-15]

Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann (2017). Landscape analysis: investigating the potentials of space and place. London: Routledge

Stiftelsen Stora Sköndal (u.å.). Om oss. <https://www.storaskondal.se/om-oss/> [2022-10-08]

Stockholms stad (2015). Rekreation inom Stockholms stad: analys av park- och naturtillgången i Stockholm. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret. <https://miljobarometern.stockholm.se/content/docs/tema/natur/Ekosystemtj%C3%A4nster/Rekreation-inom-Stockholms-stad-Spacescape-2015.pdf>

Stockholms stad (2017). Parkplan Farsta Stadsdelsområde - Del 2 Beskrivning park för park och naturområden. Stockholm: Stockholms stad. <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/sa-arbetar-staden/natur-parker-och-gronomraden/parkplan-farsta---beskrivning-av-parker.pdf>

Stockholms stad (2019). Program för Stora Sköndal: godkännandehandling. (Dnr 2015-14204). Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.

Stockholms stad (2020). Stockholms byggnadsordning. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret. <https://vaxer.stockholm/globalassets/tema/byggnadsordningen/stockholms-byggnadsordning.pdf>

Stockholms stad (2021a). Stora Sköndals utegym. <https://motionera.stockholm/hitta-utegym/utegym/stora-skondals-utegym/> [2022-11-15]

Stockholms stad (2021b). Årstabergsparken nominerad till pris för bästa landskapsarkitektur. <https://vaxer.stockholm/nyheter/2020/01/>

arstaberghsparken-nominerat-till-pris-for-basta-landskapsarkitektur/
[2023-02-10]

Stockholms stad (2022a). Hitta utomhusbassänger. <https://motionera.stockholm/hitta-utomhusbassang/>

Stockholms stad (2022b). Vårbergstoppen. <https://vaxer.stockholm/projekt/varbergstoppens-stadspark/> [2022-11-28]

Stockholms stad (u.å. a). Stockholms sociotopkarta – kvaliteter i parker och naturområden. https://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/sbk/sociotopkarta/DPWebMap.html [2022-10-27]

Stockholms stad (u.å. b) Stockholm stads bullerkarta i 2D. <https://tyrens.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=a2efee68c2c5459aa1c8e9fcca68b957> [2023-02-15]

Stockholm växer (2018). Hagsätra/Rågsved: om stadens gröna rum. [Podcast]. Stockholms stad, 15 april. <https://vaxer.stockholm/podd/5.-om-stadens-grona-rum/> [2022-11-28]

SMHI (2021). Vind i Sverige. <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/klimat/sveriges-klimat/vind-i-sverige-1.31309> [2022-10-02]

Svensson (2012). Bygg ikapp: för ökad tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning. 5. utg. Stockholm: Svensk byggtjänst

Åström (1993). Stadsplanering i Sverige. Stockholm: Byggförlaget

10. Bilagor

10.1 Bilaga 1 - observerade aktiviteter på Talludden

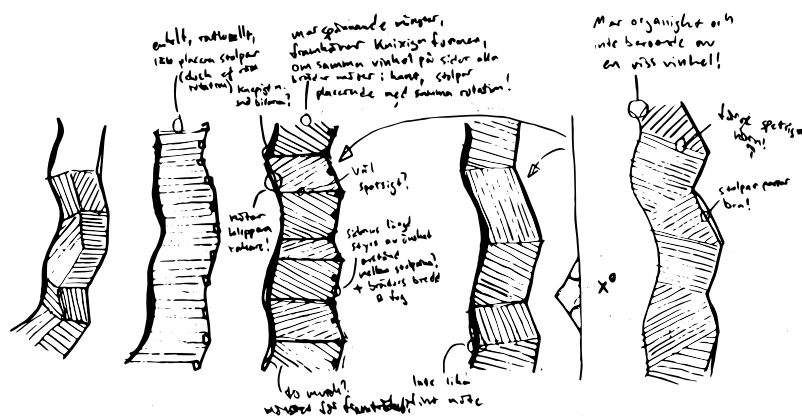
Y-axeln i tabellen redovisar tidpunkt för platsbesök och aktuella väderförhållanden. X-axeln redovisar de observerade aktiviteterna med de populäraste till vänster samt antal personer och dess uppskattade åldrar (inom intervallen 0-10, 10-20, 20-40, 40-60 och 60+). Där annat inte nämns har de observerade aktiviteterna skett längs stråket.

	Promenad	Promenad med hund	Löpning eller powerwalk	Promenad i skogen	Stanna och se utsikt på höjden	Cykling	Promenad med barnvagn	Stanna och se utsikt vid vattnet	Mete/spinnfiske vid vattnet	Fika i skogen
- Torsdag 29 september - 18:15-19:15 (1 h) - Klart, vindstill, 8 C °, solnedgång/skymning	5 40-60		1 20-40 5 40-60						1 20-40	
- Fredag 30 september - 08:00-11:00 (2 h) - Mulet, lätt vind, 9 C °	2 20-40 7 40-60 2 60+	2 40-60 2 60+					1 20-40	1 40-60		
- Tisdag 4 oktober - 9:15-10:45 (1,5 h) - Soligt, lätt vind, 10 C °	2 10-20 8 20-40 9 40-60 4 60+	2 10-20	2 40-60	1 20-40			1 20-40	1 20-40		
- Måndag 10 oktober - 19:00-20:30 (1,5 h) - Halvklart, en del vind, 10 C °, mörkt men fullmåne										
- Torsdag 27 oktober - 14:30-15:30 (1 h) - Halvklart, lätt vind, 13 C °	4 20-40 4 40-60 4 60+	1 60+	1 20-40			1 40-60	1 20-40	1 40-60	1 40-60	
- Torsdag 3 november - 15:00-16:30 (1,5 h) - Halvklart, lätt vind, 8 C °	2 10-20 2 20-40 1 40-60 2 60+	1 20-40 1 40-60 4 60+	2 40-60			1 20-40				
- Lördag 12 november - 12:15-13 (0,75 h) - Soligt, lätt vind, 15 C °	6 20-40 13 40-60 12 60+	4 40-60 6 60+	4 20-40 3 40-60 1 60+	4 20-40 4 40-60	4 20-40 2 40-60	1 20-40 1 60+	1 20-40	1 20-40		2 20-40

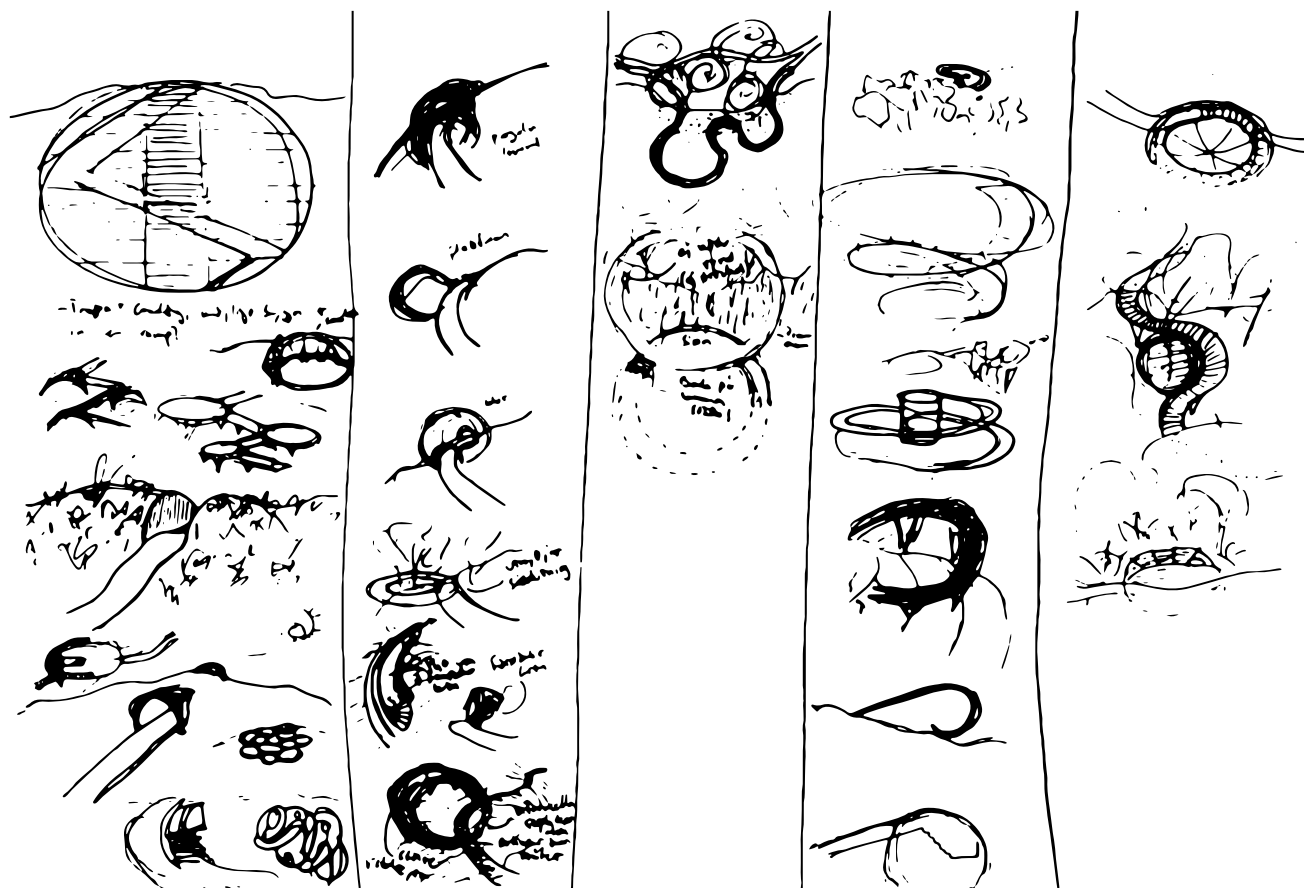
10.2 Bilaga 2a - exempel ur skissarbetet: handskisser

Under gestaltungsarbetet har den snabba handritade skissen varit viktig som ett sätt att konkretisera tillfälliga tankar och ställa olika alternativ emot varandra. Ofta har jag också fört anteckningar direkt i skissen för att samla alla tankar kring formgivningen på ett ställe. Intill redovisas några exempel på snabba jämförande skisser på blankt papper samt på skisspapper över kartunderlaget.

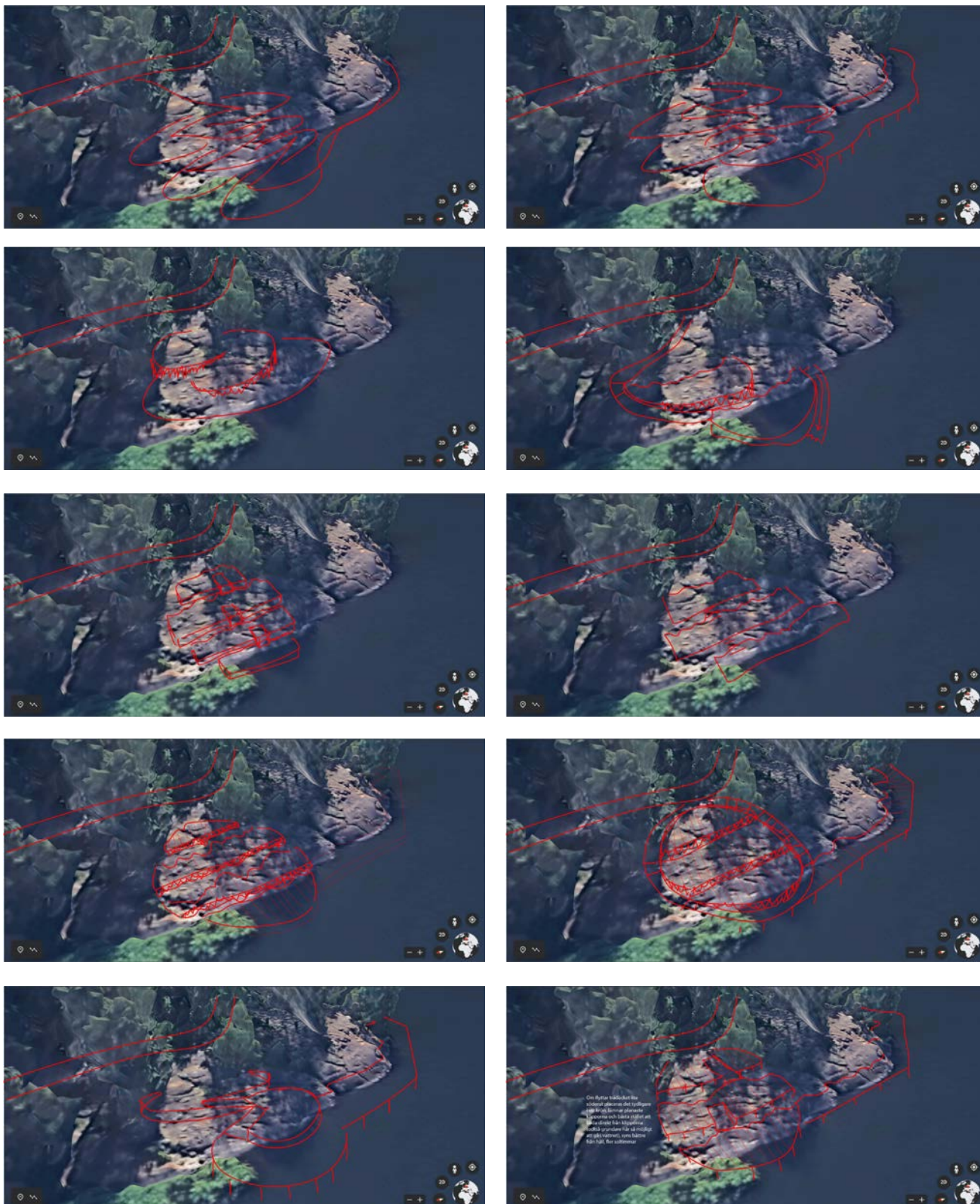
Till höger: Exempel på snabba handritade skisser på blankt papper. Här skisser på brädornas läggriktning längs strandpromenaderna. Olika alternativ testas snabbt och fördelar och nackdelar med varje lösning antecknas direkt.

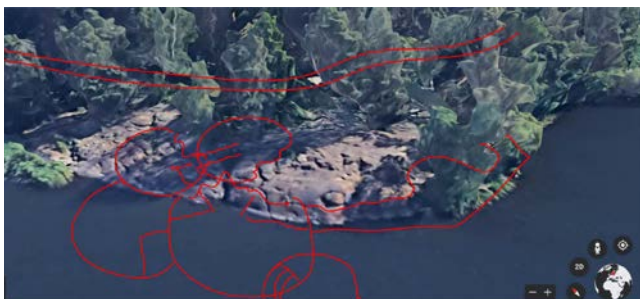

Nedan: Exempel på snabba handritade skisser på blankt papper. Här skisser på hur cirkulära gestaltade tillägg kan placeras i olika delar av det kuperade landskapet (krön, hörn, stränder, toppar och svackor) för att förstärka platsen.

Ett annat sätt att skissa för hand har varit att skissa direkt på bilder. Här har olika alternativ kunnat testas på ett mer platsanpassat sätt jämfört med vanliga skisser på vita ark. Nedan ges exempel från en av platserna där jag skissat på detta sätt och, i kombination med andra skisstekniker, slutligen kommit fram till en form som jag valde att jobba vidare med (längst ner till höger). Kartdata copyright Google 2023.

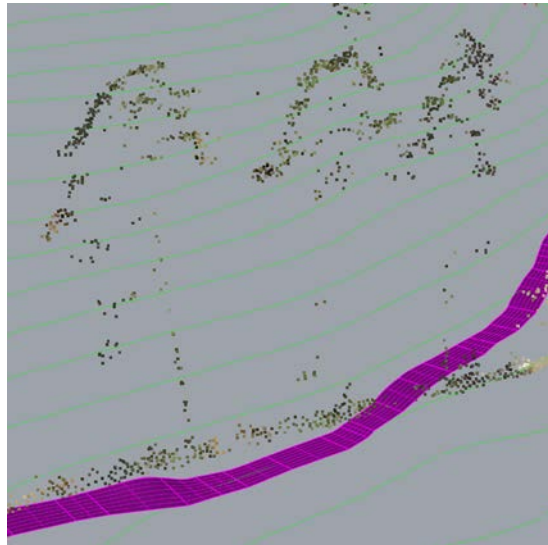

10.3 Bilaga 2b - exempel ur skissarbetet: punktmolnet

Två viktiga funktioner med punktmolnet har varit att lokalisera trädens stammar och kronor (nedan) samt att undersöka hur det gestaltade landar i landskapet (nästa sida). Även det befintliga stråket (i lila färg nedan) har mätts in med hjälp av punktmolnet.

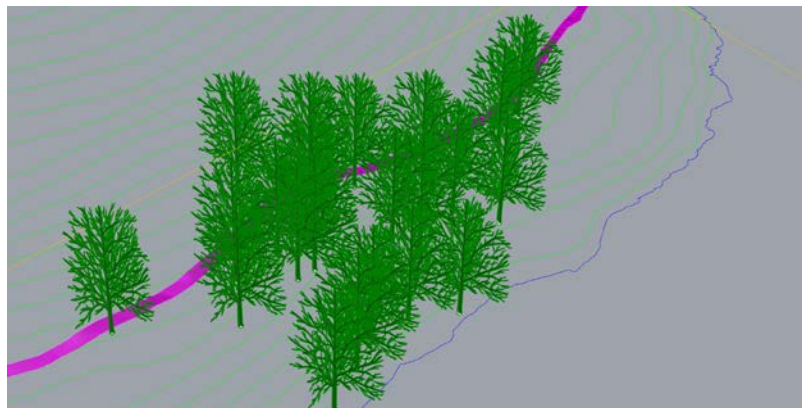
Steg 1: genom att tillfälligt skiva upp punktmolnet och jämföra skivor i olika vinklar kan trädens stammar och kronor identifieras.

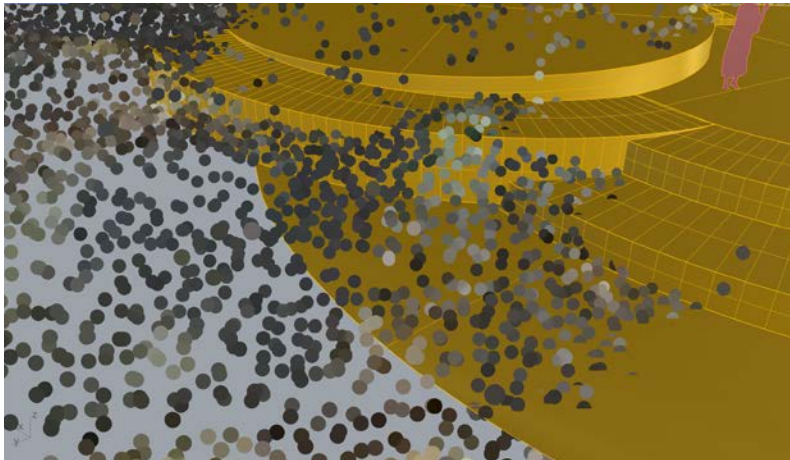

Steg 2: modellträd placeras i samma läge som de befintliga och anpassas i skala.

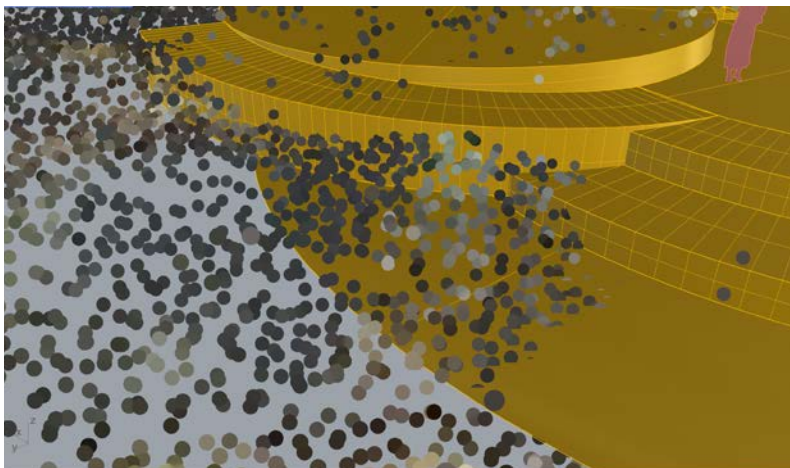

Steg 3: genom att tända upp hela punktmolnet kan kronornas utbredning dubbelkollas och eventuellt justeras. Med stammar och kronor utplacerade kan nu skisser anpassas till träden.

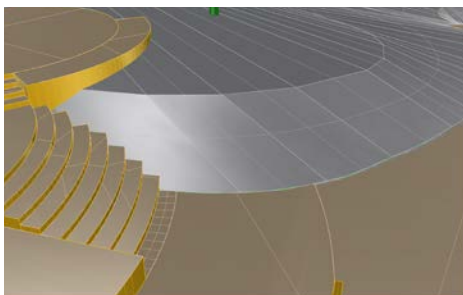

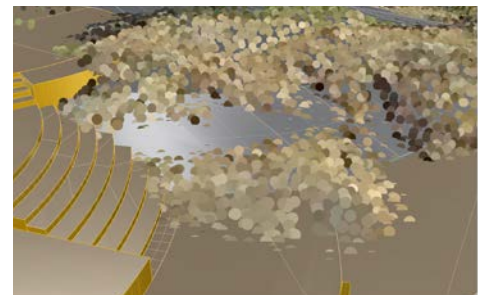
Ett objekt med en ramp som landar bra enligt baskartan visar sig ligga under marknivå när det jämförs med punktmolnet. Här gäller det dock att vara försiktig eftersom punktmolnet också visar vegetationen och inte nödvändigtvis den verkliga markytan. I exempel som detta är dock marknivån tydlig då platsen är en kal klippa och eventuell vegetation kan utläsas som spridda högre punkter jämfört med markens täta matta av punkter.

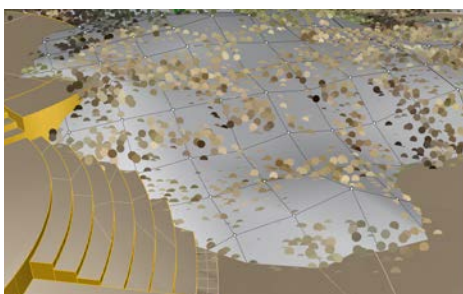
En höjning av objektet ett par decimeter gör nu att rampen landar bättre i landskapet. Punktmolnet ger också en känsla för hur konstruktionen kommer möta berget på ett organiskt sätt.

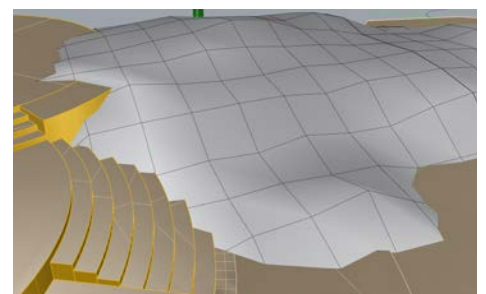
Steg 1 (t.v.): objektets läge i landskapet enligt baskartan.

Steg 2 (t.h.): objektets läge i landskapet enligt punktmolnet.

Steg 3 (t.v.): yta av rutnät som anpassats till punktmolnet i

Steg 3 (t.h.): ny yta med en mer verklighetsförankrad bild av hur objektet landar.

SCIENCE AND
EDUCATION **FOR**
SUSTAINABLE
LIFE